

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı

ÇUVAŞÇADA ART ZAMANLI AD YAPIMI

Ayşe ERDOĞAN

Yüksek Lisans Tezi

Ankara, 2019

ÇUVAŞÇADA ART ZAMANLI AD YAPIMI

Ayşe ERDOĞAN

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Ankara, 2019

KABUL VE ONAY

Ayşe ERDOĞAN tarafından hazırlanan “Çuvaşçada Art Zamanlı Ad Yapımı” başlıklı bu çalışma, 14.06.2019 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Feyzi ERSOY (Başkan)

Prof. Dr. Enne YILMAZ (Danışman)

Dr. Öğr. Üyesi Elçin YILMAZKAYA

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylım.

Prof. Dr. Musa Yaşar SAĞLAM

Enstitü Müdürü

YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI

Enstitü tarafından onaylanan lisansüstü tezimin tamamını veya herhangi bir kısmını, basılı (kâğıt) ve elektronik formatta arşivleme ve aşağıda verilen koşullarla kullanıma açma iznini Hacettepe Üniversitesine verdiğimi bildiririm. Bu izinle Üniversiteye verilen kullanım hakları dışındaki tüm fikri mülkiyet haklarım bende kalacak, tezimin tamamının ya da bir bölümünün gelecekteki çalışmalarda (makale, kitap, lisans ve patent vb.) kullanım hakları bana ait olacaktır.

Tezin kendi orijinal çalışmam olduğunu, başkalarının haklarını ihlal etmediğimi ve tezimin tek yetkili sahibi olduğumu beyan ve taahhüt ederim. Tezimde yer alan telif hakkı bulunan ve sahiplerinden yazılı izin alınarak kullanılması zorunlu metinleri yazılı izin alınarak kullandığımı ve istenildiğinde suretlerini Üniversiteye teslim etmeyi taahhüt ederim.

Yükseköğretim Kurulu tarafından yayınlanan “*Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge*” kapsamında tezim aşağıda belirtilen koşullar haricince YÖK Ulusal Tez Merkezi / H.Ü. Kütüphaneleri Açık Erişim Sisteminde erişime açılır.

- Enstitü / Fakülte yönetim kurulu kararı ile tezimin erişime açılması mezuniyet tarihimden itibaren 2 yıl ertelenmiştir. ⁽¹⁾
- Enstitü / Fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile tezimin erişime açılması mezuniyet tarihimden itibaren ay ertelenmiştir. ⁽²⁾
- Tezimle ilgili gizlilik kararı verilmiştir. ⁽³⁾

14/06/2019

Ayşe ERDOĞAN

“*Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge*”

- (1) *Madde 6. 1. Lisansüstü teze ilgili patent başvurusu yapılması veya patent alma sürecinin devam etmesi durumunda, tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulu iki yıl süre ile tezin erişime açılmasının ertelenmesine karar verebilir.*
- (2) *Madde 6. 2. Yeni teknik, materyal ve metotların kullanıldığı, henüz makaleye dönüşmemiş veya patent gibi yöntemlerle korunmamış ve internetten paylaşılması durumunda 3. şahıslara veya kurumlara haksız kazanç imkânı oluşturabilecek bilgi ve bulguları içeren tezler hakkında tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile altı ayı aşmamak üzere tezin erişime açılması engellenebilir.*
- (3) *Madde 7. 1. Ulusal çıkarları veya güvenliği ilgilendiren, emniyet, istihbarat, savunma ve güvenlik, sağlık vb. konulara ilişkin lisansüstü tezlerle ilgili gizlilik kararı, tezin yapıldığı kurum tarafından verilir *. Kurum ve kuruluşlarla yapılan işbirliği protokolü çerçevesinde hazırlanan lisansüstü tezlere ilişkin gizlilik kararı ise, ilgili kurum ve kuruluşun önerisi ile enstitü veya fakültenin uygun görüşü üzerine üniversite yönetim kurulu tarafından verilir. Gizlilik kararı verilen tezler Yükseköğretim Kuruluna bildirilir.*

Madde 7.2. Gizlilik kararı verilen tezler gizlilik süresince enstitü veya fakülte tarafından gizlilik kuralları çerçevesinde muhafaza edilir, gizlilik kararının kaldırılması halinde Tez Otomasyon Sistemine yüklenir.

** Tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulu tarafından karar verilir.*

ETİK BEYAN

Bu çalışmadaki bütün bilgi ve belgeleri akademik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, görsel, işitsel ve yazılı tüm bilgi ve sonuçları bilimsel ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, kullandığım verilerde herhangi bir tahrifat yapmadığımı, yararlandığım kaynaklara bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunduğumu, tezimin kaynak gösterilen durumlar dışında özgün olduğunu, Prof. Dr. Emine YILMAZ danışmanlığında tarafımdan üretildiğini ve Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Yönergesine göre yazıldığını beyan ederim.

Arş. Gör. Ayşe ERDOĞAN

TEŞEKKÜR

Çalışma süresince anlayışımı ve desteğini hiçbir zaman esirgemeyen, böyle bir çalışmayı yapmam için beni teşvik edip cesaretlendiren tez danışmanım değerli hocam Prof. Dr. Emine YILMAZ'a şükranlarımı sunuyorum.

Yardım ve önerileri için hocam Prof. Dr. Feyzi ERSOY'a, Dr. Öğr. Üyesi Sinan GÜZEL'e ve Dr. Erkan KARAGÖZ'e teşekkür borçluyum.

Bu çalışma sırasında destek ve iyi niyetlerini gördüğüm sevgili hocalarım Arş. Gör. Tuğba BAYRAKDARLAR'a, Arş. Gör. Doğan ÇOLAK'a ve Arş. Gör. Erdem TAZEGÜL'e ayrıca teşekkür etmek isterim.

Son olarak aramızdaki mesafelere rağmen hep yanımda hissettiğim anneme, babama, ablalarım, kendisini ailemden biri olarak gördüğüm Figen KOÇ GÜNERİ'ye sonsuz şükranlarımı sunuyorum.

ÖZET

ERDOĞAN, Ayşe. *Çuvaşçada Art Zamanlı Ad Yapımı*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2019.

Çuvaşlar günümüzde İdil-Ural bölgesinde yaşayan topluluklardan biridir. Çuvaşların konuştuğu dil olan Çuvaşçanın konumu itibari ile Fin-Ugor dillerine yakınlığı ve bu dillerle ortak özellikler barındırması uzun tartışmalara neden olmuştur. Öyle ki bazı araştırmacılar Çuvaşçayı Türkçeleşmiş bir Fin-Ugor dili saymışlardır.

Çuvaşçanın bünyesinde barındırdığı eskicil öğeleri, diğer Türk dilleri gibi z/ş dili yerine r/l dili olması ve bir Altay dili olan Moğolcayla ortaklıklar göstermesi araştırmacıları bu dilin bir Türk dili olup olmadığını ispat etmeye zorlamıştır. Uzun araştırmalar sonucunda ise Çuvaşçanın bir Türk dili ve Moğolca ile akraba olduğu anlaşılmıştır.

Çuvaşçada ad yapımı çeşitli biçimbilgisi eserlerinin içinde yer almış ancak bu konuyla ilgili henüz müstakil ve yeterli bir çalışma yapılmamıştır. Böyle bir çalışmanın olmayışı bu tezin amacını ortaya koymuştur. Bu çalışmada Çuvaşçanın hem Altay Dilleri kuramındaki hem de Türk dilleri arasındaki önemi, ad yapımı üzerinden anlatılmaya çalışılmıştır. Bu çalışmayla Çuvaşçada ad yapımı konusu ele alınmış, mevcut verilere ve alana bir nebze olsa da katkı sağlanmak istenmiştir.

Anahtar Sözcükler

Çuvaşlar, Çuvaşça, addan ad yapımı, eylemden ad yapımı

ABSTRACT

ERDOĞAN, Ayşe. *Diachronic Noun Formation in Chuvash*, Master's Thesis, Ankara, 2019.

Chuvash people are one of the communities who have lived in Idyll (Volga) – Ural region. The fact that Chuvash language spoken by Chuvash people is close to Finnish-Oghur languages due to its position and that it has many common features with these languages has caused long debates. It has been such a discussion that some researchers have even considered Chuvash language a Turkified Finnish-Oghur language.

The archaic elements included in Chuvash language, the fact that it has r/l language instead of z/ş language just like other Turkic languages, and that it has many common features with Mongolian language which is an Altaic language compelled researchers to prove whether it is a Turkic language or not. As a result of long-lasting research, it was understood that Chuvash language is a Turkic language, and it is relative with Mongolian language.

Creation of noun in Chuvash language has been included in various morphology works; however, there has not been any separate and qualified study on this topic. The lack of such studies has presented the aim of this thesis work. In this study, the importance of Chuvash language in Altaic languages theory and in Turkic languages has been attempted to be revealed through creation of noun. The topic of creation of noun in Chuvash language has been discussed through this study, and it has been attempted to contribute to the present data and the field to some extent.

Key Words

Chuvash people, Chuvash, noun formation from noun, noun formation from verb

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY	i
YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI	ii
ETİK BEYAN	iii
TEŞEKKÜR	iv
ÖZET	v
ABSTRACT	vi
İÇİNDEKİLER	vii
KISALTMALAR DİZİNİ	x
GİRİŞ	1
1. BÖLÜM: ÇUVAŞLAR VE ÇUVAŞÇA	3
1.1. ÇUVAŞLAR VE ÇUVAŞİSTAN	3
1.2. ÇUVAŞCANIN TÜRK DİLLERİ İÇİNDEKİ YERİ	3
1.3. ÇUVAŞÇA ÜZERİNE YAZILMIŞ BİÇİMBİLGİSİ ÇALIŞMALARI	5
2. BÖLÜM: ADDAN AD YAPIMI	8
2.1. ADDAN AD YAPAN EKLER	8
2.1.1. {+A} Eki.....	8
2.1.2. {+Ak}/{+k} Eki.....	10
2.1.3. {+AkA} Eki	14
2.1.4. {+Al} Eki.....	15
2.1.5. {+anki}/{+enki} Eki.....	16
2.1.6. {+As} Eki	18
2.1.7. {+Aş} Eki	19
2.1.8. {+çAn} Eki	20
2.1.9. {+çik}/{+çik} Eki.....	22
2.1.10. {+hA}/{+kA} Eki.....	24
2.1.11. {+hi}/{+çi}/{+ni}/{+ri}/{+ti} Eki	27
2.1.12. {+ih}/{+ih}/{+h}/{+ik}/{+ik}/{+k} Eki	32
2.1.13. {+in}/{+in}/{+n} Eki	33
2.1.14. {+iş}/{+iş}/{+şî}/{+şî}/{+ş} Eki.....	37

2.1.15. {+kAl}/{+kıl}/{+kıl} Eki	39
2.1.16. {+kAy} Eki	40
2.1.17. {+kĩ}/{+kĩ} Eki	41
2.1.18. {+kĩç(ĩ)}/{+kĩç(ĩ)}/{+kĩş(ĩ)}/{+kĩş(ĩ)} Eki	42
2.1.19. {+lA}/{+lIA} Eki	43
2.1.20. {+lAk} Eki	50
2.1.21. {+lĩ}/{+lĩ̇}/{+lĩ̇}/{+lĩ̇} Eki	53
2.1.22. {+lĩh}/{+lĩh} Eki	60
2.1.23. {+m}/{+Am} Eki	65
2.1.24. {+mAs} Eki	66
2.1.25. {+mĩş} Eki	67
2.1.26. {+rAh}/{+tArAh} Eki	69
2.1.27. {+sA} Eki	74
2.1.28. {+sAr} Eki	76
2.1.29. {+sĩr}/{+sĩr} Eki	77
2.1.30. {+skA} Eki	82
2.1.31. {+şkA} Eki	83
2.1.32. {+şkAl} Eki	84
2.1.33. {+śah}/{+çah}/{+çak} Eki	86
2.1.34. {+ś}/{+śĩ̇}/{+śĩ̇} Eki	88
2.1.35. {+śĩ̇}/{+śĩ̇̇}/{+ĩṡ}/{+ĩṡ̇}/{+ś} Eki	92
2.1.36. {+şkA} Eki	96
2.1.37. {+tAş} Eki	98
2.1.38. {+tAy} Eki	101
2.1.39. {+tĩk} Eki	104
3. BÖLÜM: EYLEMDEN AD YAPIMI	106
3.1. EYLEMDEN AD YAPAN EKLER	106
3.1.1. {-A} Eki	106
3.1.2. {-AkA} Eki	109
3.1.3. {-AkAn} Eki	110
3.1.4. {-An} Eki	113

3.1.5. {-çık}/{-çık} Eki.....	115
3.1.6. {-i}/{-i} Eki	118
3.1.7. {-(i)k}/{-(i)k}/{-(a)k}/{-(e)k} Eki	122
3.1.8. {-(i)ş}/{-(i)ş} Eki.....	125
3.1.9. {-ış}/{-ış} Eki	127
3.1.10. {-kA}/{-hA} Eki.....	131
3.1.11. {-ki}/{-ki} Eki	132
3.1.12. {-kım}/{-kım}/{-kam}/{-kem}/{-kan} Eki.....	135
3.1.13. {-kın }/{-kın} Eki	135
3.1.14. {-kiç}/{-kiç}/{-kiş}/{-kiş}/{-çık}/{-çık} Eki	138
3.1.15. {-(i)m}/{-(i)m} Eki.....	141
3.1.16. {-l} Eki.....	145
3.1.17. {-mA} Eki.....	146
3.1.18. {-mAk} Eki.....	149
3.1.19. {-mAn} Eki.....	152
3.1.20. {-mAr}/{-mır} Eki	154
3.1.21. {-miş}/{-miş} Eki.....	156
3.1.22. {-ne} Eki.....	159
3.1.23. {-U}/{-v} Eki	160
SONUÇ	164
KAYNAKÇA	172
EK 1. TÜRKÇE TEZ ORJİNALLİK RAPORU	180
EK 2. İNGİLİZCE TEZ ORJİNALLİK RAPORU	181
EK 3. TÜRKÇE ETİK KOMİSYON MUAFİYETİ FORMU	182
EK 4. İNGİLİZCE ETİK KOMİSYON MUAFİYETİ FORMU	183

KISALTMALAR DİZİNİ

ABH	Eski Uygurca Altun Yaruk Sudur'dan "Aç Bars" Hikâyesi
Alt.	Altayca
Az.	Azerbaycan Türkçesi
BK D	Bilge Kağan Doğu Yüzü
BK G	Bilge Kağan Güney Yüzü
Bşk.	Başkurtça
CC	Codex Cumanicus
çev.	Çeviren
ÇRS	Çuvaşça-Rusça Sözlük
Çuv.	Çuvaşça
ÇTS	Çuvaşça-Türkiye Türkçesi Sözlük
DS	Dereleme Sözlüğü
DK	Dede Korkut
DLT	Dîvânu Lügâti't-Türk Giriş- Metin- Çeviri- Notlar- Dizin
EAT	Eski Anadolu Türkçesi
Ed.	Editör
ET	Eski Türkçe
Gag.	Gagavuzca
GD	Gedâyî Dîvânı
GT	Genel Türkçe
Hak.	Hakasça
IB	İrk Bitig
İKP	İyi ve Kötü Prens Öyküsü
İT	İlk Türkçe
KB	Kutadgu Bilig
KE	Kısas-1 Enbiya
KE	Kısasü'l-Enbiya
KKalp.	Karakalpakça
Kmk.	Kumukça
KT D	Kül Tigin Doğu Yüzü

KT G	Kül Tigin Güney Yüzü
KT K	Kül Tigin Kuzey Yüzü
LM	Leyli ve Mecnun
LD	Lutfi Dîvânı
Mar.	Marice (Çeremisçe)
Moğ.	Moğolca
NF	Nehcü'l-Ferâdis
Nog.	Nogayca
Özb.	Özbekçe
Rus.	Rusça
SD	Sekkâki Divanı
SNB	Süheyl ü Nev-Bahar
Şor.	Şorca
ŞTe	Şecere-i Terakime
T	Tunyukuk Yazıtı
Tat.	Tatarca
TLG	Türk Lehçeleri Grameri
Tuv.	Tuvaca
Tung.	Tunguzca
TT	Türkiye Türkçesi
Trkm.	Türkmence
Uyg.	Eski Uygur Türkçesi
vb.	ve benzeri
vd.	ve diğerleri
Yak.	Yakutça
YUyg.	Yeni Uygurca

GİRİŞ

Çuvaşçanın hem Türk ve Moğol dilleriyle hem de coğrafi konumundan dolayı Fin-Ugor dilleriyle ortaklıklar barındırması araştırmacıların dikkatini Çuvaşçaya yöneltmiştir. Bunun neticesinde Çuvaşça ile ilgili İngilizce, Almanca, Rusça, Macarca başta olmak üzere pek çok dilde çalışmalar yapılmıştır. Ülkemizde yaklaşık son 30 yıldır üzerinde çalışılmakta olan bu dil için önemli yayınlar neşredilmiştir. Çalışmanın amacı da bu doğrultuda ad yapım biçimbilgisi incelenerek mevcut veri ve yayınlara katkı sağlamaktır.

Çalışmada¹ öncelikle, Çuvaşçanın çeşitli biçimbilgisi ve sözvarlığı çalışmaları taranmış, bu çalışmalardaki addan ad ve eylemden ad türeten ekler saptanmaya çalışılmıştır. Bu çalışmanın veri tabanını *Narspi*, *Çuvaş Atasözleri ve Deyimleri*, *Ulup Çuvaş Destanı*, *Çuvaş Alp Hikâyeleri*, *Biler Şehrinin Fethi*, *Asker Karısı* edebî metinleri meydana getirmektedir. Bu metinlere ek olarak kaynakçada belirtilen Çuvaşça sözlüklerden ve Çuvaşça biçimbilgisi çalışmalardan da faydalanılmıştır.

Çalışma iki ana bölümden meydana gelmiştir. Birinci bölümde *addan ad yapan ekler*, ikinci bölümde ise *eylemden ad yapan ekler* ele alınmıştır. Her iki bölümde de ele alınan eklerin kökeni ile ilgili bilgi verilmiştir. Eklerin Türk dilinin tarihsel dönemlerindeki ve çağdaş Türk dillerindeki kullanımlarına örnekler verilmiştir. Böylece ekler, art ve eş zamanlı olarak incelendikten sonra Çuvaşçadaki işlevleri örneklerle açıklanmaya çalışılmıştır. Metinlerden tespit edilen örneklerin Çuvaşça sözlükten (ÇRS) kontrolü sağlanmıştır.

Sonuç kısmında tanıklanan Çuvaşça eklerin, Türk dilinin tarihsel dönemlerinde ve çağdaş Türk dillerindeki karşılığı tablo yardımı ile gösterilmiştir. Yine tablo yardımı ile Çuvaşçaya başka dillerden ödünçlenen eklere yer verilmiştir. Ekler için kullanılan

¹ Bu tez çalışmasında Prof. Dr. Emine YILMAZ danışmanlığında 2018 yılında Vildan ÇAKMAK tarafından hazırlanan *Çuvaşçada Eylem Yapımı* adlı yüksek lisans tezinin yöntemi esas alınmıştır.

örneklerin alındığı dizin ve sözlüklere kaynakça kısmının ilk iki sayfasından erişilebilir.
Eklerin buldukları yerlerin gösteriminde kaynakların dizin sistemi kullanılmıştır.

1. BÖLÜM

ÇUVAŞLAR VE ÇUVAŞÇA

1.1. ÇUVAŞLAR VE ÇUVAŞİSTAN

Çuvaşların dilleri, dinleri ve yaşadıkları coğrafi konumları araştırmacılar tarafından büyük bir ilgiyle takip edilmiştir. Dillerinde bulunan eskicil özellikleri, benimsedikleri Hristiyanlık dini ve gözlerden uzak bir coğrafyada Fin-Ugor halklarıyla olan ilişkileri bu ilginin kaynağını oluşturan başlıca etmenlerdir.

Çuvaşistan coğrafi olarak Rusya Fedarasyonu içerisinde Moskova'nın 600 kilometre doğusunda, Orta Volga adı verilen bölgenin sağ tarafında yer alan, 18.300 kilometrekarelik alana sahip, küçük ölçekli bir ülkedir. Batısında Nijny Novgorod, doğusunda Tatar Cumhuriyeti, kuzey ve kuzeybatısında Mari Cumhuriyeti, güneyinde Ulyanovsk, güneybatısında Mordvin Cumhuriyeti bulunmaktadır. Yirmi bir büyük yerleşim merkezinin yer aldığı Çuvaşistan'ın başkenti Şupaşkar (Çeboksarı)'dır.

Çuvaşların toplam nüfusu 1989 yılı sayımına göre 1.842.300'dür ve bu nüfusun 915.614'ü Çuvaşistan'da yaşamaktadır. 2010 yılı verilerine göre ise nüfusları 1.251.615'tir ve bu nüfusun 814.750'sini Çuvaşlar, 323.274'ünü Ruslar, 34.214'ünü Tatarlar ve 21.361'ini diğer topluluklar oluşturmaktadır. *Unesco Interactive Atlas of the World's Languages in Danger* 2002 verilerine göre Çuvaşçanın toplam dil konuşuru 1.325.382 kişidir.

1.2. ÇUVAŞÇANIN TÜRK DİLLERİ İÇİNDEKİ YERİ

Eski Bulgarların ataları olarak kabul edilen Çuvaşların kökenine dair araştırmacılar tarafından çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. Barthold, Çuvaşların Bulgar ve İslav karışımı bir halk olduğunu ifade ederken, Kovalevskiy Suvarlara dayandırmıştır. Rásonyi ise

Çuvaşların Türk kökenine dayanmaması durumunda sadece Fin karışımı bir halk olabileceğini belirtmiştir.

Çuvaşça, Moğolca ve Fin Ugor dillerine olan yakınlığı dolayısıyla Türk dilleri içerisinde özel bir yere sahiptir. Araştırmacılar tarafından dil ailesi içerisindeki yeri tartışmalı olan Çuvaşça; Klaproth, Schott'a göre bir Türk dili olarak kabul edilirken Radloff, Çuvaşçanın üç aşamada Türkçeleşmiş bir Fin-Ugor dili olduğunu düşünmüştür. Levesque ve Castren de Türkçeleşmiş bir Fin-Ugor dili olduğu görüşünü savunmuştur. Aşmarin ve V. Grønbech ise Çuvaşça ile ilk Türk biçimleri karşılaştırıp Çuvaşçanın eski biçimlerden çok uzaklaşmış olmasının yanı sıra ilk Türkçeye ait bazı eskicil özellikleri taşıdığını da ifade etmiştir (Ceylan 1997: 5-6; Yılmaz 2002b: 192-193). Ramstedt ise Çuvaşçanın Altay dil ailesi içerisinde, Türkçe ile Moğolca arasında bağımsız bir dil olduğu görüşündedir. 1922 yılında kaleme aldığı *Zur frage nach der stellung des tschuwassischen* adlı makalesinde ilk kez Çuvaşçanın Türkçe ve Moğolca ile akraba olduğuna değinmiştir (Ersoy 2017: 33). Türk dillerinin her birini tek ana ağıza dayandırırken Çuvaşçayı ise farklı bir ağız olarak değerlendirmiştir (Yılmaz 2002b: 193).

Lehçe tasniflerinde farklı başlıklar altında gösterilen Çuvaşça, Friedrich Adelung'un tasnifinde *Moğol-Tatar Irkı* başlığı içerisinde, Klaproth'ın tasnifinde yirmi üç Türk şivesi arasında sayılmaktadır. Balbi, Çuvaşça ve Yakutçayı *Türk Dili* başlığı altında ayrı değerlendirirken Palmblad *Türkçe Konuşan Fakat Türk Aslından Olmayan Kavimler* adı altında, Vámbéry *Volga Türkleri* içerisinde vermiştir. Ramstedt Çuvaşçayı, Németh Çuvaşça ve Yakutçayı ayrı bir grup altında göstermiştir. Samoyloviç *R grubu (Bulgar)*, Baskakov *Türk Dillerinin Garbi Hun Dalı* başlığı altında Bulgar grubu içerisinde değerlendirmiştir. Radloff'un tasnifinde ise Çuvaşçaya yer verilmemiştir. Türkiye'de Reşit Rahmeti Arat tarafından yapılan tasnif denemesinde Çuvaşça *r-Grubu (Çuvaş)* başlığı altında, Talat Tekin'in 12 gruba ayırdığı tasnifinde ilk sırada, r/l grubu içerisinde yer almaktadır.

Claus Schöning *The Internal Division of Modern Turkic and Its Historical Implications* adlı makalesinde Çuvaşçayı Non-Norm Turkic başlığı altında değerlendirmiştir. Schöning'e göre Norm Türkçeden en fazla ayrılık gösteren Türk dilidir. Çokluk eki +*lar*

yerine +sem'dir. 3. kişi emir eki -(t)tir'dır. -B zarf-fiili yerine -sA zarf-fiili kullanılmaktadır. Buna benzer daha birçok farklılık göstermektedir.

1.3. ÇUVAŞÇA ÜZERİNE YAZILMIŞ BİÇİMBİLGİSİ ÇALIŞMALARI

Çuvaşça üzerine yapılan ilk biçimbilgisi çalışması 1769 yılında Veniamin Putsek Grigoroviç tarafından kaleme alınmış *Soçineniya Prinadlejaşçiye k Grammatike Çuvaşskogo Yazıka* adlı eserdir.

1841 yılında Guilelmus Schott tarafından kaleme alınan *De Lingua Tschuwaschorum* adlı çalışmada Çuvaşçanın ilk kez bir Türk dili olduğu dile getirilmiştir.

Nikolay İvanoviç Aşmarin'in 1898'de yayımladığı *Materialı dlya İzsledovaniya Çuvaşskogo Yazıka* adlı eseri, iki bölümden meydana gelmektedir. *Materialı dlya İzsledovaniya Çuvaşskogo Yazıka*'nın ikinci bölümünde ad ve ad yapım eklerine de yer verilmiştir. Aşmarin eklerin işlevlerine, ödünçleme olup olmadıklarına ve Genel Türkçe hangi ek ile karşılandığına cevap aramıştır.

Timofey Matveyevich Matveyev'in 1919'da hazırladığı *Grammatika Çuvaşskogo Yazıka-Morfologiya*'da ad yapım ekleri ve eylem yapım ekleri ayrıntıya gidilmeden işlevleri ile birlikte verilmiştir.

1928 yılında Nikolay İvanoviç Aşmarin'in yayınlamış olduğu *O Morfoloğičeskih Kategoriyah Prodrajeniy v Çuvaşskom Yazıke* adlı eserde özellikle yansıma sözcük türeten eklerin sayıca fazlalığı dikkati çekmiştir.

John Richard Krueger'in 1961 yılında yayınladığı *Chuvash Manuel*, Çuvaşçanın İngilizce olarak yayımlandığı ilk biçimbilgisi çalışmasıdır. Tümüyle eş zamanlı olan bu kitapta söz yapımına neredeyse hiç yer verilmemiştir.

Ivan Pavlovich Pavlov'un 1965'te Çuvaşça olarak kaleme aldığı *Halh'hi Çıvaş Literatürü Çılhi-Morfologi*'de ad yapımı ve eylem yapımı örneklerle açıklanmaya çalışılmıştır.

Liya Sergeyevna Levitskaya tarafından 1976 yılında yayınlanan *İstoriçeskaya Morfologiya Çuvaşskogo Yazıka* Çuvaşça biçimbilgisi üzerine yazılmış temel kaynaklardandır. Çuvaşçanın söz yapımı ayrıntılı bir biçimde incelenmiştir. Çoğu ek, Altay, Fin-Ugor ve Çağdaş Türk dillerinden örneklerle karşılaştırılmıştır.

Ivan Andreyevich Andreyev vd. tarafından 1985 yılında hazırlanan *Çuvaşsko-Russkiy Slovar'* adlı sözlüğün son dört sayfasında Çuvaşça söz yapım eklerinden örnekler ayrıntıya girilmeksizin incelenmiştir.

1987 yılında András Róna-Tas tarafından yayınlanan *Csuvas Nyelv Vazlatos Nyelvtana* adlı eserde sadece +sır/+sır addan ad yapım eki incelenmiştir.

Mihail Romanoviç Fedotov'un 1996 yılında yazmış olduğu *Çuvaşskiy Yazık, İstoki Otnoşeniye k Altayskim i Finno-Ugorskim Yazıkam, İstoriçeskaya Grammatika*'da Çuvaşça, Altay ve Fin-Ugor dilleriyle karşılaştırılmış ve söz yapım ekleri örnekleri ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir.

The Turkic Languages adlı kitabın *Chuvash* bölümü 1998 yılında Lary Clark tarafından kaleme alınmıştır. Bu bölümde yalnızca işlek olan birkaç ek ele alınmıştır.

Ivan Pavlovich Pavlov 2014 yılında hazırlamış olduğu *Sovremenniy Çuvaşskiy Yazık* adlı eserinde söz yapımı konusunu ayrıntılı bir şekilde işlemiştir. Pavlov, bu biçimbilgisi çalışmasında, eklerin kökenlerine değinmeksizin, işlevlerini örneklerle destekleyerek vermiştir.

Türkiye'de Çuvaşçaya yönelik yayınlanmış ilk ve en önemli eserler Emine Yılmaz tarafından kaleme alınmıştır. Yılmaz'ın 2002 yılında yayınlamış olduğu *Çuvaşça Çok Zamanlı Morfoloji-Bir Deneme* bu alanın önemli eserlerindedir. Eserin adından da

anlaşılacağı üzere özellikle ekler art ve eş zamanlı örnekleri ile verilmiştir. Son derece titizlikle hazırlanmış olan eserde Çuvaşçanın fonetiği üzerine de bilgiler verilmiştir.

2007 yılında Ahmet Bican Ercilasun editörlüğünde hazırlanmış olan *Türk Lehçeleri Grameri* adlı eserin *Çuvaş Türkçesi* bölümü Feyzi Ersoy tarafından kaleme alınmıştır.

Oğuzhan Durmuş, *Çuvaşçanın Şekil Bilgisi* adlı doktora tezinde (2009), söz yapım eklerini incelememiş fakat ele alınan her başlığı Çuvaşçanın tarihsel dönemlerini kapsayacak bir şekilde eş ve art zamanlı olarak değerlendirmiştir.

2010 yılında Feyzi Ersoy tarafından *Çuvaş Türkçesi Grameri* yayımlanmıştır. Eserin biçimbilgisi bölümünde yapım ekleri ve kelime türleri ayrıntılı bir biçimde ele alınmıştır. Yapım ekleri alt başlığında eklerin işlevleri, işleklik derecesi, ekin artlık-önlük uyumları örneklerle desteklenerek incelenmiş ve ekin varsa Eski Türkçe biçimleri de belirtilmiştir. Bu eser 2017 yılında TDK tarafından basılmıştır.

Feyzi Ersoy'un 2012 yılında yayımlanan *Türk-Moğol Dil İlişkisi ve Çuvaşça* adlı eserinde Türkçe-Moğolca-Çuvaşça ses denklikleri, Türkçe-Moğolca ve Çuvaşça karşılaştırmalı biçimbilgisi büyük bir titizlikle ayrıntılı olarak işlenmiştir. Ersoy'un bu çalışması alana Altay dilleri kuramı için önemli veriler ve katkılar sağlamıştır.

2. BÖLÜM

ADDAN AD YAPIMI

Çuvaşçada ad yapımı Türk dilinin tarihsel dönemlerinde ve çağdaş Türk dillerinde olduğu gibi birleşme ve eklenme yoluyla gerçekleştirilir. Bu çalışmada Çuvaşçada eklenme yoluyla söz yapımı ele alınacaktır.

2.1. ADDAN AD YAPAN EKLER

Bu başlık altında Çuvaşçada addan ad türetiminde görülen toplam otuz dokuz ek incelenecektir. Bu eklerden bazıları ödünçlemedir. Ödünçlemelerin büyük bir kısmı Genel Türkçe ve Tatarcadan yapılmıştır.

2.1.1. {+A} Eki

Emine Yılmaz bu eki, Türkiye Türkçesinde bulunan +Ak ekinin kullanımına benzetmektedir (2002a: 115).

2.1.1.1. {+A} Ekinin Kökeni ile İlgili Görüşler

Gustaf John Ramstedt'e göre bu ek Moğolcadaki **+ai* ekine dayanmaktadır. Moğolcada görülen *+ai* eki belki daha sık karşılanan *+gai ~ +kai*; Türk. *+ya ~ +ka*; Tung. *+ga ~ +ka* ekinin varyantıdır (Ramstedt 1957: 183; Räsänen 1957: 91).

Johannes Benzing eki, daha eski **+ak/+ek* biçiminden getirmektedir (1959: 716).

Mihail Romanoviç Fedotov, +A ekinin Eski Türkçedeki *-q/-k*, *-γ/-g*'nin yitirilmesi sonucunda ortaya çıktığını vurgulamıştır (1996: 307-308).

2.1.1.2. Türk Dilinin Tarihsel Dönemlerinde {+A} Eki

Martti Räsänen +A eki için Dîvânu Lügâti't-Türk'ten *töre* “evin baş kısmı ve en itibarlı yeri” (DLT 542/443) < *tör* “evin baş kısmı, itibarlı yeri” (DLT 542/443) örneğini verir. Kâşgarlı Mahmud, *töre* sözcüğünü açıklamasıyla verir ve *tör* şeklinin de mevcut olduğunu bildirir (Ercilasun-Akkoyunlu 2018: 443).

Martti Räsänen Çağatay Türkçesi döneminden *koşa* “çift” < *koş* “çift” (GD 2970), *toka* “doymuş” < *tok* “doygun, doymuş”, *ile* “egemen” < *il* “ülke, halk” örneklerini verir (1957: 91).

2.1.1.3. Çağdaş Türk Dillerinde {+A} Eki

Martti Räsänen ekle ilgili Kzk. *tize* “diz” (Yüce 1984: 286), Tat. *kindere* “sicim” < *kinder* “kendir bitkisi; kendir dokuma” (Öner 2015: 207) örneklerini verir.

2.1.1.4. Çuvaşçada {+A} Eki

Liya Sergeyevna Levitskaya, +A ekinin küçültme anlamını yitiren +Ak ek ile ilişkili olduğunu ve çok az sayıda sözcük türettiğini söylemiştir. Çuvaşçada +A ekinin +Ak eki ile bir bağlantısı olması hâlinde, küçültme eki +Ak'ın türevlerine göre +A türevlerinin daha eski bir leksikolojiye sahip olabileceğini vurgulamıştır (1976: 141).

Mihail Romanoviç Fedotov, Türkçe küçültme eki +Ak, +(I)k'ın Çuvaşçada kaybolup yerini a/+e, +ï/+ĩ ekine bıraktığını ve bu tür sözcüklerin küçültme anlamlarını yitirdiklerini ET *adak*, *adaq*, *ayak*, *azak* “ayak” ~ Çuv. *ura*; ET *tirig* “diri” ~ Çuv. *çĩĩ* (= TT. *diri*); ET *kudruk* “kuyruk” ~ Çuv. *hüre*; ET *uruy* “tohum” ~ Çuv. *vĩĩ* gibi örneklerle birlikte açıklamıştır (1996: 308-309).

Emine Yılmaz, küçültme eki işlevindeki bu eki, Genel Türkçe *bebek*, *benek*, *topak*, *yanak*, *başak* gibi sözcüklerdeki +Ak'ın kullanımına benzetmiş; Çuvaşçada söz sonu -k/-k

seslerinin büyük ölçüde düşmüş olduğu için Benzing'in² görüşünü doğru bulduğunu belirtmiştir (2002a: 116).

Ekin Çuvaşçadaki işlevleri şunlardır:

a) Kök veya gövdelere eklenerek küçültme anlamlı nesne adları türetir:

kantra “sicim, ip” < *kantır*+*a* < *kantır* “kenevir” (ÇRS, 141)

mıy+a “boyunluk, kolye” (ÇRS, 237) < *mıy* “boyun” (ÇRS, 231)

şüs+e “saçak” < *şüs* “saç” (ÇRS, 430)

b) +A ekinin, organ adları türettiği örnekler mevcuttur:

çire “yürek” (ÇRS, 591)

hılha “kulak” (ÇRS, 544)

hüre “kuyruk” (ÇRS, 571)

pürne “parmak” (ÇRS, 323)

ura “ayak” (ÇRS, 514)

c) Yer bildiren adları türetir:

hısa “çıkıntı, dik olmayan yamaç, hafif eğimli” (ÇRS, 573)

tıme “küçük tepe, tümsek” < *tım* “tümsek, tepe” (ÇRS, 471)

2.1.2. {+Ak}/{+k} Eki

Çuvaşçada eklendiği sözcüğe küçültme anlamı kazandıran bu ek, Türkiye Türkçesinde de *başak*, *benek*, *kısrak*, *topak* gibi örneklerde eklendiği sözcüğe kuvvetlendirme, benzerlik ve küçültme anlamları katar. Emine Yılmaz, bu ekin bu iki dilde benzer işlevde kullanıldığına dikkat çekerek bu ekin Genel Türkçeden yapılmış bir kopya olabileceğini düşünür (2002a: 116).

² Benzing eki daha eski bir *-ak/-ek biçiminden getirmektedir (1959: 716).

2.1.2.1. {+Ak} Ekinin Kökeni İle İlgili Görüşler

+Ak³ ekinin kökeni ile ilgili görüşler şu şekildedir:

Gustaf John Ramstedt +ak ekinin küçültme eki olduğunu belirtmiştir. Bu ek Türk dilinin tarihsel dönemlerinde de Çağdaş Türk dillerinde de yapım eki olarak kullanıldığı bilgisini vermiştir (1957: 212).

Andrey Nikolayeviç Kononov, *TDAY-Belleten*'de yayımlanan makalesinde +ak/+ek (<gak) biçiminde verdiği ek için sözcüklere yeni anlamlar kazandırdığını söylemiştir (1968: 81-88).

Marcel Erdal +Ak, +Ik, +tlk ekleri için küçültme ve şefkat bildiren adlar türeten (1991: 40-44); +GAK, +Ak ekleri için vucüt uzuvları türeten mecazi adlar türeten (1991: 74-76) başlıkları altında incelemiştir. Marcel Erdal'ın da belirttiği üzere *başak* ve *yolak* +AK, *yanak* ise +GAK ekiyle türetilmiştir (1991: 40-44, 74-76). Erdal'a göre bu ek, Eski Türkçede zayıf bir türetme işlevindedir. Nesne adları kendilerine benzer diğer adlardan türetildiklerinde +Ak ekinin kullanımında mecazi bir anlam meydana gelmektedir. Erdal bu açıklamaya örnek olarak *başak* sözcüğünü vermiştir. *başak* “ok veya mızrağın demir uç kısmı” sözcüğü *baş* “baş, başlangıç, ilk” sözcüğünden gelmiştir (1991: 40).

Zeynep Korkmaz'a göre bu ekin, Eski Türkçede bulunan +GAK küçültme ve kuvvetlendirme eki ile bir bağının olduğunu ve bu ekin de +GAK eki gibi genel olarak tek heceden oluşmuş sözcüklere gelip küçültme ve benzetme fonksiyonuyla sınırlı sayıda adlar türettiğini öne sürer. Açıklama ile ilgili olarak *başak*, *benek*, *bucak* (< ET buçgak), *kısrak* “dişi at”, *şişek* “bir ya da iki yaşında koyun”, *topak*, *yanak* örneklerini verir (2017: 120).

³ Çuvaşça bu ekin kökeni henüz tam manasıyla açıklanamadığı için Genel Türkçe +Ak ekinin kökeni ile ilgili görüşler verilmeye çalışılacaktır.

2.1.2.2. Türk Dilinin Tarihsel Dönemlerinde {+Ak}

Eski Türkçede +Ak ve +Ik biçiminde görülen bir ekin, asıl işlevi küçültme ve sevgi bildiren adlar türetmektir (Gabain 2007: 45; Tekin 2016: 79; Eraslan 2012: 94). Ekin Türk dilinin tarihsel dönemlerinde araç-gereç, hayvan ve organ adları türettiği de görülmektedir. *çorak* “çorak, tuzlu toprak” (BK GD) ve *irkäk*⁴ “erkek” (IB 24, 41) *çöbik* “çöp, pislik, bulanıklık”, *özek* “küçük dere” (Caferoğlu 2015: 65-155).

Ekin, Karahanlı Türkçesi döneminden *başak* “okun ve mızrağın uç kısmındaki demir, temren”, *yolak* “patika, kırlarda bulunan küçük yol” (DLT 190/162, 452/355), Harezm Türkçesinde *başak* “okun başına geçirilen demir, ok temreni”, *çanak* “çanak, kap, kâse” (NF 326/9, 24/17), Kıpçak Türkçesinde *butak* “budak”, içeh “iç organlar” (CC 53a/5, 48a/15), Çağatay Türkçesinde *başak* (SD 797), *oğlak* (SD 213) Eski Anadolu Türkçesinde *karak* “göz bebeği”, *topuk* (SNB, 189/6, 224/15) gibi örneklerini görmekteyiz.

2.1.2.3. Çağdaş Türk Dillerinde{+Ak}

Çağdaş Türk dillerinde de küçültme, sevgi ve benzetme işlevlerinde kullanılan bu ek, Türkiye Türkçesinde olduğu gibi işlek değildir.

Alt. *kumak* “kum”, *cabızak* “alçacık, çok alçak” (Naskali ve Duranlı 1999: 124,-48), Gag. *başak* “başak”, *benek* “benek, leke” *topak* “topaç”, (Pokrovskaya 1991: 30-33-244), Hak. *adayah* “köpekçik”, *sarayah* “kümesçik (Arıkoğlu 2005: 1094), Kırg. *maşak* “başak” (Yudahin 2011: 555), bağırsak”, *yolak* “patika” (Coşkun 2017: 54), Tat. *başak* (Öner 2015: 49), Trkm. *uzınak* “uzunca, kövek” “oyuk, çukur, boşluk” (Tekin vd. 1995: 654-454-425; TDDS II 2016: 452), Tuv. *oolak* “oğulcuk”, *koygunak* “tavşancık” *mayak* “başak”, *moynak* “tasma” (Arıkoğlu 2003: 83-71-75-78) gibi örnekler bu ekle türetilmiş adlardır.

⁴erkek, érk+ek ‘koç’ biçiminde türeyerek “dişinin zıttı (male)” anlamına gelmektedir (Clauson, 1972: 223-224; Erdal, 1991: 41; Tietze, 2002: 735; Gülensoy, 2007: 339). Erdal ET’de eril hayvanlar için kullanılan sözcüğün daha sona insanlar içinde kullanıldığını belirtmiştir. (1991: 41). Dolayısıyla *er+kek* biçimindeki çözümlene yanlıştır (Clauson, 1972: 223-224; Gülensoy, 2007: 339).

2.1.2.4. Çuvaşçada {+Ak}/{+k}

Emine Yılmaz *+ak/+ek*, *+k* eki için aynı ekin Genel Türkçeden yapılmış bir kopyası olabileceğini düşünmüştür (2002a: 116). Mihail Romanoviç Fedotov, Çuvaşça bu ek ile ilgili verdiği örnekleri Eski Türkçe ile karşılaştırarak vermiştir: ET *ay* “ay” ~ Çuv. *uyĭh*; ET *sab* “söz” ~ Çuv. *sĭmah* (1996: 309). Örneklerden de anlaşılacağı üzere Çuvaşçadaki söz sonu *-k*’lar Eski Türkçede sıfır biçimbirim olarak karşımıza çıkmaktadır.

Liya Sergejevna Levitskaya, ekin küçültme (yetersizlik) anlamı taşıyan adlar ve sıfatlar yaptığını belirtmiştir. Küçültme eki olarak *+k*’nin Türk dillerinde de kullanılmış olduğunu ve günümüzde *+lak*, *+çik*, *+çak* gibi küçültme eklerinde de bu durumun görüldüğünü ifade etmiştir (1976: 141-142).

İ. S. Galkin, Ural dillerinde küçültme anlamı taşıyan bir *-k*’nin varlığından bahsetmiştir. Marice’den *kukşika* “biraz yüksek” < *kukşı* “yüksek”, *ludika* “biraz gri” < *ludı* “gri” örneklerini vermiştir. Boris Aleksandrovich Serebrennikov, *İstoriçeskaya Morfolojiya Permskiy Yazıkov eserinde* Marice ve Komi dillerindeki sıfat türeten *+ik* (<-i+-k) ekleri bu ek arasında bir bağ görmüştür (Levitskaya 1976: 142).

Mihail Romanoviç Fedotov, Çuvaşça bu biçimbirimin, Eski Çuvaşça alıntılarda, Mari ve Udmurt dillerinde görüldüğü bilgisini vermiştir: ET *kıl* “saç” ~ Çuv. *hĭĭh* > Mar. (dağ) *ı’lık*; ET *tul* “dul” ~ Çuv. *tĭlih* > Mar. *tulik*, Udm. *tulup çılpi* “öksüz, yetim” (1996: 309).

Ekin Çuvaşçadaki işlevleri şunlardır:

a) Küçültme ve benzerlik bildiren sözcükler türetir:

kĭvas+ak “ekşimsi” < *kĭvas* “kvas” (ÇRS, 156)

pıl+ak “ballı, bal tadında, çok tatlı” < *pıl* “bal” (ÇRS, 323)

şıv+ak “sulu” (ÇRS, 626) < *şıv*, *şu* “sulu” (ÇRS, 625)

sĭ+ek “sütlü, süt tadına” < *sĭ* “süt” (ÇRS, 362)

şĭvek “sıvı, sıvılık” < *şĭvĭ+ek* < *şĭvĭ* “sıvı, akışkan” (ÇRS, 616)

tĭvar+ak “biraz tuzlu” < *tĭvar* “tuz” (ÇRS, 451)

var+ak “küçük çukur, yatak, vadi” < *var* “çukur” (ÇRS, 64)

yüsek “ekşimsi, ekşice” < *yüşî+ek* < *yüşî* “acı, ekşi” (ÇRS, 131)

b) Ek, tabanın anlamından uzaklaşmayan yalnızca anlamı daha da kuvvetlendiren adlar ve sıfatlar türetir:

hitak “tam pişmemiş, çiğ, katı” (sebze) < *hitî+ak* < *hitî* “katı, sert” (ÇRS, 574)

şar+ak “acı, çok tuzlu” < *şar* “acı, çok tuzlu” (ÇRS, 604)

şivrek “keskin” < *şivîr+ek* < *şivîr* “sivri” (ÇRS, 617)

c) Eklendiği sözcüğün anlamında herhangi bir değişiklik yaratmayan adlar türetir:

hısa+k “uçurum, yar” < *hısa* “çıkıntı, dik olmayan yamaç” (ÇRS, 573)

şivî+k “yara yeri, dikiş yeri” < *şivî* “dikiş yeri, dikiş, yara izi” (ÇRS, 616)

d) Ivan Pavlovich Pavlov (2014: 143) ekin, çocuk/bebek dilinde nesnelere anlatmak için de kullanıldığı bilgisini verir:

çipî+k “civcivcik” (ÇRS, 591) < *çipî* “civciv” (ÇRS, 590)

çupa+k “öpücük” < *çuppa* “öpücük” (ÇRS 596)

matya+k “yumurtacık” < *matya* “yumurta” (ÇRS, 230)

pukane+k “kuklacık” < *pukane* “kukla” (ÇRS, 311)

sit+ek “sütçük” < *sit* “süt” (ÇRS, 362)

2.1.3. {+AkA} Eki

Türkiye Türkçesinde örneğine rastlamadığımız bir addan ad yapım ekidir.

2.1.3.1. {+AkA} Ekinin Kökeni ile İlgili Görüşler

+AkA ekinin kökeni ile bilgiye sahip değiliz. Fakat bu ekin birleşik bir ek olduğu açıktır.

Ek muhtemelen -A + -kA biçiminde oluşmuştur.

2.1.3.2. Türk Dilinin Tarihsel Dönemlerinde {+AkA} Eki

Çağdaş Türk dillerinde bu ekle türetilmiş herhangi bir ada rastlanmamıştır.

2.1.3.3. Çağdaş Türk Dillerinde {+AkA} Eki

Türk dilinin tarihsel dönemlerinde tespit edemediğimiz bir addan ad yapım ekidir.

2.1.3.4. Çuvaşçada{+AkA} Eki

Mihail Romanoviç Fedotov bu ekin addan ad yapan *+kA* ve *+hA* ekleri ile ilişkili olduğu görüşündedir (1996: 309). Emine Yılmaz eki *-(a)ka/-(e)ke* şeklinde vermiştir (2002a: 116).

Çuvaşçada işlek olmayan bir ektir. Eke verilen bazı örnekler araştırmacılar tarafından *+kA* ve *+hA* ekli örneklerle de verilmiştir.

a) Adlardan aynı manaya gelen yeni adlar yapar:

śatra+ka “çalı, çırpı; dolaşık, karışık” < *śatra* “gür, sık” (ÇRS, 400)

śile+ke “yelkovan, fırlak” < *śil* “rüzgâr, yel” (ÇRS, 416)

b) Sıfatlardan aynı manaya gelen yeni sıfatlar türetir:

şür+eke “keskin” < *şür* “keskin” (ÇRS, 625)

śavra+ka “yuvarlak” < *śavra* “yuvarlak” (ÇRS, 393)

2.1.4. {+Al} Eki

Türkiye Türkçesinde örneğine rastlayamadığımız bir ektir.

2.1.4.1. {+Al} Ekinin Kökeni ile İlgili Görüşler

Bu ekin kökenine dair bilgiye ulaşılamamıştır.

2.1.4.2. Türk Dilinin Tarihsel Dönemlerinde {+Al} Eki

Çağdaş Türk dillerinde bu ekle türetilmiş herhangi bir ada rastlanmamıştır.

2.1.4.3. Çağdaş Türk Dillerinde {+Al} Eki

Türk dilinin tarihsel dönemlerinde tespit edemediğimiz bir addan ad yapım ekidir.

2.1.4.4. Çuvaşçada {+Al} Eki

Emine Yılmaz (2002a: 116) ve Feyzi Ersoy (2010: 63) bu ekin Çuvaşçada yön gösterme işlevinde olduğunu belirtmişlerdir.

a) Yön adlarına gelerek aynı anlama gelen yeni adlar türetir:

ay+al “alt, aşağı, dip” < *ay* “alt, aşağı” (ÇRS, 25)

hıs+al “son, arka” < *hıs* “arka, art” (ÇRS, 573)

şiyel “üst, yüzey” < *şi* “üst, yukarı” (ÇRS, 414)

tǐp+el “ön, öndeki, birinci” < *tǐp* “ana, asıl, temel” (ÇRS, 472)

b) Emine Yılmaz ekin bazı yapılarda kalıplaşmış olduğunu belirtmiştir (Yılmaz 2002a: 116).

mal “ön, ön taraf” (ÇRS, 225) < *um* “ön, öndeki” (ÇRS, 512)

şal “iç, içeri” (ÇRS, 601) < *ış* “iç” (ÇRS, 56)

2.1.5. {+anki}/{+enki} Eki

Türkiye Türkçesinde bulunmayan addan ad yapım ekidir.

2.1.5.1. {+anki}/{+enki} Ekinin Kökeni İle İlgili Görüşler

Liya Sergejevna Levitskaya bu ek ile ilgili Mihail Romanoviç Fedotov’un ve İ. S. Galkin’in görüşlerini aktarmıştır. Mihail Romanoviç Fedotov, ekin Çuvaşça olduğunu

düşünmüş fakat herhangi bir etimoloji vermemiştir. Galkin, ekin Marice *-ŋge -n(-ge> -ŋge)* ekiyle ilişkilendirmiştir. Liya Sergeyevna Levitkaya ekin *-an + -kĭ* eklerinin birleşmesiyle oluştuğunu bildirmiş ve bu ekin bazı durumlarda Marice *-ŋge* ve Türkçe *-yan/-an, -nak* eklerinin birleşmesi olarak görüldüğünü belirtmiştir (1976: 134).

2.1.5.2. Türk Dilinin Tarihsel Dönemlerinde {+ankĭ}/{+enkĭ} Eki

Türk dilinin tarihsel dönemlerinde ekle türetilmiş herhangi bir örneğe rastlanılmamıştır.

2.1.5.3. Çağdaş Türk Dillerinde {+ankĭ}/{+enkĭ} Eki

Çağdaş Türk dillerinde bu ekin örneği saptanamamıştır. Fakat Liya Sergeyevna Levitskaya bu eke Bşk. *hadanak*, Kırg. *tikenek* < *tiken* “diken” (Yudahin 2011: 736) + *ek*, Trkm. *ödenek*, *toğya* “karahindiba”, Tat. *tuzganak* “hindiba”, Kmk. *karganak* “ardıç” < *kargana + -k*), Kırg. *karağan* “bir çeşit kısa ve dikenli çalı ” (Yudahin 2011: 404), Trkm. *boğagan* “misk otu çeşidi”, Nog. *kilgan* “sorguç otu” örneklerini verir. Levitskaya’ya Çuvaşça +anki/+enkĭ ekinin Marice *-ŋge* ve Türkçe *-yan/-an, -nak* eklerinin birleşmesinden meydana geldiğini belirtmiştir Levitskaya 1976: 134.

2.1.5.4. Çuvaşçada {+ankĭ}/{+enkĭ} Eki

Liya Sergeyevna Levitskaya Çuvaşçada bu ekin hayvan, kuş, balık, böcek ve bitki adları türettiğine ve ekin bu işlevinin Maricede de kullanıldığına dikkat çekmiştir (1976: 134).

Çuv. *kurşankĭ* “dulavratotu” ~ Mar. *korşanĝe*

Çuv. *parankĭ* “patates” ~ Mar. *pareŋge*

Çuv. *ulankĭ* “tatlı su levreği” ~ Mar. *olanĝe*

Çuv. *şalankĭ* “şahin” ~ Mar. *şaleŋge*

Çuv. *kıpşankĭ* “hamamböceği” ~ Mar. *kopşanĝe* “böcek” (1976: 134).

Tek bir örneğine rastladığımız +ankĭ/+enkĭ eki böcek adı türetmiştir:

kıpşankĭ “kurtçuk, böcek” (ÇRS, 162)

Liya Sergejevna Levitskaya'nın ek ile ilgili vermiş olduğu etimolojiye dayanarak ekin *kurşanak* “dulavrat otu” (ÇRS, 196) örneğine de rastlanılmıştır.

2.1.6. {+As} Eki

Türkiye Türkçesinde örnek tespit edemediğimiz bir addan ad yapım ekidir.

2.1.6.1. {+As} Ekinin Kökeni ile İlgili Görüşler

Söz konusu ekin kökenine dair herhangi bir bilgi tespit edilememiştir.

Liya Sergejevna Levitskaya ekin işlek olmadığını ve Fin-Ugor dillerinde de Çuvaşçadakine benzer işlevlerde kullanıldığı bilgisini verir. +As'ın Fin-Ogur dillerinden olan Maricede kullanımı ile ilgili *loptires* “tutarsız, biçimsiz” ve *n'ökas* “beceriksiz” örneklerini sıralar (1976: 135). +As ekinin Fin-Ugor dillerinde de Çuvaşçadakine benzer işlevde kullanılanbu ekin ödünçleme olduğu düşünülebilir.

2.1.6.2. Türk Dilinin Tarihsel Dönemlerinde {+As} Eki

Türk dilinin tarihsel dönemlerinde bu ekle türetilmiş bir ad örneğine rastlanmamıştır.

2.1.6.3. Çağdaş Türk Dillerinde {+As} Eki

Çuvaşça dışındaki çağdaş Türk dillerinde +As eki ile türetilmiş herhangi bir örnek tespit edilememiştir.

2.1.6.4. Çuvaşçada {+As} Eki

Liya Sergejevna Levitskaya'nın Mariceden vermiş olduğu örnekler ekin Çuvaşçadaki işlevi ile paralellik taşımaktadır:

Mar. *loptires* “tutarsız, biçimsiz”

Mar. *n'okas* “beceriksiz” örneklerini verir (1976: 135).

+As eki, Çuvaşçada işlek bir ek değildir ve artık işlekliliğini yitirmiştir. İncelediğimiz metinlerde tek bir örneğine rastlanmıştır:

šilli+es “şiddetli, öfkeli” < *šili* “öfke” (ÇRS, 416)

2.1.7. {+Aş} Eki

Türkiye Türkçesinde *kulaç*, *kıraç*, *ataç* sözcüklere eklenerek farklı işlevlerde kullanılan +Aç ekinin Çuvaşça biçimidir. Ekin Türkiye Türkçesindeki örnekleri bir hayli sınırlıdır.

2.1.7.1. {+Aç} Ekinin Kökeni İle İlgili Görüşler

+Aç ekinin kökeni ile ilgili bilgiye ulaşılamamıştır.

2.1.7.2. Türk Dilinin Tarihsel Dönemlerinde {+Aç} Eki

Türk dilinin tarihsel dönemlerinde de sınırlı sözcükte görülmektedir. Eski Türkçe döneminden *bukaç* “tencere”, *kulaç* “kulaç” (Caferoğlu 2015: 51, 185), Karahanlı Türkçesi döneminde alet, eşya ve ölçü adları yaptığı görülür: *bukaç* “topraktan yapılan içecek kabı ve tencere, tas ve tencere”, *kulaç* “kulaç” (DLT 180/153, 180/154), Harezmi Türkçesi döneminden *aşaç* “tencere, kazan”, *yalañaç* “çıplak” (KE 228v7-15, 78v10), Kıpçak Türkçesi döneminden *yalañaç* “yalın, çıplak” (CC 37b/26), Çağatay Türkçesi döneminden *kulaç*, (ŞTe 79b-18), Eski Anadolu Türkçesi döneminden *kıraç* “otsuz, susuz çorak yer”, *bozaç* “boz renkte, boz renkli” (TS) gibi örnekler bu ek ile türetilmiştir.

2.1.7.3. Çağdaş Türk Dillerinde {+Aç} Eki

Çağdaş Türk dillerinde işlek olmayan bir addan ad yapım ekidir.

Gag. *kolaç* “kulaç” (TLG 2007: 102), *topaç* “topaç, topak” (Pokrovskaya vd. 1991: 244).

2.1.7.4. Çuvaşçada {+Aş}/{+Aś}/{+Aç} Eki

Liya Sergejevna Levitskaya verdiği *malaş* “gelecek” < *mala* “ileri” (< *mal* “önde”), *tulaş* “görünüm” < *tula* (< *tul* “dış”), *şalaş* “iç” < *şala* “içeri” gibi örneklerde ekin -ş eki ile bir bağının olabileceği görüşünü ileri sürmüştür (1976: 131).

+Aş ekinin ş’den dolayı ödünçleme olduğu açıktır. Çünkü söz başında olduğu gibi söz içi ve söz sonunda da *ç foneminin Çuvaşçadaki yaygın gösterimi ś’dir. Eki kurallı biçimi +Aś’tır.

a) Çuvaşçada sınırlı sözcükte görülen bir ektir. Çeşitli manalara gelen adlar türetir:

hıl+aś “karış, çevre” (ÇRS, 543)

mal+aş “gelecek” < *mal* “ön” (ÇRS, 225)

tavra+ş “soy, kuşak” < *tavra* “çevre” (ÇRS, 437)

tul+aş “görünüş” < *tul* “dış” (ÇRS, 491)

2.1.8. {+çAn} Eki

Çağdaş Türk dillerinin birçoğunda mevcut olan fakat Türkiye Türkçesinde bulunmayan addan ad yapım ekidir.

2.1.8.1. {+çAn} Eki Ekinin Kökeni ile İlgili Görüşler

Gustaf John Ramstedt, Doğu Türkçe +çan, Alt. +çan ~ +çak, Tat. +çan, Kaz. +şan / +şan eklerini *usta* anlamına gelen Çince-Korece *çjan* sözcüğü ile ilişkilendirmektedir. Ek ile ilgili Çin.-Kore. *mokçan* “ağaç işleri ile uğraşan usta”, Uyg. *sözçen*, Kaz. *sözçen*, Tat. *süzçen* “güzel konuşmayı bilen” (1959: 210) örneklerini vermiştir.

Willi Bang +çAn ekini +çāk ile ilişkilendirir. Martti Räsänen ekin kökeni ile ilgili görüşlerini belirtmezken +çAk’ın tarihî Türk dillerinde ve Çağdaş Türk dillerindeki örneklerini vermiştir (1957: 93-94).

Fuat Ganiyev *Bugünkü Tatar Türkçesi Söz Yapımı* eserinde Gustaf John Ramstedt'in görüşüne yer vermiş ve ekin Tatarcadaki kullanımının bu fikri belirli bir oranda doğruluyor gibi göründüğünü belirtmiştir (2013: 197).

2.1.8.2. Türk Dilinin Tarihsel Dönemlerinde {+çAn} Eki

Türk dilinin tarihsel dönemlerinde bu ek ile türetilmiş herhangi bir örneğe rastlanmamıştır.

2.1.8.3. Çağdaş Türk Dillerinde {+çAn} Eki

Çağdaş Türk dillerinde oldukça işlek bir ektir.

Alt. *soguşçan* “kavgacı” (Naskali-Duranlı 1999: 155), Bşk. *asıwsan* “çok öfkeli, çok çabuk öfkelenen”, *uysan* “dalgın, düşünceli, efkârlı” (Özşahin 2017: 42-667), Kırg. *atçan* “ata binen, süvari, atlı”, *kiyimçen* “giyinmiş hâlde, giyimli” (Yudahin 1998: 58-474), Kmk. *süyüwçan* “sevgi dolu”, *taburçan* “seçkin, seçme, güzide” (Pekacar 2011: 306-317), Özb. *işçen* “çalışkan; işçi”, *küreşçen* “güreşçi” (Serebrennikov vd. 2011: 112), Tat. *işçen* “çalışkan, hamarat, becerikli”, *süzçen* “konuşkan, geveze” (Öner 2015: 128-425), YUyg. *emgekçan* “çalışkan”, *nomuşçan* “namuslu, utangaç”, *sözçän* “hatip, iyi konuşan” (Necip 1995: 112-291-363) vb. örnekler bu ekle türetilmiş adlardır.

2.1.8.4. Çuvaşçada {+çAn} Eki

Emine Yılmaz eylemi çokça yapanı gösteren bu ekin Tatarcadan ödünçleme olduğunu belirtir (2002a: 117). Çünkü bu ek Çuvaşça olsa idi, ekte -ç < -s değişimi beklenirdi.

Liya Sergeyevna Levitskaya da ekin Kıpçak dillerinden ödünçleme olduğunu ifade etmiştir. Ekin +cak/+cek eki ile bir yakınlığının olduğunu ve Tatarca, Başkurtça, Türkçe, Özbekçe, Kazakça ve Kırgızca gibi birçok Türk dilinde addan ve eylemden sıfat yapan bir ek olduğunu belirtmiştir (1976: 140).

a) Adlara eklenerek huy ve tabiat anlamı veren sıfatlar türetir:

ĩř+çen “çalışkan” < *ĩř* “iş” (ÇRS, 105)

vĩrřĩ+çan “kavgacı, sinirli” < *vĩrřĩ* “savaş, kavga” (ÇRS, 70)

2.1.9. {+çık}/{+çık} Eki

Türkiye Türkçesinde eklendiği sözcüğe küçültme, sevgi, acıma anlamı katan +CXk ekinin Çuvaşça biçimidir.

2.1.9.1. {+CAk} ve {+CXk}⁵ Ekinin Kökeni ile İlgili Görüşler

Gustaf John Ramstedt ekin ç+k eklerinden oluştuğu fikrindedir (1952).

+çUk eki için Sir Gerard Clauson ekin genellikle mecaz anlamlar verdiğini *baka+çuk* (<*baka* “kurbağa”) örneğini vermiştir. Bu ekin nadir kullanılan bir ek olduğunu söyleyen Clauson ekin küçültme eki olduğunu da söylemiştir (1972: 12).

Marcel Erdal +çU ekine +^ok küçültme ekinin gelmesiyle oluşmuş bir ek olduğunu dile getirmiştir. Bu ekle yapılan *yançuk* “el çantası”, *bagırçak* “değerli şeyler için bohça” örneklerini vermiştir (1991:107).

Kemal Eraslan ekin +çU + ok/ök unsurlarının birleşmesiyle oluştuğunu bildirmiştir (2012: 96).

Muharrem Ergin, +CIK/+CUK ekinin Eski Türkçede bulunmadığını ve bu ekin Türkçede eskiden beri görülen ve kendisinin bir eşi olan +cak, +cek ekinde türemiş olduğunu belirtmiştir. (2003: 164).

⁵ Türk Dili ile ilgili bazı biçimbilgisi çalışmalarında {+CAk} ve {+CIk}/{+CUk} olarak iki maddede (Ergin 2003: 163, 165; Korkmaz 2017: 124, 126), ele alınmış bazı biçimbilgisi çalışmalarında ise aynı madde içerisinde (Erdal 1991: 44, 47; Deny 2012: 293-296) değerlendirilmiştir.

Zeynep Korkmaz ekin küçültme işlevinin zaman içerisinde zayıfladığı fikrindedir ve ekin *ça+ok* yapısından geldiği görüşündedir (1995: 12-84).

2.1.9.2. Türk Dilinin Tarihsel Dönemlerinde {+CAk}/{+CXk} Eki

Marcel Erdal, Eski Türkçede *oçuk* < **otçuk* < **ot* “ateş” (TT VI 86), *kapçuk* (Suv. 446/8), *küpçük* (ManMon 63) örneklerini verir (1991: 106-108). Karahanlı Türkçesi döneminden *ogulçuk* “kadının rahmi”, *yançuk* “kese, küçük torba”, (DLT 85/77, 266/234) Kıpçak Türkçesi döneminden *yançık* “torba, kese”, *kuburcuk* “küçük kutu” (CC 51b/1, 41b/18), Çağatay Türkçesi döneminden *tagarçuk* “küçük torba, çanta” (Seng. 157a23) *yarımçuk* “yarısı tamamlanmış” (Seng. 329r23) (Eckmann 2017: 48) gibi örnekler bu ek ile türetilmiş örneklerdir.

Gürer Gülsevin, Eski Anadolu Türkçesinde iki ayrı madde olarak ele aldığı {+CAk} ekinin sıfat ve zarf işlevinde sözcükler türettiğini, +*CUk*'un küçültme ve alet adı türettiğini söylemiştir (2011: 115-116) *dizçük* “dizcik, diz bağı, dizlik”, *karuçuk* “kolluk, kol bağı” (DK 261/2), *kısacuk* “çok kısa” (SNB 121/8), *kocacuk* “yaşlı ihtiyarcık” (SNB 135/5).

2.1.9.3. Çağdaş Türk Dillerinde {+CAk} ve {+CXk} Eki

Alt. *börçök* “tomurcuk”, *cançık* “kurşun torbası” (Naskali-Duranlı 1999: 44-52), Kırg. *çölömçök* “destek”, *tüyünçök* “bohça, çıkın”, (Yudahin 2011: 283-776), Kmk. *töbecük* “tepecik, tümsek” (Pekacar 2011: 340), Tat. *kapçık* “bez ya da kağıttan yapılmış torba, kese”, *kitapçık* “kitapçık” (Öner 2015: 264-215), Trkm. *gapçık* “para kesesi, cüzdan”, *üpürçik* “kumaşın yüzündeki veya kenarındaki iplik uçları, saçak” (Tekin vd. 1995: 225-656), YUyg. *kölçek* “su birikintisi; küçük göl”, *kapçuk* “çuval, torba” (Necip 2013: 204-220), gibi örnekler bu ek ile türetilmiştir.

2.1.9.4. Çuvaşçada {+çĭk}/{+çĭk} Eki

Tatarca +çĭk/+çĭk ekinden ödünçlemedir. Çuvaşçada bu ek, araç-gereç, eşya adları ve küçültme ifadesi taşıyan adlar türetir. İşlek olmayan ekin yalnızca düz ünlülü şekilleri mevcuttur.

Ekin Çuvaşçadaki işlevleri şunlardır:

a) Küçültme ifadesi veren adlar türetir:

ançĭk “köpek yavrusu” (ÇRS, 37)

ayvan+çĭk “aptal, saf” < *ayvan* “aptal, saf” (ÇRS, 26)

b) +çĭk/+çĭk eki, araç-gereç ve eşya adları yapar:

yen+çĭk “küçük çanta, kese, tütün kesesi” < *yen* “taraf, yan, yön” (ÇRS, 99)

yĭner+çĭk “at koşumun oturulan parçası, eyer” < *yener* “eyer” (ÇRS, 127)

2.1.10. {+hA}/{+kA} Eki

Türkiye Türkçesinde örneklerine rastlayamadığımız bir addan ad yapım ekidir.

2.1.10.1. {+hA}/{+kA} Ekinin Kökeni ile İlgili Görüşler

Carl Brockelmann +kă/+ka şeklinde verdiği ekin birleşik bir ek olduğunu düşünmüştür. Küçültme ekleri *k*, *k̄*, *z*'nin bir uzantısı olarak görmüştür (1954: 111).

Gustaf John Ramstedt ekin kökenini *ka* < **kay*, **kăy* şeklinde vermiştir. Ekin Moğolca karşılığı için *kaj*, *gaj* Tunguzca için ise *ka*, *ga* denkliklerinden bahsetmiştir, Ekin Klasik Moğolcadaki kullanımı ile ilgili olarak *sibagun* “kuş” > *sibagukay* “küçük kuş”, *çinua* “kurt” < *çinukay* “kurt yavrusu” (1957: 184-185). Ekin Moğolcada da küçültme işlevinde kullanıldığı görülmektedir.

2.1.10.2. Türk Dilinin Tarihsel Dönemlerinde {+hA}/{+kA} Eki

Ek, Eski Türkçede **begke* > *pike*, Çağatay Türkçesinde *bike* (Räsänen 1957: 100) şeklinde karşımıza çıkmaktadır.

Karahanlı Türkçesi döneminde *avıçga* “ihtiyar”, *kurtga* “acuze, koca karı” (KB 1638, 399). İpek Bilgen DLT’de küçültme adı yapan bir *+ga* ekinden bahsetmiş ve *yumurtga* “tavuk ve diğer kuşların yumurtası” (DLT 631/526) (1989: 17) örneğini vermiştir. Kıpçak Türkçesi döneminden *birge* “beraber, birlikte” (CC 32b/9).

2.1.10.3. Çağdaş Türk Dillerinde {+hA}/{+kA} Eki

Tatarcada *bike* “zengin kadın” örneğinden hareketle N. K. Dimitriyev *k* unsurunu ekin bünyesinden çıkararak *a* unsurunu Arapçadan alınmış bir ek olarak ifade etmiş fakat Fuat Ganiyev bu görüşe katılmadığını ifade etmiştir (2013: 90). Tat. *kortka* “yaşlı kadın” (Öner 2015: 300). Carl Brockelmann Kazakça *ataka* “baba, babacık” örneğini vermiştir (n1954: 111). Yakutçada ekin *+ka*, *+ke*, *+ko*, *+kō* şekilleri bulunmaktadır ve Çuvaşçadaki gibi küçültme işlevinde sözcükler türetmektedir. Fatih Kirişçioglu ek için *ebeke(m)* “ninediğim”, *iyeke(m)* “anneciğim”, *tınnukata bert* “müthiş soğuk” örneklerini vermiştir (1999: 46).

2.1.10.4. Çuvaşçada {+hA}/{+kA} Eki

Mihail Romanoviç Fedotov (1996: 310-311) ve Feyzi Ersoy *+hA*, *+kA* (2010: 65) şeklinde tek başlık altında addan ad yapım eki olarak; Liya Sergejevna Levitskaya ve Emine Yılmaz (2002a: 117, 119) *+he/+ke* ve *+ka/+ke* (1976: 143,144) şeklinde eki iki başlık altında ele almışlardır. Liya Sergejevna Levitskaya *+he/+ke* ekinin kökeni için Gustaf John Ramstedt’in görüşünü⁶ benimsemiş; *+ka/+ke* ekinin ise Çuvaşça yetersizlik ifade eden *+ki/+kĩ* ekiyle ilişkili olduğunu düşünmüştür (1976: 144).

⁶ G. İ. Ramstedt ekin kökenini *ka* < **kay*, **küy* şeklinde vermiştir (1957: 184-185).

Çuvaşçada karşımıza çıkan +hA ekli örneklerin sayısı bir hayli azdır. Emine Yılmaz ekli ilgili olarak *çılhe* “dil” < *çıl* < **tl*= ET *tl* (ÇRS 589), *silhe* “yele” < *sil* < **yél* örneklerini vermiştir (2002a: 177).

a) Tespit edilen bazı +hA, +kA ekli örneklerde de ekin adlardan aynı anlama gelen yeni adlar türettiği görülmektedir:

çıl+he “dil” < *çıl* “dil” (Yegorov 1964: 323)

pike “hanım, hanımefendi” < *beg+kä* (Yegorov 1964: 159)

şavra+ka “yuvarlak, tombul” < *şavra* “yuvarlak, tombul” (ÇRS, 393)

tiha “tay” < *tıy+ha* (Yegorov 1964: 254)

kıtra+ka “dalgalı, kıvrım” < *kıtra* “kıvrıcık” (ÇRS, 164)

mıntır+kka “şişman, şişko” < *mıntır* “şişko” (ÇRS, 235)

b) Ivan Pavlovich Pavlov ekin özel adlara gelerek şefkat ve sevgi ifadesi taşıyan küçültme adları yaptığını bildirmiştir: *Timırkke*, *Yumankka*, *Petırkke* (2014: 142).

c) Anlamca olumsuz sıfatlara gelerek yine aynı anlama gelen anlamca olumsuz sıfatlar türetir:

imşer+kke “zayıf, cılız” *imşer* “cılız, zayıf” (ÇRS, 113)

naçar+kka “kötü, fena” < *naçar* “kötü, fena” (ÇRS, 253)

ayvan+kka “saf, salak” < *ayvan* “kötü, fena” (ÇRS, 26)

ırhan+kka “çok yorgun” < *ırhan* “yorgun” (ÇRS, 630)

samır+kka “şişman” < *samır* “şişman” (ÇRS, 342)

çirsır+kka “umutsuz” < *çirsır* “saygısız, kaba” (ÇRS, 585)

lapır+kka “mundar, kirli” < *lapır* “kir, pis” (ÇRS, 204)

pıçır+kka “benek, çil” < *pıçır* “çil” (ÇRS, 283)

Ivan Pavlovich Pavlov ekin bu işlevine *tımkkka* “tembel, haylaz, aptal”, *lımsırkkka* “boş gezen”, *lapsırkkka* “dağınık saçlı”, *mırankka* “yavaş”, *lınçırkkka* “zayıf”, *yıştırkkka* “dökülen” örneklerini sıralamıştır (2014: 143).

2.1.11. {+hi}/{+çi}/{+ni}/{+ri}/{+ti} Eki

+*hi* eki, Türkiye Türkçesindeki aitlik eki *-ki*'nin Çuvaşça kurallı biçimidir. Bu ek, özellikle yer ve zaman adlarına gelerek yeni gövdeler oluşturur ve aitlik, içinde bulunma bildiren sıfatlar ve zarflar türetir. *dünkü, yarınki, deminki* gibi zaman bildiren adlara direkt eklenir. Ek, *evdeki, yoldaki; Ayşeninki, adamınki* gibi bulunma veya ilgi durumu eklerinden sonra da gelir.

2.1.11.1. {+kX} Eklerinin Kökeni İle İlgili Görüşler

Gustaf John Ramstedt'e göre bu ek, *k (?) + artikel = 3. kişi eki* biçimindedir. Johannes Benzing, ekin kökenini yönelme durum eki olan *ka* + 3. kişi eki *i* biçiminde düşünmüştür. V. L. Kotviç ise, *+kI'*'nin genel Altayca eki olduğunu düşünmüştür (Räsänen 1957: 102).

Muharrem Ergin *+ki* ve *+kı* olarak Eski Türkçede ekin iki biçimi bulunduğunu, Eski Anadolu Türkçesinde *+kı* biçiminde görüldüğünü ve Batı Türkçesinin ilk döneminde ekin kalın biçiminin başında bulunan ünsüzün tonlulaşıp yumuşadığını belirtmiştir. Ekin şeklen Batı Türkçesinin ilk dönemlerinden itibaren Farsçadan Türkçeye geçmiş *ki* edatının tesirinde kaldığını ve neticesinde şekilliliğini yitirerek tek şekilli ek durumuna geldiğini ifade etmiştir. Ayrıca ekin Türkiye Türkçesi ağızlarında dört şekilli olduğu ve ses uyumlarının dışına çıktığı bilgisini vermiştir (Ergin 2003: 163).

Tahsin Banguoğlu *+ki* ekini *sıfat-fîil +ki* olarak ele alırken *+ki* ekinin farklı bir kökten türemiş olabileceğini, cevher eyleminin geniş ya da şimdiki zaman ortacı anlamını taşıdığını ve Eski Türkçede *içreki, yerdeki, aşnuki, balıkdaki* örneklerinde görüldüğü gibi dilimizde de yaygın bir kullanımının olduğunu belirtmiştir (2015: 184, 479-480).

Zeynep Korkmaz *+ki* ekinin Türkçeye Farsça üzerinden geçen *ki* bağlacının tesiriyle iki şekilliliğini kaybederek günümüzde Türkiye Türkçesinde sadece kalın ünlülü sözcüklerde *+ki* eki hâlinde, dil benzeşmesinin kaçınan tek şekilli bir ek hâline dönüştüğünün bilgisini verir. Ekin ince yuvarlak ünlülü sözcüklerde ise zaman zaman dudak

benzeşmesine uyarak *bugünkü, dünkü, Gönülünkü* gibi *+ku/+kü* biçiminin de oluştuğunu bildirir (2017: 280).

2.1.11.2. Türk Dilinin Tarihsel Dönemlerinde {+kX} Eki

Annemarie von Gabain (2007: 47), Talat Tekin (2016: 81) ve Kemal Eraslan (2012: 98) ekin, Eski Türkçe döneminde *+kı/+ki*, *+ğı/+gi* eki aitlik, ilişkinlik bildiren sıfatlar türettiği bilgisini verirler. Eski Türkçede ekin bulunma hâli ekinden sonra gelen şekillerine rastlanılmaktadır: *yirdäki* “yerdeki, dünyadaki”, *tört yınakdaki* “4 gök çevresindeki” *tagdaki er* “dağdakiler”, *könülteki sab* “gönüldeki söz” (Gabain 2007: 47). Ek, Türk dilinin tarihsel dönemlerinde kalınlık-incelik uyumuna uymaktadır. *içräki* “içerdeki, saraya mensup” (BK K 14), *tabgaçgi* “Çindeki” (KT D 7), *yıryakı* “kuzeydeki” (T 17).

Bu eke, Karahanlı Türkçesi döneminden *aşnuķı* “önceki, evvelki”, *küzki* “güze ait” (KB 793, 142), Harezmi Türkçesi döneminden *burunķı* “önceki”, *ozakı* “önceki” (NF 30/8, 11/6), Kıpçak Türkçesi döneminden *karnındaki*, *kökteki*, *Mekkedeki*, *yandagı*, *uçmaktağı*, *zamandakı* (Argunşah ve Yüksekaya 2013: 334-335). Çağatay Türkçesi döneminden *bayaķı* “önceki, evvelki” (SD: 799), *burunķı* “önceki” (GD: 432), Eski Anadolu Türkçesinden *ilerüki* “ilerki, önceki”, *dünki* “dünkü” (KE 2/3, 280/15) gibi örnekler verilebilir.

2.1.11.3. Çağdaş Türk Dillerinde {+kI}

Ek, çağdaş Türk dillerinde de aitlik, bulunma bildiren adlar, sıfatlar ve zarflar türetir. Alt. *azıyđı* “önceki”, *baştapķı* “ilk, başlanıçta; birinci” (Naskali-Duranlı 1999: 32-36), Hak. *püülgı* “bu yılki”, *kiceegi* “dünkü” (Arıkoğlu 2005: 392-241), Kırg. *murdağı* “eskideki, evvelki” *emki* “şimdiki” *keçki* “akşamki” (Yudahin 2011: 575-330-429), Tat. *çitki* “uçtaki”, *irtengı* “sabahki”, *bılturđı* “geçen yılki” (Öner 2015: 99-176-60), Trkm. *adatdakı* “olağan, her zamanki”, *daşarkı* “dışarıdaki, dış”, *giceki* “geceki, geceleyin”, (Tekin vd. 1995: 22-136-271; TDDS I 2016: 30-251-435), YUyg. *burunķı* “önceki, eski” *yazgi* “yaza ait” (Necip 2008: 53- 462) bu ekle türetilmiş örneklerdir.

2.1.11.4. Çuvaşçada {+hi}/{+çi}/{+ni}/{+ri}/{+ti} Eki

Liya Segeyevna Levitskaya +hi biçiminin Çuvaşçada zaman ifade eden sözcüklere getirildiği bilgisini vererek şu örnekleri sıralamıştır: *śurhi* “baharki”, *śullahi* “yazınki”, *un çuhnehi* “o zamanki”, *vırśiçenhi* “savaş öncesi”, *kilıççenhi* “gelinceye kadar ki” (1976: 132). Levitskaya +ki ekinin Çağdaş Türk dillerinde ad veya ad soylu sözcüklerde bulunma durum ekine getirilerek örnekleri yer bildiren birer sıfata dönüştürdüğü bilgisini vermiştir. Ekin Eski Türkçede yönelme hâlinin farklı varyantlarına da eklendiğini belirtmiştir: *üzäki* “üstteki” < *üzä* “üstte” < *üz-ä* (üst < üs ~ üz + t); *içräki* “içindeki, içinde bulunan” < *içrä* “içinde” < *iç* “iç”; *altınki* “altta bulunan” < *altın* “alttaki” < *alt* – m – ki gibi. (1976: 132).

Mihail Romanoviç Fedotov, Gustaf John Ramstedt’in *Vvedenie v Altyskoe Yazıkoznanie* ve Sanceyev’in *Staropismenny Mongolskiy Yazık* adlı çalışmalarından hareketle +ki ekinin Moğolcada da kullanıldığı bilgisini aktarır: *endeki* (< *ende* “burada”) “buralı”, *taladaki* (< *talada* “bozkır”) “bozkırlı”; *minuki* “benim (olan)”; Kalm. *miniki*, Bur. *Miniçi*. Ek, Tunguz-Mançu dillerinde de mevcuttur: Tung. *goroki* “uzak”, *adaki* “komşu”. Grunzel, bu ekin Japoncada da bulunduğu söylemiştir: *nagaki matşu* “uzun sokak”; *samuki fuju* “soğuk kış” (1996: 325).

Mihail Romanoviç Fedotov eki +hi ve +i olarak iki başlık altında değerlendirmiştir. Bulunma hâli ekinde olan hemen hemen tüm adlar *aitlik eki* +i ile yer bildiren sıfatlar oluşturabildiği bilgisini vermiştir. *yalta* (*yal* “köy”) “köyde” > *yalti* “köydeki, köyde bulunan”; *vırmanta* (< *vırman* “orman”) “ormanda” > *vırmanti* “ormandaki, ormanda bulunan”; *hulara* (< *hula* “şehir”) “şehirde” > *hulari* “şehirdeki, şehirde bulunan” gibi. Bu tür sıfatların Türkçedeki *ad + bulunma hâli eki ile +kı/+ki* yapı ve anlam açısından denk olduğunu belirtmiştir: ET *evdaki* (< *ev*) “evdeki, evde bulunan” gibi (1996: 310, 324-325).

Emine Yılmaz addan ad yapan +hi ve +i eklerini iki ayrı başlık altında ele alır. +hi ekinin Genel Türkçe +ki aitlik ekinin Çuvaşça varyantı olduğunu ifade eder. Eki işlev olarak +i ekiyle karşılaştırılması gerektiğini belirtir (2002a: 121-122). Yılmaz +i eki için ise

bulunma durumu eki üzerine getirilip “o yere ait, oraya ait” manasında sıfatlar türettiği bilgisini verir: *çĭri* “yürekteki” < *çĭre-re-i*, *kunti* “buradaki” < *ku-n-ta-i* gibi (2002a: 119).

Çuvaşçada ekin kullamını ile ilgili en detaylı bilgiyi Feyzi Ersoy verir. Ekin Çuvaşçada işlek olarak kullanıldığı ve eklendiği sözcüğü genellikle sıfat yaptığı bilgisini vermiştir. Bu ekin Çuvaşçada kalın ünlülü şekillerinin bulunmadığı için kalınlık-incelik uyumuna uymadığını belirtmiştir. Ekin +*hi* biçimi, zaman ifade eden sözcüklere, +*çi* şekli iyelik eki + *zamir n*'sinden sonra, ekin +*ri ve +ti* şekilleri sözcüklere doğrudan eklendiğini bildirmiştir (2010: 64).

Ekin Çuvaşçadaki işlevleri şunlardır:

a) +*hi* eki, adların yalın hâlimden sonra geldiğinde adı zaman belirten sıfatlara dönüştürür:

aval+hi “evvelki” < *aval* “evvel” (ÇRS, 19)

hal'+hi “şimdiki” < *hal'* “şimdi, bugün” (ÇRS, 536)

ıran+hi “yarınki” < *ıran* “yarın” (ÇRS, 629)

ir+hi “sabahki” < *ir* “sabah” (ÇRS, 115)

ĭĭk+hi “önceki, geçmiş” < *ĭĭk* “önce, önceden” (ÇRS, 100)

kaś+hi “geceki, geceye ait olan” < *kaś* “gece” (ÇRS, 151)

kĭr+hi “sonbahardaki” < *kĭr* “sonbahar” (ÇRS, 170)

malaşne+hi “ilerideki, gelecekteki” < *malaşne* “ileride, gelecekte” (ÇRS, 225)

maltan+hi “önceki” < *maltan* “önce” (ÇRS, 226)

śĭrle+hi “gece vakti, geceleyin” < *śĭrle* “gece vakti, geceleyin” (ÇRS, 413)

śul+hi “yılındaki, yılına ait” < *śul* “yıl” (ÇRS, 423)

śur+hi “yazınki” < *śur yaz*” (ÇRS, 426)

tahśan+hi “çok eskilerde olan, çok önceki” < *tahśan* “herhangi bir zaman” (ÇRS, 449)

b) Emine Yılmaz +i ekinin, bulunma hâli eki +tA/+rA⁷+çe üzerine getirilerek *oraya ait, o yere ait* manasında yer bildiren sıfatlar türettiğini bildirir: (2002a: 119).

alī+ri “eldeki” < *alī* “el” (ÇRS, 30)

allin+çi “elindeki” < *alī* “eli” (ÇRS, 30)

ankartin+çi “sebze bahçesindeki, bostandaki” sebze bahçesi, bostan” < *ankartin* “bahçe, bostan” (ÇRS, 35)

çīre+ri “yürekteki” < *çīre* “yürek” (ÇRS, 591)

hīr+ri “kıyısındaki, kenarındaki” < *hīr* “kenar, kıyı” (ÇRS, 547)

īmīr+ti “yüzyıldaki, yüzyılda olan” < *īmīr* “yüzyıl, çağ” (ÇRS, 101)

kuśm̄+çe “gözündeki” < *kuś* “göz” (ÇRS, 196)

pürt+ri “evdeki” < *pürt* “ev” (ÇRS, 323)

tavra+ri “çevredeki” < *tavra* “çevre” (ÇRS, 436)

tīr+ri “tepedeki, doruktaki” < *tīrī* “tepe, doruk” (ÇRS, 505)

tuy+ri “düğündeki” < *tuy* “düğün” (ÇRS, 490)

ulīh+ri “ovadaki, çayırdaki” < *ulīh* “ova, çayır” (ÇRS, 510)

vīrman+ti “ormandaki” < *vīrman* “orman” (ÇRS, 70)

yal+ti “köydeki” < *yal* “köy” (ÇRS, 646)

c) +i eki, bulunma hâli eki +tA/+rA/+çe üzerine gelerek yön bildiren sıfatlar türetir:

anīş+ri “batıdaki” < *anīş* “batı” (ÇRS, 35)

ayal+ti “alttaki” < *ayal* “alt” (ÇRS, 50)

kay+ri “arkadaki” < *kay* “arka, geri” (ÇRS, 155)

mal+ti “önde, önde olan” < *mal* “ön” (ÇRS, 225)

siltīm+ri “sağdaki” < *siltīm* “sağ” (ÇRS, 389)

sulahay+ri “soldaki” < *sulahay* “sol” (ÇRS, 380)

śin+çi “üstündeki” < *śinçe* “üst” (ÇRS, 417)

śīyel+ti “üstteki” < *śīyel* “üst” (ÇRS, 415)

śumīn+çi “önündeki” < *śum* “ön” (ÇRS, 424)

⁷Emine Yılmaz, -ra/-re'nin Genel Türkçe -DA bulunma ekinin Çuvaşçadaki karşılığı olduğunu, İlk Türkçe söz içi ve söz sonu *d* foneminin Çuvaşça haricindeki diğer Türk dillerinde korunduğunu ya da *t*, *z*, *y*'ye değiştiğini belirtmiştir. Çuvaşçada ise bu fonemin *r*'ye değiştiğini bilgisini vermiştir. Emine Yılmaz, İlk Türkçe ve Ana Çuvaşça ek başı durumundaki **d* foneminin ise, Çuvaşçada *l*, *r*, *n* ünsüzlerinden sonra tonsuzlaşarak oluştuğunu, ünlüler ile *r*, *l*, *n* haricindeki ünsüzlerin ardından *r*'ye değiştiğini bildirmiştir (2002: 12).

şül+ti “yukarıdaki” (ÇRS, 574) < *şül* “yukarı” (ÇRS, 573)

tuhîş+ri “doğudaki” < *tuhîş* “doğu” (ÇRS, 501)

yen+çi “yandaki” < *yen* “yan, taraf” (ÇRS, 647)

d) Feyzi Ersoy, *+ni* ekinin, ilgi hâli eki *+în/+îñ/+nîñ/+nîñ* üzerine gelerek ilgili bulunma, ait olma anlamı veren sözcükler türettiğini bildirir (2010: 64).

pirin+ni “bizimki” < *pirîñ* “bizimki” (ÇRS, 296)

puyanîñ+ni “zengininki” < *puyan* “zengin” (ÇRS, 321)

uçitelîñ+ni “öğretmeninki” < *uçitel* “öğretmen” (ÇRS, 520)

2.1.12. $\{+îh\}/\{+îh\}/\{+h\}/\{+îk\}/\{+îk\}/\{+k\}$ Eki

Türkiye Türkçesinde örneğini bulamadığımız bir addan ad yapım ekidir.

2.1.12.1. $\{+îh\}/\{+îh\}/\{+h\}/\{+îk\}/\{+îk\}/\{+k\}$ Ekinin Kökeni ile İlgili Görüşler

Bu ekin kökeni ile ilgili bilgiye ulaşılammıştır.

2.1.12.2. Türk Dilinin Tarihsel Dönemlerinde $\{+îh\}/\{+îh\}/\{+h\}/\{+îk\}/\{+îk\}/\{+k\}$ Eki

Türk dilinin tarihsel dönemlerinde örneğine rastlanmamıştır.

2.1.12.3. Çağdaş Türk Dillerinde $\{+îh\}/\{+îh\}/\{+h\}/\{+îk\}/\{+îk\}/\{+k\}$ Eki

Çağdaş Türk dillerinde bulunmayan addan ad yapım ekidir.

2.1.12.4. Çuvaşçada {+iḥ}/{+iḥ}/{+h}/{+iḳ}/{+iḳ}/{+k} Eki

Gustaf John Ramstedt, bu ekin ilk önce küçültme anlamını taşıdığını ve +Ak ekine yakın olduğu bilgisini aktarmıştır. Liya Sergejevna Levitskaya, bu ekin zamanla küçültme anlamını yitirerek bazı Çuvaşça sözcüklerde korunduğunu bildirmiştir (1976: 143).

a) +iḥ, +iḥ eki ad kök ve tabanlarına gelerek aynı manaya gelen yeni adlar türetir:

hīḷ+iḥ “kıl” < *hīḷ* “kıl” (ÇRS, 552)

kīṃir+iḳ “kömür” < *kīṃir* “kömür” (ÇRS, 160)

kīr+iḳ “kir” < *kīr* “kir” (ÇRS, 171)

piḷiḳ “bel” < *piḷ* “bel” (ÇRS, 295)

pīṛçiḳ “tohum, hububat, bir şeyin parçası” (ÇRS, 292) < *pīṛçī* “tohum, hububat, bir şeyin parçası” (ÇRS, 291)

sīṿi+k “yara yeri, dikiş yeri” < *sīṿi* “dikiş yeri, dikiş, yara izi” (ÇRS, 408)

tīl+iḥ “dul, öksüz” < *tīl* “dul” (ÇRS, 454)

tīl+iḳ “düş, rüya” < *tīl* “düş” (ÇRS, 469)

uy+iḥ “ay” < *uy* “ay” (ÇRS, 508)

b) Ek bazı örneklerde küçültme anlamı taşıyan sözcükler türetir:

sīt+iḳ “sütçük” < *sīt* “süt” (ÇRS, 362)

çip̣iḳ “civcivcik” < *çip̣i* “civciv” (ÇRS, 590)

2.1.13. {+iṇ}/{+iṇ}/{+n} Eki

Türkiye Türkçesinde *yazın*, *kışın*, *güzün* gibi örneklerde gördüğümüz araç durum ekinin Çuvaşça biçimidir.

2.1.13.1. {+Xṇ} Ekinin Kökeni ile İlgili Görüşler

Tahsin Banguğlu -in zarfları başlığı altında verdiği ek için Eski Türkçede isim çekiminin *bilelik*, *kimin hâlini* meydana getirdiğini belirtmiştir (*adag-in* = *ayakla*, *elig-in* = *el-le*).

Türkiye Türkçesinde ekin zaman içerisinde çekim eki işleyişini yitirdiğini ancak *yazın, kışın, güzün, gündüzün, ilkin, demin, değin, ansızın* gibi zaman zarflarında ve *azın azın, ucun ucun, için için kışın kışın* gibi tekrarlamayla tarz zarflarında görüldüğünü ifade etmiştir (2015: 180-181).

Muharrem Ergin, Eski Türkçede işlek bir hâl eki olarak kullanılan ve instrumental eki olarak adlandırıldığı $-n$ ekinin zamanla işlekliliğini kaybettiğini söylemiş ve ekin Türkiye Türkçesinde sayılı misallerde klişeleşmiş olarak kaldığını bildirmiştir. Ergin $-n$ instrumental ekinin işlevselliğini yitirerek sözcük bünyesi ile kaynaştığını belirten misallerin Türkçede öteden beri görüldüğünü *uçun (üçün, için, için), ilen, gelübenin, değin* örnekleriyle günümüzde ise *yazın, kışın, güzün, ansızın, düşünmeksizin, gündüzün, için için* örnekleriyle bildirmiştir (2003: 237).

Zeynep Korkmaz da vasıta durumu olarak incelediği $+(I)n/+(U)n$ ekinin Eski Türkçeden itibaren Türkçenin batı ve doğu kollarında kullanıldığını, Türkiye Türkçesinde yerini *yazın, kışın, güzün, ilk-in* vb. kalıplaşarak zarflara bırakan ve cansız bir ek durumuna geldiğini belirtmiştir. Korkmaz $+(I)n/+(U)n$ 'un yerini günümüzde *ile* edatından ekleşmiş *(y)la* ekine bıraktığı bilgisini de vermiştir (2017: 113).

2.1.13.2. Türk Dilinin Tarihsel Dönemlerinde $\{+Xn\}$

Annemarie von Gabain (2007: 64) ve Talat Tekin (2016: 110) Orhon Türkçesinde vasıta hâli ekinin $+X(n)$ olduğunu ve yardımcı ünlünün dudak uyumuna uyduğunu bildirmişlerdir. Orhon Türkçesi döneminden *okun* “ok ile” (KT D 36), *eligin* tuttu “eliyle tuttu” (KT D 38), *yayın* “yazın” (BK D 39), *yadağın yaluyın* “yaya olarak çıplak olarak” (KT D 38), Eski Uygur Türkçesi döneminden *beşer yüz erin* “beşer yüz adamla” (İKP 23-24), *ol ödün* “o zaman” (İKP 8) vb. örnekler verilebilir. Zafer Önler $+Xn$ ekinin Orhon Türkçesinden beri araç durum eki olarak kullanıldığını, adlardan türlü özellikte zarflar ve edatlar yaptığını bildirmiştir. Önler, ekin gerçekte araç durum eki olduğunu, zaman içerisinde zarf türetme fonksiyonunu elde etmiş olabileceği bilgisini vermiştir Karahlı Türkçesi döneminden *terkin* “hemen”, *timin* “demin, biraz önce” (DLT 222/191, 206/176) eke örnek oluşturur. Harezmi Türkçesi döneminden *azın azın* “azar azar” (ME

68/2), Kıpçak Türkçesi döneminden *yazın* “yazın, yaz mevsiminde” (CC 65b/38b), Çağatay Türkçesi döneminden *azakın* “ayağınla, ayağından” (SD 440), *talaşmakın* “dalaşmasıyla, kavga etmesiyle” (SD 414), Eski Anadolu Türkçesi döneminden *yayan* “yaya olarak, yaya” (DK 30/2), *aşsızın* “ansızın” (DK 289/6) *götin götin* (DK 16/8) gibi örnekler araç durum ekiyle meydana gelmiş adlardır (2010: 154).

2.1.13.3. Çağdaş Türk Dillerinde {+Xn}

Eski Türkçede araç durum eki olarak kullanılan ek çağdaş Türk dillerinde kalıplaşmış zaman zarfları türetir.

Rıdvan Öztürk, Yeni Uygurca vasıta durum ekinin *bilen* “ile” *bala bilen, kol bilen* (2015: 53) ile yapıldığını, Hülya Kasapoğlu Çengel, ekin Kırgızcada özellikle zaman bildiren sözcüklerde arkaik *+n* ekinin kalıplaşmış olarak az da olsa kullanıldığı bilgisini vermiştir: *cayın* “baharın”, *cazın* “yazın”, *tünün* “geceleyin” (2017: 172). Eski Türkçe vasıta durum eki *+n* Tatarcada da zaman bildiren sözcüklerde karşımıza çıkmaktadır *kışın, irten* “sabahleyin” (Buran 1999: 228). *+n* eki, diğer Türk dillerinde olduğu gibi Türkmencede de zaman zarfları türetir: *öylen* “öğlen vakti, öğleyin”, *ikindin* “ikindiyle akşam arasındaki zaman” (Tekin vd. 1995: 512-373).

Fatih Kirişçioğlu, Eski Türkçedeki araç durum eki *+n*'nin Yakutça zarflarda ve zaman adlarında yaşadığını belirtmiştir: *kılın* “kışın”. Kirişçioğlu, Yakutçada yeni şekil vasıta hâli eki için kullanılan *+InAn* (Özel isimlerde *+lan, +len*) ekinin *+lan* şeklinden geldiğini ve bu şeklin de *ile* edatının *+n* vasıta hâli ekiyle birleşmesinden ortaya çıktığını ifade etmiştir: *iliinen* “elle”, *oğonon* “çocukla” (1999: 77).

2.1.13.4. Çuvaşçada {+in}/{+in̄}/{+n}

Emine Yılmaz, bu ekin Eski Türkçe ve Genel Türkçede de iyi bilinen araç ekinin Çuvaşça varyantı olduğunu belirtmiştir (2002a: 118).

Ekin Çuvaşçadaki işlevleri şunlardır:

a) Ek, aşağıdaki örneklerde kalıplaşmış bazı zarflar türetmiştir:

hıl+ın “kışın” < *hıl+ın* (*hıl* “kış” (ÇRS, 552)

pıçıkkin “yavaş yavaş, azar azar” < *pıçık(k)+ın* < *pıçık* “küçük, az, ufak” (ÇRS, 294)

şıppın “sessizce, yavaşça” (ÇRS, 612) < *şıp(p)+ın* < *şıp* “sessizce, yavaş sesle” (ÇRS, 611)

b) *sivın* “soğukla” < *siv+ın* < *siv* “soğuk” (ÇRS, 363)

Ek, birliktelik bildiren adlar türetmiştir:

ikk+ın “iki kişi, ikisi birlikte” < *iki* “iki” (ÇRS, 110)

pillik+ın “beşi birlikte” < *pillik* “beş” (ÇRS, 295)

siç(ç)+ın “yedi kişi, yedisi birlikte” < *siççi* “yedi” (ÇRS, 421)

tivatşar+ın “dörder olarak” < *tivatşar* “dörder” (ÇRS, 451)

tivat(t)+ın “dördü birlikte” < *tivat* “dört” (ÇRS, 451)

Emine Yılmaz bu ekin diğer birçok Türk dilinde olduğu gibi Çuvaşçada da yalnız kalıplaşmış yapılarda görüldüğü bilgisini András Róna-Tas’ın şu cümleleri ile vermiştir:

Allın par, ta *urın* ut! “Elinle ver ama ayağınla git!”

Kunın sırın iş! “Gece gündüz çalış!” (2002a: 16).

Çuvaşçada günümüzde araç durum eki *-pa/-pe, -pala/-pele*⁸ dir. Liya Sergejevna Levitskaya Çuvaşçadaki bu biçimin bugün Genel Türkçede *bile* (Tuv.), *bıla* (Karaim), *ba* (Şor), *bilen* (Trkm., Tat.), *-lan/-len, -nan/-nen* (Gag.), *minen, menen, benen* > *penen* (Bşk., Kklp.) *-men, -ben, -pen* (Nog., Kzk.) gibi çok sayıda varyantı olan Eski Türkçe *birle* ve *birlen* ilgeçlerinden geldiğini belirtmiştir (1976: 23; Yılmaz 2002a: 15).

⁸Liya Sergejevna Levitskaya *-pa/-pe* ekinin *-pala/-pele*’nin kısaltmasıyla ortaya çıktığını bildirir. Ekin kökenini *birle* > *bıla* > *bla* > *ba* > *pa, pe* biçiminde verir (1976: 23).

Liya Sergeyevna Levitskaya Çuvaşçadaki *-pa/-pe -pala/-pele* biçimlerini birliktelik ekleri olarak ele alır. Levitskaya'ya göre Çuvaşçadaki gerçek araç eki Eski ve Genel Türkçede de görülen *+n*'dir (1976: 22-24, 27).

2.1.14. {+ış}/{+ış̣}/{+ṣị}/{+ṣị} Eki

Türkiye Türkçesinde bulunmayan bir addan ad yapım ekidir.

2.1.14.1. {+ış}/{+ış̣}/{+ṣị}/{+ṣị} Ekinin Kökeni ile İlgili Görüşler

Ekin kökeni ile ilgili görüşler genellikle üçüncü kişi iyelik ekinin özel bir kullanımı neticesinde meydana geldiği yönündedir.

Nikolay İvanoviç Aşmarin bu ekin gerçekte teklik üçüncü kişi iyelik eki olduğu görüşündedir: *ṣüḷị* “yüksek” + *-ṣị* (Levitskaya 1976: 131).

Johannes Benzing, ekin teklik üçüncü kişi iyelik ekine özgü bir kullanımı olduğunu ve soyut adları türettiğini *pısık-ış̣ị* ~ *pısık-ış̣ị* “büyüklük” < *pısık* “büyük”, *tav(i)ra-ṣ(ị)* “etraf” < *tavira* “çevre” (1959: 717; Yılmaz 2002a: 118) örneklerini vererek açıklamıştır.

İvan Pavlovich Pavlov, Nikolay İvanoviç Aşmarin'in belirttiği ekin gerçekte bir teklik üçüncü iyelik eki olduğuna dair görüşüne katılmanın zor olduğunu belirtmiştir. Pavlov *tiṇış̣ taṛiṇış̣ị* “denizin derinliği” örneğindeki ekin teklik üçüncü iyelik eki değil yapım eki görevinde kullanıldığını ve *taṛiṇış̣ị* sözcüğündeki *-ṣ*'nin *-ış̣/-ış̣* ekinin bir parçasını olduğunu vurgulamıştır (2014: 136).

2.1.14.2. Türk Dilinin Tarihsel Dönemlerinde {+ış}/{+ış̣}/{+ṣị}/{+ṣị} Eki

Türk dilinin tarihsel dönemlerinde örneğine rastlanmamıştır.

2.1.14.3. Çağdaş Türk Dillerinde {+ış}/{+ış̣}/{+sĩ}/{+sị̃}/{+ş}

Çağdaş Türk dillerinde örneğine rastlanmamıştır.

2.1.14.4. Çuvaşçada {+ış}/{+ış̣}/{+sĩ}/{+sị̃}/{+ş} Eki

Ekin $+ış/+ış̣$ biçiminin Çuvaşçanın fonetik yapısından dolayı ödünçleme olduğu açıktır.

Ekin kurallı biçimi $+sĩ/+sị̃$ 'dir.

Mihail Romanoviç Fedotov vermiş olduğu Çuv. *pısıkış* < *pısıkış-ĩ* (< *pısık* ~ ET *bedük/bedük* (< *bedü* “büyüme”) “büyük, boyut, hacim”, Çuv. *tarinış* < *tarinış-ĩ* (< *tarin* ~ ET *terin* “derin”) “derinlik”, Çuv. *urlış* < *urlış-ĩ* (< *urlı* ~ Tat. *arkalı* “çapraz”) “genişlik”, Çuv. *anış* < *anış-ĩ* (< *an* ~ ET *en* “genişlik”) “genişlik”, Çuv. *hulniş* < *hulniş-ĩ* (< *hulän* ~ ET *kalın* “kalın, büyük, hacimli”) “kalınlık” gibi örneklerde $+sĩ/+sị̃$ ekinin $-ĩ/-ị̃$ ünlülerini yitirdiğini ve yapım ekine dönüştüğünü belirtmiştir (1996: 326).

Feyzi Ersoy, ekin işlev açısından Çuv. $+lih$, $+liḥ$ ekine benzediğini bildirmiştir (2010: 65).

a) Ek, hacim, ağırlık, ölçü, alan, uzunluk bildiren soyut adlar ve sıfatlar türetir:

anl(i)+ş “genişlik” < *anlĩ* “geniş” (ÇRS, 35)

ansir+ış “darlık” < *ansir* “dar, sıkı” (ÇRS, 36)

çilay+ış “çoğunluk” < *çilay* “çok” (ÇRS, 598)

huln+ış “kalınlık” < *huln* “kalın” (ÇRS, 561)

numay+ış “çoğunluk” < *numay* “çok” (ÇRS, 259)

pısıkış “büyüklük” < *pısık* “büyük” (ÇRS, 325)

sahal+ış “azınlık” < *sahal* “az” (ÇRS, 348)

sül(l)ış “yükseklik” < *sül* “yüksek, yüce” (ÇRS, 429)

tarin+ış “derinlik” < *tarin* “derin” (ÇRS, 445)

virim+ış “uzunluk” < *virim* “uzun; ÇRS, 69)

yıvır+ış “ağırlık” < *yıvır* “ağır” (ÇRS, 132)

2.1.15. {+kAl}/{+kıl}/{+kıl} Eki

Türkiye Türkçesinde *kırkıl*, *içkil*, *dörtgöl* gibi örneklerde gördüğümüz ve işlek olmayan +GXl ekinin Çuvaşça biçimleridir.

2.1.15.1. {+GXl} Ekinini Kökeni İle İlgili Görüşler

Sir Gerard Clauson’a göre bu ek, renklerle ilgili adlar türeten bir ektir (2007: 190). Ekin sayı adlarına gelerek sıfat türettiği örnekler mevcuttur. +GXl ekinin birleşik bir ek olduğu açıktır.

2.1.15.2. Türk Dilinin Tarihsel Dönemlerinde {+GXl} Eki

Ek, Türk dilinin tarihsel dönemlerinde renk adlarına ve sayılarına gelmektedir. Sınırlı sayıda sözcüğe eklenmektedir.

Eski Türkçe döneminden *kızkıl* “kırmızı”, *üçkil* “üç köşeli” (Caferoğlu 2015: 178, 270), *yürüñkil* ~ *yürüngil* (*yürüñkil sarıg öñlüg*) (Erdal 1991: 98). Karahanlı Türkçesi döneminden *törtgil* ~ *törtgöl* “kare biçiminde olan”, *üçgil* ~ *üçgöl* “üçgen, üç köşesi olan” (DLT 625/521, 65/52), Kıpçak Türkçesi döneminden *törtkül* “dört köşeli” (37b/3), Eski Anadolu Türkçesi döneminden *kırgıl* ~ *kırkıl* “saçına, sakalına ak düşmüş, kıranta” (TS), *kızgıl* “kırmızımtırak” (TS) örnekleri bu ek ile türetilmiş adlardır.

2.1.15.3. Çağdaş Türk Dillerinde {+kXl} Eki

Çağdaş Türk dillerinde işlek olmayan bir ektir. Kırg. *törtkül* “dört köşeli, murabba” (Yudahin 2011: 756).

2.1.15.4. Çuvaşçada {+kAl}/{+kıl}/{+kıl} Eki

Çuvaşçada tek bir sözcükte rastladığımız bir ektir.

a) Bir sayı adından geometriyle ilgili bir ad türetmiştir:

tıvatkal “dört köşeli, kare” < *tıvatı*+*kal* < *tıvatı* “dört” (ÇRS, 451)

2.1.16. {+kAy} Eki

Türkiye Türkçesinde bulunmayan bir addan ad yapım ekidir.

2.1.16.1. {+kAy} Ekinin Kökeni İle İlgili Görüşler

Liya Sergejevna Levitskaya, Çağdaş Türk dillerinin birçoğunda bulunan küçültme ve sevgi bildiren *+kay/+key* (< *-ka + -y*) ekinin Çuvaşça *+ka/+ke* eki ile genetik bir bağın olabileceğini ileri sürmüştür (Levitskaya 1976: 143).

2.1.16.2. Türk Dilinin Tarihsel Dönemlerinde {+kAy} Eki

Türk dilinin tarihsel dönemlerinde bu ek ile ilgili türetilmiş bir örneğe rastlanmamıştır.

2.1.16.3. Çağdaş Türk Dillerinde {+kAy} Eki

Çağdaş Türk dillerinin birçoğunda bulunan bu ekin temel işlevi, akrabalık bildiren adlara gelerek sevgi, şefkat ve küçültme anlamı katmaktır.

Bşk. *yerkey* “yer, toprak”, *duskay* “dostcağız”, Özb. *balakay* “çocukcağız”, Tat. *kuyankay* “tavşan yavrusu”, örnekleri bu ekle türetilmiştir (Serebrennikov vd. 2011: 97).

2.1.16.4. Çuvaşçada {+kAy} Eki

Bu ek Tatarca ve Başkurtçadan ödünçleme olmalıdır. Taradığımız Çuvaşça metinlerde tek bir örneği tanıklanmıştır.

a) Küçültme işlevli ad türetmiştir:

şarakkay “dilenci” < *şara+kkay* < *şara* “çıplak, boş” (ÇRS, 398)

2.1.17. {+kĩ}/{+kĩ̃} Eki

Türkiye Türkçesinde bu ekle türetilmiş herhangi bir örnekle karşılaşmamıştır.

2.1.17.1. {+kĩ}/{+kĩ̃} Ekinin Kökeni ile İlgili Görüşler

Bu ekin kökenine dair bilgiye ulaşamamıştır.

2.1.17.2. Türk Dilinin Tarihsel Dönemlerinde {+kĩ}/{+kĩ̃} Eki

Türk dilinin tarihsel dönemlerinde bu ekle türetilmiş herhangi bir ada rastlanmamıştır.

2.1.17.3. Çağdaş Türk Dillerinde {+kĩ}/{+kĩ̃} Eki

Çağdaş Türk dillerinde tespit edemediğimiz bir addan ad yapım ekidir.

2.1.17.4. Çuvaşçada {+kĩ}/{+kĩ̃} Eki

a) Çuvaşçada sınırlı sayıda örneğine rastladığımız sıfattan sıfat yapma ekidir.

lip+kĩ “sessiz” < *lip* “sessiz” (ÇRS, 213)

çerçen+kĩ̃ “şefkatli, kırılğan” < *çerçen* “şefkatli, kırılğan” (ÇRS, 588)

Liya Sergeyevna Levitskaya +*kĩ*/*kĩ* ekini, +*ka*/*ke* ekinin varyantı kabul eder: *imşerke*/*imşerki* “zayıf, güçsüz” < *imşer* “zayıf”; *çerçenke*/*çerçenki* “şefkatli, kırılğan” (1976: 144-145).

2.1.18. {+kĩç(i)}/{+kĩç(i)}/{+kĩş(i)}/{+kĩş(i)} Eki

Türkiye Türkçesinde günümüzde kullanılmayan bir addan ad yapım ekidir.

2.1.18.1. {+kĩç(i)}/{+kĩç(i)}/{+kĩş(i)}/{+kĩş(i)} Ekinin Kökeni İle İlgili Görüşler

Addan ad yapan +*kĩç(i)*/*kĩş(i)* ekinin kökeniyle ilgili bilgiye sahip değiliz fakat ekin birleşik bir ek olduğu açıktır. +*kĩ*+ç(i)/+*kĩ*+ş(i) şeklinde iki bileşenden meydana gelmiş olmalıdır.

Rastlanan tek örnekte eylemden ad yapan -*kĩç*/*kĩş* ekine işlev açısından benzemektedir. Eylemden Ad Yapımı bölümünde -*kĩç*/*kĩş* eki detaylı bir şekilde işlenecektir.

2.1.18.2. Türk Dilinin Tarihsel Dönemlerinde {+gAç} Eki

Bu ek işlek olarak kullanılmayan fakat Türk dilinin dönemlerinde görülen +*gAç* ekinin bir varyantı olmalıdır.

Eski Uygur Türkçesi döneminden *odguç* “ateşin alev hâli”, *karlıgaç* “kırlangıç”, Karahanlı Türkçesi döneminden *erkeç* “genç teke”, *yıgaç* “ağaç” (KB 4353, 1428), Harezmi Türkçesi döneminden *karlugaç* “kırlangıç”, *yıgaç* “ağaç, dal” (NF 42/17, 24/2) gibi sözcüklerde görülür.

2.1.18.3. Çağdaş Türk Dillerinde {+kĩç(i)}/{+kĩç(i)}/{+kĩş(i)}/{+kĩş(i)} Eki

Çağdaş Türk Dillerinde örneğini bulamadığımız bir addan ad yapım ekidir.

2.1.18.4. Çuvaşçada {+kĩç(ĩ)}/{+ kĩa(ĩ)}/{+kĩş(ĩ)}/{+kĩş(ĩ)} Eki

Çuvaşçada sınırlı sözcükte rastladığımız addan ad yapan yapan bu ek Eski Türkçe eylemden ad yapan +ğaç, +gäç; +kaç, +kăç ekine benzemektedir.

mÿy+kĩç/mÿy+kĩş “tasma, bağ, kement; engel” < *mÿy* “boyun, boğaz” (ÇRS, 231)

tÿp+kĩç “varis” < *tÿp* “alt, dip” (ÇRS, 473)

2.1.19. {+IA}/{+IIA} Eki

Türkiye Türkçesinde *birle* > *bile*, *zorla*, *hızla*, *güçlkle*, *geceyle*, *zamanla* gibi örneklerde görülen ve kimi araştırmacılar tarafından zarf yapıcı ek, kimi araştırmacılar tarafından da enklitik olarak değerlendirilen +IA ekinin Çuvaşça biçimidir.

2.1.19.1. {+IA} Eki ve Kökeni ile İlgili Görüşler

Eski Türkçeden beri zarf yapma eki olarak kullanılan ek ile ilgili çeşitli görüşler ileri sürülmüştür.

Carl Brockelmann *il-* eyleminden türediğini sıkça ön ünlüsünü yitirerek +*le* biçimine girdiğini düşünmekte Orta Türkçe dönemindeki kullanımını *ärlä* “toprak parçası” < *är*, *borla* “üzüm” < *bor*, *yanla* “yeni bir şey” < *yan* sözcükleriyle örneklendirmektedir (1954: 117).

Martti Räsänen +IA ekini hem durum ekleri içerisinde *Zarflar* başlığı altında, Yakutça +*li*/*li* eki ile birlikte yer vermiş; Ekin Çuvaşçada adlardan zarf işlevinde kullanıldığını, hem de addan ad yapma ekleri içinde *la/lä* < *lağ?* biçiminde emin olmayarak vermiştir (1957: 66-104). Räsänen, Willi Bang bu eki önce *Araç Durum Zarfları* sonra *Birliktelik Durum* eki olarak adlandırdığını aktarmıştır (1957: 66).

Reşit Rahmeti Arat, *Atabetü'l-Hakayık*'ta bu ekin *birle* > *bile*'deki *+la*, *+le* ile ilişkilendirildiğini fakat eklerin etimolojisini ve tarihî süreçteki gelişimini tespit etmenin zorluğundan söz etmiştir. Arat, Bang'ın ileri sürdüğü *bir-le (ile)* > *birle* biçiminde verdiği etimolojisinin doğru kabul edilebileceğini belirtmiştir. Arat, söz konusu eklerin oluşumunda sayı adlarından eylem yapma eki olan *-la-*, *-le-*'nin de etkisi olduğunu düşünmüştür (1992: 139-140).

Marcel Erdal, *+la*'yı zarf yapıcı bir ek olarak incelemiştir (1991: 401). Erdal'a göre ek *tünlä*, *tañla*, *arala*, *tiriglä*, *yañıla*, *yanala* gibi sıklıkla zaman zarfları yapmaktadır. Erdal'a göre, zarf işlevi kadar yaygın olarak kullanılmasa da ekin *tegirmile*, *udala*, *üzele* gibi yer bildirme işlevine de rastlanılmaktadır (1991: 404-405).

Mertol Tulum tarafından kaleme alınmış *la/le Ekine Dair* adlı tebliğde *öyle*, *dünle*, *tañla* sözcüklerindeki *-la* ekinin *+la* < *ile* ekinden daha eskicil bir biçimden geldiği ileri sürülmüştür. *+la* ekinin kökeni için **il-* (naklölme, taşınma, aşırılma, taşırılma, ileriye gitme, katlanma) *-e* zarf-fiil biçiminden ekleşmiş bir edat hâline (ile "daha; defa, kere) gelmiş olabileceği düşünülmüştür (1993: 161-162). Tulum, *körkle*, *tirigle*, *dirile*, *acla* gibi örneklerdeki *-la*'yı çok eski bir biçim ve sıfatların anlamını pekiştiren bir unsur olarak ele almış fakat kökeni hakkında bir bilgi vermemiştir (1993: 163-164).

Zafer Önler, *birle*, *tünle*, *basala*, *tirigle* vs. gibi sözcüklerde geçen *+la* ekinin zarf yapma eki olduğunu ve bunun *ile* sözcüğü ile ilgili olmadığını *ile* sözcüğünün ilk olarak Çağatay metinlerinde karşımıza çıktığını oysaki *+la* ekinin Eski Türkçeden beri sınırlı da olsa bulunduğunu belirtmiştir. Önler, ayrıca *+la*'nın Çuvaşçada durum eki şeklinde yaşadığını, *birle*, *ikile*, *üçevele* vb. sayılara gelen *+la* ekinin, *+la* zarf yapma ekiyle aynı ek olduğunu düşünmüştür (1996: 9-15).

Ahmet Bican Ercilasun'un kaleme aldığı *La Enklitiği ve Türkçede 'Bir Pekiştirme Enklitiği' Teorisi* başlıklı makalesinde ekin enklitik olduğunu bildirmiştir. Çuvaşçadan *kayıkla* "kış gibi", *arşınla* "erkek gibi", *hışarımıla* "kadın gibi" örneklerine yer vermiştir. Ercilasun'a göre bu ek, zarf yapmamaktadır. Türkçenin yapısına ve örneklerine derinlemesine bakıldığında ekin pekiştirme unsurunda olduğu anlaşılmaktadır. Ekin

görevi hâlihazırda zarf olan sözcüklere eklenerek zarf eki görünümünü vermektedir (2008: 35-56).

2.1.19.2. Türk Dilinin Tarihsel Dönemlerinde {+IA} Eki

Eski Türkçe döneminden *körklä* “güzel” (ABH 363), *tünlä* “geceleyin” (U. II. 28/5), Karahanlı Türkçesi döneminden zarf türetir: *arala* “arasında, iken”, *ikile* “yeniden, tekrar”, (KB 3424, 760), Harezmi Türkçesi döneminden *tañla* “yarım, daha sonraki gün” (KE 91v20), *birle* “ile, birlikte, beraber” (NF 2/8), Kıpçak Türkçesi döneminden *kurla* “defa, kez”, *yanla* “yeniden” (CC 30b/22, 76a/13), Çağatay Türkçesi döneminden *birle* “ile, birlikte, beraber”, *katla* “defa, kerre” (SD: 305, 512) gibi örnekleri vardır. Ekin Eski Anadolu Türkçesinde kullanımı oldukça yaygındır: *birle* “ile birlik”, *dirile* (KE 2/4, 457/13).

2.1.19.3. Çağdaş Türk Dillerinde {+IA} Eki

Tat. *tügille* “değil” (Çağatay 1978: 174), Özb. *üçelesi* “üçü de”, *törtelesi* “dördü de” (Öztürk 2005: 41), Hak. *küniñ le* (Arıkoğlu 2007: 1069), YUyg. *birdinla* “birdenbire, ani”, *bir özemla bilimen* “sadece kendim bilirim”, *lipla kilip ötmek* “hızlı geçmek”, *hemmila yerde* “bütün yerde”, *emdila* “daha yeni”, *şundila* “sadece, şu hâlde” (Necip 1995: 252), gibi örnekler verilebilir.

2.1.19.4. Çuvaşçada {+IA}/{+IIA} Eki

Johannes Benzing, *+IA* ekin kökenine ve işlevlerine değinmeksizin ekin ünlü ile sona eren sözcüklerin ardından *+IIA*, ünsüzle biten sözcüklerin ardından ise *+IA* biçiminde olduğu bilgisini aktarmış ve eke *çivaşla*, *vırışla*, *nimışle*, *inelle*, *pirle*, *şirle* vb. örnekleri vermiştir (1943: 47-48). Martti Räsänen bu eki *Zarflar* içerisinde incelemiş ve Wladyslaw Kotwicz gibi eki Moğolcadaki *+IA* ekiyle ilişkilendirmiştir. Nikolay İvanoviç Aşmarin ile Johannes Benzing gibi *+IA* ekinin Çuvaşçada zarf yapma işlevine dikkat çeken Räsänen, bu ekin Çuvaşçada ünlülerin ardından *+IIA* biçiminde olduğunu vurgulamıştır (1957: 66).

Liya Sergejevna Levitskaya bu eki, *Zarflar -la/-le* başlığı altında ele almıştır. *şırle*, “geceleyin”, *hülle* “kışın”, *kunla* “her gün” gibi misallerini vermiştir ve eki, Türkçedeki *tanla*, *öyle* ve *tünle* sözcüklerindeki ekle genetik açıdan bağlantılı bulmuştur. Levitskaya, *açalla*, *kayıkla*, *şaralla* ve *hakla* gibi Çuvaşça örneklerle ekin kıyaslama-benzetme işlevlerini vurgulamıştır. Ekin, semantik açıdan Başkurtçada bulunan *-lay*, *-ley* eki ve Kumukçada bulunan *-layın*, *-leyin* ekli şekillere benzediğini örnekler ile göstermiştir (1976: 114, 115).

Mihail Romanoviç Fedotov, Çuvaşça *virışla*, *şapla*, *itla*, *apla-kapla*, *kartla*, gibi örnekleri Türkçedeki *hevesle*, *vakitle*, *böyle*, *öyle* gibi sözcüklerle karşılaştırmıştır. Fedotov, Tatarca, Türkmençe ve Kazakçada da bu ekin bulunduğunu belirtmiştir (1996: 290).

Emine Yılmaz eki *Addan Ad Yapımı* başlığı altında ele almıştır. Yılmaz ekin zarf ve bazen de sıfat olarak kullanılabilecek sözcükler türettiğini ve *yoluyla*, *ile*, *gibi* anlamlarıyla Türkçeye çevrilebileceğini dile getirmiştir. Ekin *-a/-e* ünlüleri ile biten adlardan sonra ekin ünsüzünün ikizleştiği bilgisini vermiştir. Ekin dil adları türettiğinden; bazı örneklerde kalıplaşmış bir anlam taşıdığından ve Genel Türkçe addan ad yapan *+la/+le* eki ile karşılaştırmanın mümkün olduğundan bahsetmiştir (2002a: 120).

Ek ile ilgili en kapsamlı çalışma Feyzi Ersoy tarafından ele alınan *Çuvaş Türkçesindeki +IA Eki Üzerine* adlı makaledir. Ersoy, çeşitli araştırmacıların ek hakkındaki görüşlerini, Türkçenin seyri içerisinde kullanılan *+IA* ekinin Çuvaşçadaki izlerini detaylı bir şekilde vermiştir (2013: 57-71).

Feyzi Ersoy, araştırmacıların Çuvaşçanın çağdaş gramerlerinde ek ile ilgili görüşlerini ve ekin Çuvaşçadaki kullanımını özetleyen bilgiler vermiştir (2013: 65-66). Ersoy *+IA* ekinin Çuvaşçada şu fonksiyonlarda kullanıldığını tespit etmiştir: Millet isimlerine gelerek dil isimleri yaptığını, sayı isimlerine gelerek “kez, defa, kat” manalarına gelen sözcükler türettiğini, zaman bildirdiğini, tarz bildiren zarflar oluşturduğunu, soru zarfları oluşturduğunu, kalıplaşmış kelimeler yaptığını. gibilik/benzerlik ifade eden zarflar oluşturduğunu bildirmiştir (2013: 66-69).

Ünlü ile biten adlardan sonra ekin ünsüzünün ikizleştiği görülür:

aça+lla “çocuk gibi” < *aça* “çocuk” (ÇRS, 48)

ışi+lla “sıcak bir şekilde” < *ışi* “ısı” (ÇRS, 57)

vati+lla “yaşlılığa doğru” < *vati* “ihtiyar” (ÇRS, 66)

viri+lla “hırsız gibi” < *viri* “hırsız, yankesici” (ÇRS, 70)

Ekin Çuvaşçadaki işlevleri şunlardır:

a) Ek, millet adlarına gelerek dil adları türetir:

çivaş+la “Çuvaşça” < *çivaş* “Çuvaş” (ÇRS, 581)

turki+lla “Türkçe” < *turka* “Türk” (ÇRS 496)

tutar+la “Tatarca” < *tutar* “Tatar” (ÇRS, 499)

viris+la “Rusça” < *viris* “Rus” (ÇRS, 87)

b) Ek, sayı adlarına gelerek *kez*, *defa*, *kat* anlamları verir:

pir+le “bir kez” < *pir* “bir” (ÇRS, 290)

pillik+le “beş kez” < *pillik*, *pilik* “beş” (ÇRS, 295)

siççi+lle “yedi kez” < *siççi*, *siçi* “yedi” (ÇRS, 421)

ultti+lla “altı kez” < *ultti*, *ulti*, *ult* “altı” (ÇRS, 511)

visşi+lle “üç kez” < *visşi*, *visi*, *vis* “üç” (ÇRS, 81)

c) Ekin zaman bildiren adlar türettiği görülür:

hil+le “kışın” < *hil* “kış” (ÇRS, 552)

kun+la “her gün” < *kun* “gün” (ÇRS, 193)

kintir+la “öğle, öğle vakti” < *kintir* “öğle, gün ortası; güney” (ÇRS, 160)

pisik+la “ergenlikte” < *pisik* “büyük, kocaman” (ÇRS, 325)

samrik+la “gençlikte, gençken” < *samrik* “genç” (ÇRS, 396)

şir+le “gece vakti” < *şir* “gece” (ÇRS, 413)

şul+la “yazın, yaz vakti” < *şul* “yaz” (ÇRS, 423)

d) Ek, tarz ifade eden zarflar türetir:

ap+la “böyle” (ÇRS, 38)

mışkın+le “sefilce, acınacak hâlde” (ÇRS, 242)

nimin+le “hiç, hiçbir, bir türlü, asla” (ÇRS, 257)

nimışker+le “hiç, asla, hiçbir şekilde” < *nimışker* “hiçbir şey” (ÇRS, 257)

şap+la “böyle, şöyle” (ÇRS, 398)

urih+la “başka, başka türlü” (ÇRS, 515)

e) Ekin soru zarfları türettiği örnekler vardır:

mın+le “nasıl, ne gibi, hangi” (ÇRS, 242)

misker+le “nasıl, ne gibi, ne kadar” (ÇRS, 242)

yep+le “nasıl, ne gibi, ne kadar” (ÇRS, 99)

f) Emine Yılmaz ve Feyzi Ersoy ekin kalıplamış sözcükler türettiği bilgisini verirler (2002a: 120; 2013: 67).

kulış+la “gülünç” < *kulış* “gülüş, komik” (ÇRS, 191)

tivan+la “kardeş” < *tivan* “akraba” (ÇRS, 450)

vilim+le “ölümcül” < *vilim* “ölüm” (ÇRS, 80)

vut+la “ateş gibi” < *vut* “ateş, alev” (ÇRS, 85)

Feyzi Ersoy, Çuvaşçada örnekleri görülen ekin adlara gelip onları zarf yapmasının ve en çok da *gibilik* ve *benzerlik* işlevinde kullanılmasının dikkate değer olduğunu, Çuvaşçanın bu bakımdan Eski Türkçeden değişkenlik gösterdiğini belirtmiştir. Ersoy, bu örneklerin Eski Türkçede ekin ada getirildiği bunun gibi örneklerin Osman Fikri Sertkaya tarafından *arjulayu* “çakal, sırtlan gibi”, *adıglayu* “ayı gibi” *arşlanlayu* “arşlan gibi”, *kazlayu* “kaz gibi”, *udlayu* “sığır gibi”, *uslayu* “kartal, akbaba gibi”, *börileyü* “kurt gibi”, *oplayu* “boğa gibi” biçiminde sıralandığını (1995: 155, 159) belirtmiştir. Buna göre, Eski Türkçedeki şekillerle Çuvaşçadaki örneklerin kısmen paralellik taşıdığını bildirmiştir. Ancak Çuvaşçada *açalla* “çocuk gibi, çocukça” (ÇRS, 48), *upalla* “ayı gibi” (ÇRS 514) ve *aşakla* “eşekçe, eşek gibi” (ÇRS 49) gibi ada getirilen örneklerin, Eski Türkçeye nazaran daha fazla sayıda olduğu bilgisini aktarmıştır (2013: 69).

g) Gibilik/benzerlik ifade eden zarflar türetir. Ek, bu işlevinde oldukça işlek bir kullanıma sahiptir:

aça+lla “çocuk gibi” < *aça* “çocuk” (ÇRS, 48)

akış+la “kuğu gibi” < *akış* “kuğu” (ÇRS, 28)

arıslan+la “arслан gibi” < *arıslan* “arслан” (ÇRS, 39)

arman+la “değirmen gibi” < *arman* “değirmen” (ÇRS, 41)

aşak+la “eşek gibi” < *aşak* “eşek” (ÇRS, 49)

ayvan+la “saf gib, safça” < *ayvan* “saf” (ÇRS, 26)

çimır+la “yuvarlak bir şekilde” < *çimır* “yuvarlak” (ÇRS, 583)

çirsir+la “terbiyesizce, küstahça” < *çirsir* “terbiyesiz, küstah” (ÇRS, 585)

çıkeš+le “kırlangıç gibi” < *çıkeš* “kırlangıç” (ÇRS, 588)

çura+lla “köle gibi” < *çura* “köle” (ÇRS, 597)

etem+le “insan gibi” < *etem* “insan” (ÇRS, 637)

imirtkayık+la “kartal gibi” < *imirtkayık* “kartal” (ÇRS, 51)

ıstay+la “usta gibi” < *ısta* “usta, uzman” (ÇRS, 55)

kaççilla “delikanlı gibi” < *kaççı* “delikanlı” (ÇRS, 154)

kaşkır+la “kurt gibi” < *kaşkır* “kurt” (ÇRS, 155)

kayık+la “kuş gibi” < *kayık* “vahşi; kuş” (ÇRS, 135)

kıtkı+lla “karınca gibi” < *kıtkı* “karınca” (ÇRS, 164)

kıvayt+la “yonga gibi” < *kıvayt* “yonga” (ÇRS, 155)

kuliş+la “komik gibi” < *kuliş* “komik” (ÇRS, 191)

kutın+la “edepsizce, küstahça” < *kutın* “inatçı, küstah” (ÇRS, 198)

kuyan+la “tavşan gibi” < *kuyan* “tavşan” (ÇRS, 199)

lapta+lla “top gibi” < *lapta* “top” (ÇRS, 205)

laşa+lla “at gibi” < *laşa* “at” (ÇRS, 210)

meçik+le “top gibi” < *meçik* “top” (ÇRS, 240)

mıškı+lla “maskara gibi” < *mıškıl* “komik” (ÇRS, 236)

pattır+la “cesurca, yiğitçe” < *pattır* “bahadır” (ÇRS, 275)

pılan+la “geyik gibi” < *pılan* “geyik” (ÇRS, 277)

şıpçık+la “bülbul gibi” < *şıpçık* “bülbul” (ÇRS, 612)

şimilttay+la “düşüncesiz” < *şimilttay* “çapkın, yaramaz” (ÇRS, 403)

şil-tivıl+la “fırtına gibi” < *şil-tivıl* “rüzgâr, fırtına” (ÇRS, 417)

- śiśĩm+le* “şimşek gibi” < *śiśĩm* “şimşek” (ÇRS, 419)
tarkĩn+la “kaçak gibi” < *tarkĩn* “kaçak” (ÇRS, 446)
tĩşman+la “düşman gibi” < *tĩşman* “düşman” (ÇRS, 462)
tĩvan+la “dost gibi, dostça, kardeş gibi” < *tĩvan* “ahbap, dost” (ÇRS, 450)
turtkĩş+la “tavuskuşu gibi” < *turtkĩş* “tavuskuşu” (ÇRS, 497)
vĩrttĩn+la “gizlice” < *vĩrttĩn* “gizli, sır” (ÇRS, 71)
vĩşkĩm+le “gururla” < *vĩşkĩm* “kendini öven” (ÇRS, 77)
ulĩp+la “alp gibi” < *ulĩp* “alp” (ÇRS, 510)
ulput+la “bey gibi” < *ulput* “bey” (ÇRS, 511)
upa+lla “ayı gibi” < *upa* “ayı” (ÇRS, 514)
yĩvaş+la “yuvaşça” < *yĩvaş* “yavaş” (ÇRS, 118)
yitĩ+lla “terbiyesizce, it gibi” < *yitĩ* “it, köpek” (ÇRS, 132)
yulanut+la “atlı gibi” < *yulanut* “atlı, süvari” (ÇRS, 638)
yuman+la “meşe gibi” < *yuman* “meşe” (ÇRS, 639)

2.1.20. {+lAk} Eki

Türkiye Türkçesinde *avlak*, *otlak*, *sulak* gibi herhangi bir şeyin bolca bulunduğu yer ve durumu anlatan +lAk ekinin Çuvaşça biçimidir.

2.1.20.1. {+lAk} Ekinin Kökeni ile İlgili Görüşler

Eski Türkçeden günümüze kadar gelen +la, +lä (<+la-g) ve Türkiye Türkçesinde bulunan +lak/+lek (<la+k) eki ile karıştırılmaktadır.

+la (< la+g) ekinin kökeni ile ilgili görüşler şu şekildedir:

Genel olarak yer adları yapan bir ektir. Annemarie von Gabain, Janos Eckmann, Marcel Erdal ve Zeynep Korkmaz addan eylem türeten +lA- kiyle eylemden ad türeten +(X)g ekinin birleşiminden oluştuğunu öne sürmüşlerdir (Gabain 2007: 44; Eckmann 1966: 56; Erdal 1991: 108; Korkmaz 2017: 130-131). Kemal Eraslan, ekin soyut adlar ve hayvan

adları da türettiğini belirtmiştir (2012: 99). Fakat Erdal, kuş adları türeten *+IAk* ile yer adları türeten *+IAg* ekini ayrı ayrı madde hâlinde ele almıştır (1991: 89-90, 108-109).

Mahmud Kaşgârlı, *+IXG* ekinin işlevlerini anlatırken üçüncü maddede *+IAG*'a da değinerek *tarıglag* “tarla” ve *turuglag* “durak yeri” sözcüklerini örnek göstermiştir (Ercilasun ve Akkoyunlu 2014: 219).

Gürer Gülsevin, Doğu Türkçesinde *+IAG* biçiminde olan ekin ödünçleme ile Batı Türkçesine de geçtiğini ve ekin Eski Anadolu Türkçesindeki kurallı şeklinin *+IA* olduğunu belirtir. *+IAG*'tan geliştiğini belirttiği *+IA*'nın ise yer adları türettiğini ifade etmiştir (2010: 103-104).

+lak/+lek (<*la+k*) ekinin kökeni ile ilgili görüşler ise şöyledir:

Fuat Ganiyev, ekin iki ayrı ekten *+la-* eylem yapım ekinden ve *+k* ad yapım ekinden meydana geldiğini ifade etmiştir. Bunlara ek olarak, ekin bugün müstakil ek olarak yaşadığını ve genetik bakımdan *+lık* eki ile ilişkili olabileceğini düşünmüştür (2013: 83).

Tahsin Banguoğlu, ekin *+le-* addan eylem yapım ekiyle *+(i)k* eylemlere gelen ekin birleşmesinden oluşan birleşik bir ek olduğunu belirtmiştir (2015: 186).

Zeynep Korkmaz, *+IAk* ekini, addan eylem yapan *+IA-* eki ile eylemden sıfat türeten *+k* ekinin birleşmesinden meydana gelmiş bir birleşik ek olarak vermiştir (2017: 131).

2.1.20.2. Türk Dilinin Tarihsel Dönemlerinde {+IAk} Eki

Eski Türkçe döneminden *kışlağ* “kışla”, *yaylağ* “yaz geçirilen yer, yayla” (Gabain 2007: 44), *kışlağ* “kışlak”, *yaylağ* “yayla, yazlık” (IB 51, 62), Karahanlı Türkçesi döneminden *туруğлаг* “durak yeri, durma yeri”, *кушлаг* “kuşların bol olduğu ve avlandığı yer” (DLT 248/218, 234/203), Harezmi Türkçesi döneminden *borlak* “üzüm bağı, *sulağ* “sulak” (KE 117v-13, 189r3), Kıpçak Türkçesi döneminden *avlak*, *kışlak* ~ *kışlav* (Argunşah 2011:

268), Çağatay Türkçesi döneminden *torlağ* “av yeri” (SD 563), *tuzlak* “tuzla, tuz çıkartılan yer” (ŞTe 69b-4), Eski Anadolu Türkçesi döneminden *otlak* “otlak” (KE, 237/6) gibi +IAK eki almış örnekleri görebiliriz.

2.1.20.3. Çağdaş Türk Dillerinde {+IAk} Eki

Azb. *sulağ* “sulak”, *otlağ* “otlak” (Akdoğan 1999: 616-688), Kırg. *sazdak* “bataklık, bataklı yer”, *kumdak* “kumsal” (Yudahin 2011: 520-642), Tat. *avlağ* “insansız, ücra yer”, kışlak “kışlak, köy” (Öner 2015: 39-290), Trkm. *etlek* “etli, tombul, şişman, besili”, *perlek* “bol tüylü” (Tekin 1995: 207-525; TDSS I 2016: 357) vb. örnekleri mevcuttur.

2.1.20.4. Çuvaşçada {+IAk} Eki

Mihail Romanoviç Fedotov +*tak*/+*tek* ~ +*lak*/+*lek* biçiminde verdiği eke *tirtak/tirlak* (ÇRS, 460) < *tir* “ahmak” (ÇRS, 458) örneğini vermiştir (1996: 322).

Liya Sergejevna Levitskaya, Andrey Nikolayeviç Kononov’un +IAk ekinin Türk dillerinde küçültme anlamlı, çokluk/bolluk anlamlı ve yer-mekân bildiren adlar ve sıfatlar türettiğini belirtmiş ve ekin Çuvaşçada daha çok çokluk/bolluk işlevinde kullanıldığı bilgisini aktarmıştır (1976: 145-146).

Çuvaşçada ekin işlevleri şunlardır:

a) Herhangi bir şeyin bolca bulunduğu durumu anlatan sıfatlar türetir:

pır+lak “buz tutmuş, buzlu” (ÇRS, 279) < *pır* “buz” (ÇRS, 278)

tıvar+lak “tuzlu” < *tıvar* “tuz” (ÇRS, 451)

tır+lak “deli, çılgın” < *tir* “ahmak” (ÇRS, 460)

b) Adlara eklenerek yansıma sözcükler türetir:

kır+lak “tıkırtı, gürültü” < *kır* “yansıma söz” (ÇRS, 171)

şar+lak “şakşak” < *şar* “yansıma söz” (ÇRS, 605)

Leonid Pavloviç Sergejev, ekin *+tak/+tek* yanbiçiminin de yansıma sözcükler türettiği bilgisini vermiştir: *tikiltak, yakiltak, yaltak, vaştak, kıştek, lertek, leptek, takiltak, lakartak* (2012: 33).

2.1.21. {+l̥i}/{+l̥i̇}/{+ll̥i}/{+ll̥i̇} Eki

Başlıca işlevleri ait olma, aitlik bulunma ve sahip olma anlamında addan ad ve sıfatlar türetmek olan *+lX* ekin Çuvaşça biçimidir. Türkiye Türkçesinde oldukça işlek olarak kullanılan ek, Eski Türkçedeki *+lXg* ekinin sonundaki *-g* ünsüzün düşmesiyle ortaya çıkmıştır.

2.1.21.1. {+lX} Ekinin Kökeni İle İlgili Görüşler

Willi Bang, ekin *il-* ‘eklemek’ + eylemden ad yapan *+g* ekinin birleşmesiyle oluştuğunu ileri sürmüştür (1925-1934: 1240).

Annemarie von Gabain, bir şeyle donatılmış olmayı belirttiğini ve genellikle sıfatlar yaptığını bildirmiştir. Moğolcadaki *+lik* biçiminin de *bir şeyle teçhiz edilmiş olan şey* anlamına geldiğine dikkat çekmiştir (2007: 44). Karahanlı Türkçesi metinlerinden DLT’de Kaşgarlı Mahmud *+lXg* ile *+lXk* eklerini birbirinden ayıran temel özelliğin ek sonundaki sert ya da yumuşak *kaf* sesleri olduğunu ifade etmiştir (Ercilasun ve Akkoyunlu 2018: 217-219).

V. Ş. Psyançin *+li* ekinin *+l + +ı* iki belirlilik eki; ikinci 3. şahıs iyelik ekine dayandığı görüşündedir. Andrey Nikolayeviç Kononov ise ekin, *+l* beraberlik, topluluk, çokluk eki *+ğ (g)* fiilden sıfat yapan ek olduğunu düşünmüştür (Kuznetsov 1997: 196). Kuznetsov *+liğ* ekinin kökeninin ortaya çıkarmaktaki güçlüğü ekin başındaki *l* ünsüzünün Türkçede önses durumunda hiç görülmemesi olarak belirtmiştir. Ekteki *l*’nin kökende başka bir ünsüzün yerini tutmuş olabileceğini düşünmüş ve *+liğ* ekini *sığ-* fiiline dayandırmanın mümkün olabileceğini belirtmiştir. Bir başka görüş olarak ise benzerlik ifade eden *+sığ*, *+sı* ekini bu ek ile ilişkili bulmuştur (1997: 242-243).

Boris Aleksandrovich Serebrennikov ve Ninel' Zejnalovna Gadjiyeva +lğ ekinin köken olarak eski ortaklık hâli eki olduğunu belirtir ve +l ögesinin, toplu çokluğun +l belirtisi ile genetik bir bağı olabileceğine dikkat çekmiştir (2011: 109).

Zafer Önler, *Türkçede +lX (+lı/ +li, +lu/+lü) Eki* adlı bildirisinde ekin oluşturduğu anlam kategorilerinden yola çıkarak tüm +lX'lı yapıların ET.'deki +lXğ/+lXg biçimine mi dayandığı sorusuna cevap aramış ve +lX biçiminde görülen ekin, +lXG'dan gelişen +lX, *eli/ili* veya *oğlu* sözcüklerinin ekleşmesiyle oluşan +lX ve ET'den itibaren tanıklanan, bir arada bulunan ve *hem... hem* anlamında ikilemeler kuran +lX... +lX olmak üzere üç farklı kökene sahip olduğunu belirtmiştir (2004: 1-7).

2.1.21.2. Türk Dilinin Tarihsel Dönemlerinde {+lXG} Eki

Eski Türkçede +lXg/+lXğ biçiminde görülür (Gabain 2007: Erdal 1991: 139). Talat Tekin, Orhon Türkçesinde ekin *sahip olan* anlamında sıfatlar türettiğini belirtmiştir (2016: 82).

Eski Türkçe döneminden *atlıg* “atlı, süvari” (BK G 1) *tizlig* “dizli, güçlü” (BK D 3), *busuşlug* “kederli, üzüntülü”, *küçlüg* “güçlü, kuvvetli” (ABH 371, 72), Karahanlı Türkçesi döneminden *asığlıg* “faydalı”, *otlug* “otlu, otu olan” (DLT 85/76, 61/48).

Mustafa Argunşah, ekin Harezmi Türkçesinde +lIlg/+lIUg ekinin genellikle *sahip olan* anlamında sıfatlar türettiğini; +lI/+lIU ekinin Oğuzcanın etkisiyle +lIG, +lIUG ekinin sondaki ünsüzünün düşmesiyle ortaya çıktığını bildirmiştir. Harezmi Türkçesi döneminde de örnekleri görülen +lI/+lIU biçimlerinin örneklerinin +lIG, +lIUG ekine göre daha az olduğunu belirtmiştir (2011: 138). +lIlg/+lIUg eki için, *örtüglüg* “örtülü, gizli, saklı”, *hürmetlig* “hürmetli, saygıdeğer” (NF 126/8, 231/1), +lI/+lIU eki için ise körklü “güzel”, *nikâhlı* “nikâhlı” (NF 22/15, 209/16) örnekleri verilebilir.

Mustafa Argunşah ve Galip Güner, Eski Türkçe, Karahanlı ve Harezmi Türkçesinde sondaki /-G/ seslerinin korunurken Kıpçak Türkçesi döneminde çoğunlukla düştüğü bilgisini verir (2011: 268). *atlu* “atlı”, *küçlü* “güçlü” (CC 45b/16, 57a/32). Çağatay

Türkçesi döneminden *kayguluk* “kaygılı”, *türlüg* “türlü” (GD: 2019, 916) gibi örnekler verilebilir.

Eski Anadolu Türkçesinde eklerin başında ya da sonunda bulunan /g/ sesinin düşmesi ile ek +IU biçimini almıştır ve ekin ünlüsü kurallı olarak yuvarlaktır (Gülsevin 1997: 118; 2010: 102; Boz, 2003: 40). Bazı sözcüklerde düz ünlülü olarak da +II kullanılmıştır (Boz 2003: 40) *adlu* “adlı”, *tatlu* “tatlı” (KE 96/6).

2.1.21.3. Çağdaş Türk Dillerinde {+IX} Eki

Alt. *karluu* “karlı”, *tuulu* “dağlı” (Naskali-Duranlı 1999: 100-187), Gag. *küülü* “köylü”, *yaalı* “yağlı” (Pokrovskaya 1991: 160, 254), Kırg. *üylüü* “obası, evi olan”, *küldüü* “çiçekli” (Yudahin 2011: 799-535), Tat. *açuvlu* “öfkeli, kızgın”, *nıklı* “sağlam” (Öner 2015: 24, 358), Trkm. *yaraşıklı* “elverişli, uyumlu, uygun”, *öyli* “evli” (Tekin vd. 1995: 679-513), gibi örnekleri mevcuttur.

Eski Türkçede +IIg/+IIğ olan ekin, Çağdaş Türk dillerinden Tuvaca, Hakasca, Şorca ve Tofacada korunduğu görülür.

Hakasçada ek, +IIğ, +IIğ, +nığ, +nığ, +tığ, +tığ biçimindedir (Arıkoğlu 2007: 1094). *harlığ* “karlı”, *nanmırlığ* “yağmurlu” (Arıkoğlu 2005: 154-308).

Tuvacada +IXg, +nXg +dXg +tXg Türkiye Türkçesindeki +II ekinin karşılığıdır (Arıkoğlu 2007: 1164). *hıldıg* “telli”, *daştıg* “taşlı” (Arıkoğlu ve Kuular 2003: 51-29).

Bu ek, Yakutçada +laax/+leex, +loox/+lööx; taax/+teex, +toox/ +tööh; +daax/ +deex, +doox/+dööh; +naax/+neex, +noox/+nööx biçimindedir (Kirişçiöglü 2007: 1241).

2.1.21.4. Çuvaşçada {+II}/ {+II}/ {+IIII}/ {+IIII} Eki

Emine Yılmaz ekin Eski Türkçedeki ve Genel Türkçedeki +IIğ/+IIg eki ile aynı olduğunu belirtmektedir (2002a: 121). Ek, Türkiye Türkçesinde de olduğu gibi *bir şeye sahip olma* anlamında sıfatlar türetir.

Feyzi Ersoy ekin Çuvaşçada çok işlek olarak kullanıldığına ve sadece düz ünlülü şekillerinin mevcut olduğuna dikkat çeker. Ekin sıfatın yanı sıra zarf da yaptığını belirtmiştir (2010: 66).

Çuvaşçada ünlü ile biten adlara eklenirken ekin ünsüzü ikizleşir:

atĭ+llĭ “çizmeli” < *atĭ* “çizme;” (ÇRS, 46)

tutĭ+llĭ “tatlı, lezzetli” < *tutĭ* “tat, lezzet” (ÇRS, 499)

ura+llĭ “ayaklı” < *ura* “ayak” (ÇRS, 514)

Ekin Çuvaşçadaki işlevleri şunlardır:

a) Adlara gelerek mevcut olma, sahiplik olma, barındırma, bulundurma anlamı veren somut anlamlı adlar ve sıfatlar türetir:

açapĭçallĭ “çoluk çocuklu” < *açapĭçă* “çoluk çocuk” (ÇRS, 48)

atĭ+llĭ “çizmeli” < *atĭ* “çizme” (ÇRS, 46)

çeçek+llĭ “çiçekli” < *çeçek* “çiçek” (ÇRS, 588)

çĭntĭr+llĭ “nakışlı, süslü” < *çĭntĭr* “nakış, işleme” (ÇRS, 590)

hĭve+llĭ “güneşli” < *hĭvel* “güneş” (ÇRS, 551)

hüre+llĭ “kuyruklu” < *hüre* “kuyruk” (ÇRS, 571)

kĭtes+llĭ “köşeli, kenarlı” < *kĭtes* “köşe, kenar” (ÇRS, 174)

kurĭk+llĭ “bitkili, otlı” (ÇRS, 195) < *kurĭk* “bitki, ot” (ÇRS, 194)

kuślĭh+llĭ “gözlüklü” < *kuślĭh* “gözlüklü” (ÇRS, 198)

mĭyĭh+llĭ “bıyıklı” < *mĭyĭh* “bıyık” (ÇRS, 231)

pay+llĭ “bölümlü” < *pay* “pay, hisse” (ÇRS, 266)

pĭl+llĭ “ballı” < *pĭl* “bal” (ÇRS, 323)

pĭr+llĭ “buzlu” < *pĭr* “buz” (ÇRS, 279)

pĭĭt+llĭ “bulutlu” < *pĭĭt* “bulut” (ÇRS, 287)

sĭpĭk+llĭ “eklemeli” < *sĭpĭk* “oynak, boğum” (ÇRS, 390)

suhă+llĭ “sakallı” < *suhă* “sakal” (ÇRS, 385)

şĭnĭr+llĭ “damarlı” < *şĭnĭr* “sakinleştirmek” (ÇRS, 610)

şĭrt+llĭ “iğneli” < *şĭrt* “kıl, fırça” (ÇRS, 613)

şerem+llĭ “çimenli” < *şerem* “çimen” (ÇRS, 407)

- šüše+llĩ* “saçaklı” < *šüše* “saçak” (ÇRS, 431)
šüš+li “saçlı, kıllı, tüylü” < *šüš* “saç” (ÇRS 430)
tehĩm+li “lezzetli” < *tehĩm* “tat, lezzet” (ÇRS, 467)
tĩri+llĩ “tepeli” < *tĩri* “tepe, zirve” (ÇRS, 459)
tĩvar+li “tuzlu” < *tĩvar* “tuz” (ÇRS 451)
tĩs+li “renkli” < *tĩs* “renk” (ÇRS, 477)
tutli “tatlı, lezzetli” < *tuti+li* < *tuti* “tat, lezzet” (ÇRS, 499)
više+llĩ “ölçülü” < *više* “ölçü” (ÇRS, 81)
ura+llĩ “ayaklı” < *ura* “ayak” (ÇRS, 514)
yun+li “kanlı” < *yun* “kan” (ÇRS, 640)
yupli/yüpli “dallı, budaklı” < *yupi+li* / *yüpi+li* < *yupi/yüpi* “dal, budak” (ÇRS, 641)

b) Adlara gelerek mevcut olma, sahiplik olma, barındırma, bulundurma anlamı veren soyut anlamlı adlar ve sıfatlar türetir:

- asam+li* “büyülü” < *asam* “büyü, sihir” (ÇRS, 43)
atom+li “atomlu” < *atom* “atom” (ÇRS, 46)
ayĩp+li “suçlu, kabahatli” < *ayĩp* “suç, ayıp” (ÇRS, 26)
çap+li “meşhur, ünlü” < *çap* “şan, şöhret, ün” (ÇRS, 578)
çitĩm+li “sabırlı, dayanıklı” < *çitĩm* “sabır, tahammül” (ÇRS, 586)
çir+li “hastalıklı” < *çir* “hastalık” (ÇRS, 595)
hak+li “değerli, kıymetli” (ÇRS, 534) < *hak* “değer, kıymet” (ÇRS, 533)
hastar+li “yetenekli, özenli” < *hastar* “yetenek” (ÇRS 538)
havas+li “sevinçli” < *havas* “sevinç” (ÇRS, 532)
hĩvat+li “kuvvetli” < *hĩvat* “güç, kuvvet” (ÇRS, 541)
hisep+li “sayısız” < *hisep* “sayı, hesap” (ÇRS, 559)
hurlih+li “kederli, hüznü” < *hurlih* “dert” (ÇRS, 566)
huyhi+llĩ “dertli, kederli” < *huyhi* “keder, hüznü” (ÇRS, 561)
ilhan+li “lanetli” < *ilhan* “lanet, beddua” (ÇRS, 628)
ĩs+li “akıllı, uslu” < *ĩs* “akıl, anlayış” (ÇRS, 54)
ilem+li “güzel, harika” < *ilem* “güzel” (ÇRS, 111)
imençĩk+li “utangaç, sıkılgan, ürkeklik” < *imençĩk* “utanç” (ÇRS, 112)

- irĭk+li* “bağımsız, rahat” (ÇRS, 116) < *irĭk* “bağımsız” (ÇRS, 115)
- ĭslĭh+li* “çalışan, çalışkan” < *ĭslĭh* “emek” (ÇRS, 105)
- kĭmĭl+li* “samimi, hoş, keyifli” (ÇRS, 159) < *kĭmĭl* “durum, keyif” (ÇRS, 158)
- may+li* “elverişli, uygun” (ÇRS, 223) < *may* “imkân, fırsat” (ÇRS, 222)
- mĭşĭr+li* “çift, karı-koca” < *mĭşĭr* “çift, karı-koca” (ÇRS, 236)
- mir+li* “barışsever” (ÇRS, 245) < *mir* “barış” (ÇRS, 244)
- mul+li* “zengin, varlıklı” < *mul* “mal, mülk” (ÇRS, 248)
- pereket+li* “bereketli” < *pereket* “bereket” (ÇRS, 285)
- pultaru+llĭ* “yetenekli” < *pultaru* “yetenek” (ÇRS, 313)
- savĭnĭş+li* “sevinçli, neşeli” < *savĭnĭş* “sevinç, neşe” (ÇRS, 338)
- sĭpay+li* “alçakgönüllü, mütevazı, kibar” < *sĭpay* “tevazu” (ÇRS, 352)
- sĭvap+li* “anamlı, güzel” < *sĭvap* “mutluluk, saadet” (ÇRS, 349)
- ślĭh+li* “günahkâr” < *ślĭh* “günah” (ÇRS, 432)
- şik+li* “şüpheli, korkulu” < *şik* “şüphe, korku” (ÇRS, 618)
- tasa çun+li* “temiz kalpli” < *çun* “can” (ÇRS, 596)
- tatĭk+li* “kararlı, azimli” < *tatĭk* “karar, azim” (ÇRS, 448)
- teley+li* “şanslı, mutlu” < *teley* “şans, mutluluk” (ÇRS, 464)
- tirpey+li* “düzenli, özenli” (ÇRS, 485) < *tirpey* “düzen” (ÇRS, 484)
- tĭr+li* “türlü” < *tĭr* “tür” (ÇRS, 476)
- vĭy+li* “güçlü” < *vĭy* “güç, kudret” (ÇRS, 67)
- vilĭm+li* “ölümlü” < *vilĭm* “ölüm” (ÇRS, 80)
- yat+li* “adlı, isimli, tanınmış” (ÇRS, 651) < *yat* “ad, isim” (ÇRS, 650)
- yur+li* “fakir, yoksul” < *yur* “yoksulluk” (ÇRS, 642)

c) Eklendiği sözcükte herhangi bir anlam değişikliği yapmazlar. Ek, burada daha çok kuvvetlendirme ve pekiştirme işlevindedir:

- askĭn/askĭn+li* “heyecanlı, ahlaksız” < *askĭn* “heyecanlı” (ÇRS, 44)
- havas/havas+li* “sevinçli; sevinç” (ÇRS, 531) < *havas* “sevinçli” (ÇRS, 530)
- savĭk/savĭk+li* “sevinçli,” < *savĭk* “sevinçli” (ÇRS, 337)
- śilles/śilles+li* “öfkeli, hiddetli, kızgın” < *śilles* “öfkeli” (ÇRS, 416)

d) Ek, anlamı pekiştirilmiş ikileme sıfatları türetir:

aça+llī-piça+llī “çoluklu çocuklu” (Bayram 2013: 428)

tīr+lī-tīr+lī “türlü türlü,” < *tīr+lī tīr+lī* (Yılmaz 2006: 29)

um+lī-hıs+lī “önlü arkalı” < *um+lī hıs+lī* (Bayram 2013: 240)

ur+lī-pir+lī “enine boyuna, karış karış; sağa sola” < *ur+lī pir+lī* (Bayram 2013: 150)

yat+lī-sum+lī “anlı şanlı” < *yat+lī sum+lī* (Bayram 2013: 87)

e) Ivan Pavlovich Pavlov ekin mecaz anlamlı yeni sözcükler türettiğini (2014: 145-146) belirtir:

çīlhe+llī “sivri dilli” < *çīlhe* “dil” (ÇRS, 589)

şīrt+lī “sinirli” < *şīrt* “keski, kesici diş” (ÇRS, 613)

tatīk+lī “kararlı, azimli” < *tatīk* “parça, bölüm” (ÇRS, 448)

tīp+lī “adamakıllı, ayrıntılı” (ÇRS, 473) < *tīp* “dip alt, temel” (ÇRS, 472)

virīn+lī “uygun, yerinde” < *virīn* “yer, sığınak” (ÇRS, 87)

yīp+lī “sürekli takılan kimse” (ÇRS, 128) < *yīp* “iğne” (ÇRS, 127)

f) Ivan Pavlovich Pavlov, ekin kişilerin birbirleriyle olan ilişkilerini gösteren akrabalık, komşuluk terimleri de türettiğini ifade eder: (2014: 145-146)

hīta+llī “çöpçatan” < *hīta* “dünür” (ÇRS, 549)

hurīntaş+lī “akrabalık” < *hurīntaş* “akraba, hısım” (ÇRS, 566)

kuma+llī “komşuluk” < *kuma* “komşu” (ÇRS, 192)

mīşīr+lī “çift” < *mīşīr* “çift, karı-koca” (ÇRS, 236)

unīşka+llī “evli” < *unīşka* “koca, eş” (ÇRS, 512)

upīşka+llī-arīm+lī “evli, karı kocalık” < *upaşka* “koca, eş”; *arīm* “evli kadın, eş” (ÇRS, 514)

yultaş+lī “arkadaşı olan” < *yultaş* “arkadaş” (ÇRS, 639)

2.1.22. {+lĩh}/{+lĩh} Eki

Türkiye Türkçesinde⁹ eşya ve yer adları, somut ve soyut ad türetmek gibi pek çok farklı işlevde kullanılan ekin +*lXk* ekinin Çuvaşça biçimidir.

2.1.22.1.{+lXk} Ekinin Kökeni İle İlgili Görüşler

Willi Bang, bu ekin *il-* “iliştirmek, bağlamak, eklemek” eyleminden ve eylemden ad yapan ekinden oluştuğunu +*k* ekinden oluştuğunu ileri sürmüştür (Räsänen 1957: 105).

Gustaf John Ramstedt, Türkçe +*lık* ekini Tunguzca +*ruk* eki ile ilişkilendirmiştir. Tunguzca +*ruk* ile Türkçe +*luk* eklerinin işlevlerinin benzerliğine dikkat çekmiş ve Tung. *turukaruk* “tuzluk” TT. *tuzluk* “tuzluk” örneğini vermiştir (1957: 203-204).

Liya Sergejevna Levitskaya’ya göre +*lik* eki *l* (*lar/ler* çokluk eki *l-* ile aynı) ve kökeni belli olmayan *k*’den oluşmaktadır (1976: 128).

V. L. Kotviç, bu ekin +*lug/ +lig* kök şeklinin temel şekil olmadığını, temel şekil olarak *yl* yapısını almak gerektiğini, Tunguz dillerinde bugüne kadar *yl* yapısının çokluk ifadesini bildirdiğini söylemiştir. Nikolay Aleksandroviç Baskakov, bu eki müstakil bir sözcüğe dayandırmıştır. Ona göre Türkçe *luk, lük* Yeni Uygurca ve başka dillerde karşılık bulmaktadır. Ek, *çok* anlamına gelen *lik* sözü ile ilişkilidir. Fuat Ganiyev, Baskakov’un ileri sürdüğü görüşü kabul eder ve araştırmacı Tatarcada da “dolu, tamamen dolu” anlamına gelen *lk, lkma* Tatarca sözcükleri +*lık* ekinin ortaya çıktığı müstakil sözcüğün arkaik şekli olarak düşünür (2013: 61).

⁹ Zeynep Korkmaz adlardan ve sıfatlardan adlar türeten kullanım alanı oldukça yüksek bir ek olduğunu ve temel işlevinin, eklendiği sözcüğe “tahsis, bir şey için” manasını bildiren adlar türettiğini bildirir. Ekin kullanılan on üç işlevini örnekler vererek açıklar (2017: 135-136). Muharrem Ergin ekin işlevleri için yer, alet, topluluk, mücerret adları ve sıfatlar yaptığını belirtmiştir (2003: 155-157). Banguoğlu adlara gelerek *için* takısı anlatımında *içinlik hâli* (destinatif) meydana getirdiğini bildirmiş ve ekin dokuz işlevini örnekleriyle birlikte vermiştir (2015: 193-196).

2.1.22.2. Türk Dilinin Tarihsel Dönemlerinde {+IXk} Eki

Eski Türkçe döneminden *agılık* “hazine, hazine saklanılan yer” (ABH 63), *adgırlık* “aygırlık, aygır olmaklık” (IB 5), Karahanlı Türkçesi döneminden *baylık* “zenginlik”, *açlık* “açlık” (KB 313, 5317), Harezmi Türkçesi döneminden *delülük* “delilik”, *süplük* “çöplük” (NF 348/5, 400/10), Kıpçak Türkçesi döneminden *könülük* “doğruluk”, *yamanlık* “fenalık, kötülük” (CC 71b/7, 38b/9), Çağatay Türkçesi döneminden *kemlik* “kötülük”, *yigitlik* “yiğitlik” (GD: 1966, 1407), Eski Anadolu Türkçesi döneminden *konşılık* “komşuluk” (SNB 175/11), *oğruluk* “hırsızlık” (SNB, 303/10) vb. +IXk eki ve yanbiçimleri ile türetilmiş örneklerdendir.

2.1.22.3. Çağdaş Türk Dillerinde {+IXk} Eki

Hakasça, Tuvaca ve Yakutçada +IXk eki bulunmamaktadır. Bu dillerde bu ek ile sık sık karıştırılan ve sıfat yapma eki olan +IXğ / +IXg ekinin yanbiçimleri görülür. +IXk eki, Çağdaş Türk dillerinde de oldukça işlektir.

Trkm. *yazlık* “yazlık”, *tokaylık* “ormanlık” (Tekin vd. 1995: 685-631; TDDS II 2016: 525-410), YUyg. *egizlik* “gem”, *ihtiyarlık* “isteklilik, gönüllülük” (Necip 2013: 123-173), Kırg. *caşılık* “iyilik, hayır işi”, *karılık* “ihtiyarlık” (Yudahin 2011: 164-409), Alt. *baylık* “zenginlik”, *çındık* “doğruluk, dürüstlük”, *caştık* “gençlik” (Gürsoy Naskali vd. 1999: 37-74-187), Tat. *utınlık* “odunluk”, *hurlık* “eksiklik, kötülük” (Öner 2015: 522-158), Kmk. *taşlık* “taşlık”, *ösümlük* “bitki, bitkisel” (Pekacar 2011: 325-224) ek ile türetilmiş adlardır.

2.1.22.4. Çuvaşçada {+lĭh}/{+lĭh̄}/{+lĭk} Eki

Eski Türkçe ve Genel Türkçe +lĭk/+lĭk eki ile aynı işlevde kullanılan bu ekin, Çuvaşçada sadece düz ünlülü şekilleri mevcuttur (Yılmaz 2002a: 121; Ersoy 2010: 67).

Çuvaşçada ekin sonundaki *-h* için Emine Ceylan, tek heceli sözcüklerin sonundaki tüm **-k*'lar ve birden çok heceli sözcüklerin sonundaki bir kısım **-k*'lar *-h*'ye değiştiği bilgisini vermiştir (1997: 78).

Mihail Romanoviç Fedotov, bu eski yapım ekinin Maricede de görüldüğü bilgisini vermiştir: Çuv. *purlĭh* (<*pur* ~ ET *bar* “var” > Mar. *purlık* “mal”), Çuv. *šĭvarlĭh* (< *šĭvar* ~ ET *ayĭz* “ağız”) > Mar. *suarlık* vs. Fedotov'a göre, *+lık* eki Maricede sadece Türkçeden alınmış sözcüklerde yoktur. Ek, Marice sözcüklere de eklenerek yeni anlamlar kazandırmaktadır: Mar. *šĭnçalık* (< *šĭnça* “göz”) “gözlük” (Çuv. *kušlĭh* ~ Türk. *gözlük*), Mar. *vuylık* (*vuy* “baş”) *başkan* (Çuv. *pušlĭh* “başkan” ~ Tük. *başlık*) (1996: 312).

Çuvaşçada ekin başlıca işlevleri şunlardır:

a) Yer adları türetir:

çĭt+lĭh “çalılık, ağaçlık” < *çĭt* “” (ÇRS, 586)

hütĭlĭh “korunak” < *hütĭ+lĭh* < *hütĭ* “savunma, korunma” (ÇRS, 571)

patşa+lĭh “ülke” < *patşa* “padişah, hükümdar” (ÇRS, 275)

şur+lĭh “bataklık” < *şur* “bataklık” (ÇRS, 622)

tavra+lĭh “çevre” < *tavra* “çevre, etraf” (ÇRS, 436)

b) Bir şeyin bol ve toplu olarak bulunduğu yeri gösteren adlar türetir:

hurĭn+lĭh “kayın ağaçlarını çok olduğu yer, kayınlık” < *hurĭn* “kayın” (ÇRS, 566)

kayĭk+lĭh “av hayvanlarının çok olduğu yer” < *kayĭk* “vahşi; hayvan” (ÇRS, 135)

šĭka+lĭh “ıhlamur ağaçlarının bol olduğu yer, ıhlamurluk” < *šĭka* “ıhlamur” (ÇRS, 401)

šĭmĭrt+lĭh “kuş kirazı ağacının bol olduğu yer” < *šĭmĭrt* “kuş kirazı ağacı” (ÇRS, 410)

yuman+lĭh “meşelerin çok olduğu yer, meşelik” < *yuman* “meşe” (ÇRS, 639)

c) Alet, araç ve gereç adları yapar:

çĭt+lĭh “kafes” (ÇRS, 595)

kĭkĭr+lĭh “bebek önlüğü; sütyen” < *kĭkĭr* “göğüs” (ÇRS, 157)

kuš+lĭh “gözlük” < *kuš* “göz” (ÇRS, 169)

pit+lĭh “kaplık, kapak” < *pit* “yüz” (ÇRS, 298)

sımsa+lîh “burunluk, köpeklerin veya diğer hayvanların yüzlerine takılan kemer veya tel örgü” (ÇRS, 351) < *sımsa* “burun, gaga” (ÇRS, 350)

şına+lik “sineklik” < *şına* “sinek” (ÇRS, 610)

şekîl+lîh “iğnelik, çengellik” < *şekîl* “çengel, tığ” (ÇRS, 406)

şivar+lîh “gem, ağızlık” < *şivar* “ağız” (ÇRS, 400)

d) Kişilerin birbirleriyle olan ilişkilerini gösteren adlar türetir:

hına+lîh “misafirlik, konukluk” < *hına* “misafir, konuk” (ÇRS, 545)

hurîntaş+lîh “akrabalık” < *hurîntaş* “akraba” (ÇRS, 566)

tîvan+lîh “akrabalık, kardeşlik” < *tîvan* “akraba” (ÇRS, 450)

tus+lîh “dostluk” < *tus* “dost” (ÇRS, 497)

yultaş+lîh “arkadaşlık” < *yultaş* “arkadaş” (ÇRS, 639)

e) İnsan hayatının dönemlerini belirten soyut adlar türetir:

aça+lîh “çocukluk” < *aça* “çocuk” (ÇRS, 48)

şamrîk+lîh “gençlik” < *şamrîk* “genç” (ÇRS, 396)

vatîh “yaşlılık” < *vatî+lîh* < *vatî* “ihtiyar, yaşlı” (ÇRS, 65)

yaş+lîh “gençlik çağı” < *yaş* “genç” (ÇRS, 651)

f) Soyut adlar türetir:

açasîr+lîh “çocuksuzluk” < *açasîr* “çocuksuz” (ÇRS, 48)

asap+lîh “azap, ıstırap” < *asap* “azap” (ÇRS, 43)

askîn+lîh “taşkınlık, öfke” < *askîn* “heyecanlı, azgın” (ÇRS, 44)

çîn+lîh “gerçeklik” < *çîn* “gerçek” (ÇRS, 584)

hastar+lîh “yeteneklilik, beceriklilik” < *hastar* “yetenek, gayret” (ÇRS, 538)

hîyu+lîh “yürekli, kararlılık” (ÇRS, 550) < *hîyu* “cesaret” (ÇRS, 550)

hîm+lîh “güçlük, zorluk, engel” < *hîm* “zor, güç” (ÇRS, 553)

hur+lîh “üzüntü, kahır, dert” (ÇRS, 566) < *hur* “ayıp” (ÇRS, 564)

huşa+lîh “ekonomi, tutum”) < *huşa* “patron, sahip” (ÇRS, 567)

ırlîh “iyilik” < *ırl+lîh* < *ırl* “iyi, hoş” (ÇRS, 629)

ilem+lîh “güzellik” < *ilem* “güzellik” (ÇRS, 111)

imençîk+lîh “utangaçlık” < *imençîk* “utangaç” (ÇRS, 112)

- ĩmĩr+lĩh* “ömürlük” < *ĩmĩr* “ömür” (ÇRS, 100)
- nayan+lĩh* “tembellik, uyuşukluk” < *nayan* “tembel” (ÇRS, 253)
- pattĩr+lĩh* “yiğitlik” (ÇRS, 275) < *pattĩr* “yiğit” (ÇRS, 274)
- pultaru+lĩh* “yaratıcılık” < *pultaru* “yetenek” (ÇRS, 313)
- pur+lĩh* “varlık, yaşama” (ÇRS, 315) < *pur* “var, mevcut” (ÇRS, 314)
- pus+lĩh* “lider, önder” < *pus* “baş, kafa” (ÇRS, 317)
- puyan+lĩh* “zenginlik, bolluk” (ÇRS, 322) < *puyan* “zengin” (ÇRS, 321)
- savĩk+lĩh* “sevinç, mutluluk” < *savĩk* “sevinçli, sevindirici” (ÇRS, 337)
- sekret+lĩh* “gizlilik” < *sekret* “gizli, sır” (ÇRS, 356)
- sivlĩh* “sağlık” < *sivĩ+lĩh* < *sivĩ* “sağlıklı, sağlam” (ÇRS, 388)
- sĩpay+lĩh* “alçak gönüllülük” < *sĩpay* “mütevazı, alçak gönüllü” (ÇRS, 352)
- sip+lĩk* “yarar, fayda, dayanıklılık” < *sip* “fayda, sağlık” (ÇRS, 367)
- sutĩnçĩk+lĩh* “ihamet” < *sutĩnçĩk* “hain, dönek” (ÇRS, 385)
- šamrĩk+lĩh* “gençlik” < *šamrĩk* “genç” (ÇRS, 396)
- šmĩ+lĩh* “yenilik” < *šmĩ* “yeni” (ÇRS, 411)
- tĩrĩš+lĩh* “dürüstlük” < *tĩrĩš* “dürüst” (ÇRS, 475)
- usal+lĩh* “kızgınlık, kötülük” < *usal* “kötü kalpli, öfkeli” (ÇRS, 516)
- vislĩh* “açlık, kıtlık” < *visĩ+lĩh* < *visĩ* “aç, çok zayıf” (ÇRS, 88)
- yivĩr+lĩh* “ağırılık” < *yivĩr* “ağır” (ÇRS, 132)
- yĩkĩt+lĩh* “yüreklilik, cesaret” < *yĩkĩt* “genç adam, delikanlı” (ÇRS, 126)

g) Belirli bir zamanı bildiren adlara eklenerek adlar ve sıfatlar türetir:

- erne+lĩh* “haftalık” < *erne* “hafta” (ÇRS, 636)
- kun+lĩh* “günlük” < *kun* “gün” (ÇRS, 192)
- samant+lĩh* “geçici, geçici olarak” < *samant* “zaman, vakit” (ÇRS, 342)
- šul+lĩh* “yıllık” < *šul* “yıl” (ÇRS, 423)
- uyĩh+lĩh* “aylık” < *uyĩh* “ay” (ÇRS, 508)
- vĩhĩt+lĩh* “geçici, kısa bir süre için” (ÇRS, 72) < *vĩhĩt* “zaman, vakit” (ÇRS, 71)
- yalan+lĩh* “sürekli, ebedi” < *yalan* “sürekli, her zaman” (ÇRS, 646)

h) Ölçü ve miktar bildiren adlar türetir:

pus+lĭh "... kuruşa, kuruşluk" (ÇRS, 317) < *pus* "kapık, para" (ÇRS, 315)

šitme+lĭh "yetecek kadar" < *šitme* "yetme, kâfi gelme" (ÇRS, 419)

tenkĭ+lĭh "rublelik" < *tenkĭ* "gümüş para" (ÇRS, 465)

i) Çuvaşçada +*lĭh*, +*lĭh*, +*lĭk* eki, adlardan "tahsis, bir şey için" manasında adlar ya da sıfatlar türetir. Ek ile ilgili olarak Ivan Pavlovich Pavlov şu örnekleri vermiştir: *siloslĭh kukuruza* "yem için hazırlanan mısır (yemlik mısır)", *vĭrlĭhlĭh klever* "tohumluk yonca", *eksportlĭh yivĭš* "orman ihracatı", *šutlĭh pianino* "satılacak piyano" (2014: 146-147).

2.1.23. {+m}/{+Am} Eki

Türkiye Türkçesinde bulunmayan bir addan ad yapım ekidir.

2.1.23.1. {+m}/{+Am} Ekinin Kökeni ile İlgili Görüşler

Ekin kökeni ile ilgili bilgiye ulaşılamamış, yalnızca Liya Sergejevna Levitskaya Çuvaşçada bulunan bu ekin Fin-Ugor dillerinde sıfat yapma eki olan +*m* ile bir ilgisinin olabileceğini belirtmiştir: Komi ağzında *mugom* < *muğ* "surat asmak" (Levitskaya 1976: 133).

2.1.23.2. Türk Dilinin Tarihsel Dönemlerinde {+m}/{+Am} Eki

Türk dilinin tarihsel dönemlerinde örneğine rastlayamadığımız addan ad yapım ekidir.

2.1.23.3. Çağdaş Türk Dillerinde {+m}/{+Am} Eki

Çağdaş Türk dillerinde bu ekle türetilmiş herhangi bir örnekle karşılaşmamıştır.

2.1.23.4. Çuvaşçada {+m}/{+Am} Eki

İşlek olmayan +m, +Am eki mevcut örneklerden hareketle adlardan ve sıfatlardan aynı manaya gelen yeni adlar ve sıfatlar türetir:

sırtlam “dağlı” < *sırtlı*+am < *sırtlı* “dağlı” (ÇRS, 354)

şalka+m “iri taneli, iriyarı; sağanak” < *şalka* “iri taneli, iriyarı” (ÇRS, 602)

şavra+m “devir, tur, döngü” < *şavra* “çevre, etraf, yuvarlak” (ÇRS, 394)

tüpe+m “tepe” < *tüpe* “tepe” (ÇRS, 503)

türem “düz arazi, ova, dümdüz” < *türİ*+em < *türİ* “doğru, düz” (ÇRS, 503)

vıta+m “orta” < *vıta* “orta, ortanca” (ÇRS, 71)

2.1.24. {+mAs} Eki

Türkiye Türkçesinde karşılığı bulunmayan bir ektir.

2.1.24.1. {+mAs} Ekinin Kökeni ile İlgili Görüşler

Liya Sergeyevna Levitskaya +mAs ekinin büyük bir olasılıkla -m + -as/-es biçiminde birleşik bir ekten oluştuğunu düşünmüştür. Ekin bünyesinde bulunan -m ekinin, *türem* “düz” < *türe*; *sırtlam* “dağlı, tepelik, tümsekli” < *sırtlı*; *yaştam* “uzun, ince, düzgün” < *yaşta* sözcüklerindeki -m eki ile aynı olduğunu t *şillemes* “kızgın” < *şilİ* “öfke, hiddet” örneklerinin +m ve +mas eklerinin birbirlerine olan yakınlığını da *kınttam* “beceriksiz” ve *kınttamas* “beceriksiz” örneklerinin desteklediğini ileri sürmüştür (1976: 146).

2.1.24.2. Türk Dilinin Tarihsel Dönemlerinde {+mAs}

Türk dilinin tarihsel dönemlerinde bulunmayan bir ektir.

2.1.24.3. Çağdaş Türk Dillerinde {+mAs} Eki

Çağdaş Türk dillerinden Hakasça dışında bu eke rastlanmamıştır. Vasiliy Georgiyeviç Yegorov tarafından *Etimologiçeskiy Slovar Çuvaşskogo Yazıka*’da Çuvaşça *şara* “çıplak,

boş” maddesinde *śaramas* “çıplak” sözcüğü de verilmiştir. *śaramas* sözcüğünün muhtemelen < *śara puś* “çıplak baş” tan geldiğini söylemiştir. Aynı madde altında Hakasçadan *çalanmas*, *çalamas* örneğini vermiştir (1964: 204).

2.1.24.4. Çuvaşçada {+mAs} Eki

Ivan Pavlovich Pavlov, eki +*amas* (+*emes*) şeklinde vermiştir (2014: 149).

a) Eklendiği sıfatlardan yine aynı anlama gelen başka sıfatlar türetir. +*mAs* eki eklendiği sıfatlara olduğundan “çok, fazla, aşırı” anlamı katar:

lutra+mas “düşük, alçak” < *lutra* “kısa, alçak” (ÇRS, 221)

śara+mas “çıplak” < *śara* “çıplak” (ÇRS, 398)

śilhe+mes “yeleli” < *śilhe* “yele” (ÇRS, 417)

b) Emine Yılmaz ekin mevcut çoğu örnekte, yine sıfat görevli sözcükler türeten +*li*/*li* ekinin üzerine geldiğini bildirmiştir:

hırımlamas “göbekli” < *hırımlı* “karınlı” (ÇRS, 573)

hırlemes “kıp kırmızı” < *hırli+mes* < *hırli* “kırmızı” (ÇRS, 555)

şillamas “iri dişli” < *şilli+mas* < *şilli* “dişli” (ÇRS, 609)

şımlamas “uzun tüylü, bol yünlü” < *şımlı+mas* < *şımlı* “tüylü, yünlü” (ÇRS, 403)

şüslemes “uzun saçlı, kıllı” < *şüslı+mes* < *şüslı* “saçlı, kıllı” (ÇRS, 431)

Mihail Romanoviç Fedotov +*mAs* addan ad yapım ekinin bazı Çuvaş ve Mari yer adlarında görülen +*mas*/*maş* eki ile aynı olduğunu düşünmüştür: Çuv. *Aslamas* (Yadrin Bölğ.), Mar. *Aşlamaş*, *Karamas*, *Molamas*, *Ozarmaş*, *Odımaş*; Mordova ve Tataristan’daki *Arzamas*; Arhangelsk bölgesindeki *Arzamas* köyü gibi (1996: 313).

2.1.25. {+miş} Eki

Türkiye Türkçesinde *birinci*, *ikinci*, *üçüncü*, *onuncu*, *yüzüncü* gibi sıra sayı sıfatları türeten +(I)ncI/(U)ncU ekinin Çuvaşça biçimidir.

2.1.25.1. {+mĩş} Ekinin Kökeni İle İlgili Görüşler

Emine Yılmaz Çuvaşçada sıra sayı adı yapan bu ekin uyuma girmedğini belirtmiştir. Ekin kökeni hakkında birçok görüşün öne sürüldüğünü fakat bu görüşlerin ortak noktasının *-mĩş*'in iki ayrı ekin birleşmesiyle oluşmuş olabileceğini bildirmiştir. Ekin *-ş* ögesinin *-nç* ünsüz çiftinden geldiği konusunda tüm araştırmacıların hemfikir olduğunu, Genel Türkçe *ş* ve *ç* seslerine karşılık Çuvaşçada *l* ve *ś* seslerinin bulunduğunu ve buna karşılık *-nç* ünsüz çiftinin Çuvaşçada *-ş*'ye değiştiğini söylemiştir (Yılmaz 2002a: 56).

Talat Tekin ekin *-m* ögesinin bir başka sıra sayı eki olduğunu ve Volga Bulgarcası döneminde de *töwet-im* “dördüncü”, *biyel-im* “beşinci”, *wan-im* “onuncu” gibi örneklerde karşımıza çıktığını belirtmiştir (1988: 40).

Nikolay Aşmarin *-mĩş* ekinin *-ĩ* ögesini iyelik eki olarak düşünmüş hatta *ultt-ĩm-ĩ-şĩ* gibi örneklerde iki tane iyelik ekinin üst üste geldiğini ileri sürmüştür. *-m* ögesini sıra sayı eki, *-ĩ* ve *-şĩ*'de iyelik eki olarak vermiştir (Aşmarin 1898: 181).

Liya Sergejevna Levitskaya *-mĩş* ekindeki *-m* ögesini topluluk anlamı veren sayıların ekinden; *-ş* ögesini ise *-si* Ön Türkçe iyelik ekinden türemiş bir biçim olarak değerlendirir (1976: 49).

Birçok araştırmacı Çuvaşça *+mĩş* yapısının Genel Türkçe *+minç*'e denk geldiğini ve bu yapınının da iyelik eki almış biçimlerine Halaçça ve bazı Oğuz diyalektlerinde rastlandığını bildirilmiştir: Teke Trkm. *iki-m-inci* “ikinci”, *beş-im-inci* “beşinci” gibi (Levitskaya 1976: 47-49; Tekin 1988: 40; Róna-Tas 1999: 1-15; Yılmaz 2002a: 56).

2.1.25.2. Türk Dilinin Tarihsel Dönemlerinde {+mĩş} Eki

Türk dilinin tarihsel dönemlerinde ek, *+(I)ncI/+(U)ncU* biçimindeki bulunmaktadır.

2.1.25.3. Çağdaş Türk Dillerinde {+mış} Eki

Çağdaş Türk dillerinde +(I)ncI/(U)ncU biçiminde bulunan ektir.

2.1.25.4. Çuvaşçada {+miş} Eki

Ekin Çuvaşçadaki işlevi şudur:

a) +*mış* eki, sayı adlarına gelerek sıra ve derece bildiren sayı adları türetir:

ikkî+mış “ikinci” < *iki* “iki” (ÇRS, 110)

pîrre+mış “birinci” < *pîr* “bir” (ÇRS, 291)

şirîm sakkîr+mış “yirmi sekizinci” < *şirîm sakkîr* “yirmi sekiz” (ÇRS, 340)

tîvattî+mış “dördüncü” < *tîvatî* “dört” (ÇRS, 451)

vunnî+mış “onuncu” < *vunî* “on” (ÇRS, 84) örnekleri mevcuttur.

2.1.26. {+rAh}/{+tArAh} Eki

Türkiye Türkçesi yazı dilinde bulunmayan fakat işlekliliğini Türkiye Türkçesi ağızlarında *acırak* “az acımsı, acımsı” (DS c:1), *incerek* “incemsi, az ince” (DS c: 7), *ufarak* “ufakça, az ufak” (DS c: 11) devam ettiren bu ek, sözcüğe karşılaştırma ve benzetme işlevi kazandıran +*rAk* ekinin Çuvaşça biçimidir.

2.1.26.1. {+rAk} Ekinin Kökeni İle İlgili Görüşler

+*rAk* ekinin kökenine dair araştırmacılar tarafından üç ayrı görüş öne sürülmüştür. Bu görüşlerden ilki, +*rAk*’ın *ırak* sözcüğünden gelmiş olabileceği; ikinci görüş, durum eki +*ra* ve eylemden ad yapan +*k* ekinden gelişmiş olabileceği, üçüncü görüş ise +*rak* ekini +*lak* ekine bağlayan +*rak*/*lak* < +*ra* ~ +*la* + *küçültme eki* +*k* şeklinde olduğu görüşüdür.

Willi Bang, ekin *ırak*/*yırak* sözcüğünden geldiğini ileri sürmüştür, fakat bugünkü dillerde çok az rastlanan +*ırak* ekindeki *ı* ünlüsünün *ırak* sözcüğünün başındaki ünlünün kalıntısı

mı yoksa araya giren bir ses mi olduğunun tespit edilemeyeceğini bildirmiştir (1918-1919: 22-23).

Jean Deny de *küçürek, ufarak, acırak, bozrak, incerek, yufkarak, kısarak yükserek, alçarak* gibi örneklerde görülen ekin eskiden *irak/ırak* şeklinde olduğunu *asanırak* “daha kolay”, *mükerremirek* “daha çok ikram edilen” örneklerinden yola çıkarak *+rak* ekinin *irak* sözcüğünden gelmiş olabileceği fikrini öne sürmüştür (1941: 518).

Karl Heinrich Menges, Karakalpakça ve Türkmencede görülen *+irak* biçimine dayanarak *+rak* ekinin *irak* sözcüğünden gelmiş olabileceği görüşünü benimsemiştir. Menges’e göre, *+rak* ekinin önündeki ünlü yeni bir oluşumun neticesi değildir, fakat şimdi gittikçe kaybolmaktadır (1947: 68).

Otto von Böhtlingk *+raAh*’ın *irah* “uzak, irak” sözcüğünden geldiğini söylemiştir (Yak- Alm WB: 32).

Martti Räsänen de *+rak/+rek* ekinin *irak (yırak)* sözcüğünden geliştiğini göstermiştir (1957: 75).

Gustaf John Ramstedt, bu ekin addan eylem yapma eki *+ra-* + eylemden ad yapan *-k+* ekinin birleşmesinden meydana gelmiş olabileceğini belirtmiştir (1912: 35). Janos Eckmann, *Türkçede -rak, -rek Ekine Dair* makalesinde çeşitli Türk dillerinde görülen *azırak, köbürek, tezirek* gibi örneklerden yola çıkarak *+irak* ekinin *irak* sözcüğüyle ilgisinin olmadığını hatta ünsüzle *+rak, +rek* arasında görülen ünlünün de sonradan türeme bir sestem başka bir şey olmadığını bildirmiştir. Eckmann, makalesinin sonunda Ramstedt’in *+raAk* ekiyle ilgili görüşüne katıldığını bildirmiştir (1953: 49-52).

Edvard Vladimiroviç Sevortyan *Affiksı İmennogo Slovoobrazovaniya v Azerbaydcanskom Yazıke* adlı gramerinde Trkm. *sarılag¹⁰* ”sarımsı”, Tür. *dazlak* “biraz

¹⁰ Türkmencede *+IAk* eki addan ad yapan ekler başlığı altında sıfat yapma eklerinden biri olarak verilir (Söyegov ve Arnazarov 2017: 34). Aynı ek Mehmet Kara tarafından *Türk Lehçeleri Grameri, Türkmen Türkçesi* bölümünde insana

kel”, *içerlek* “daha derin” (1966: 220-221). Sevortyan *+rak/+lek* ekindeki küçültme eki *+k* için Türk dillerinde küçültme anlamı taşıyan *+ak/+ek*, *+k*’in yaygın olduğunu ve *+çak*, *+çik* gibi küçültme eklerinin içinde de bulunduğunu söylemiştir (1966: 103).

2.1.26.2. Türk Dilinin Tarihsel Dönemlerinde {+rAk}

Eski Türkçede bu ek, Annemarie von Gabain tarafından *Edat ve Edat Benzeri Ekler* başlığı altında ele alınır. Gabain ekin, kuvvetlendirme işlevinde olduğunu bildirir: *yigrek* “çok iyi, daha iyi” (M III 32, 9), *artukrak* “mükemmel, fevkalade” (Suv. 148, 15), *üküşrak* “çeşitli, pek çok” (M III 31, 1) (2007: 105). Karahanlı Türkçesi döneminden *telimrek* “daha çok” *yakınrak* “daha yakın” (KB 2148, 2610) Harezmi Türkçesi döneminden *yahşırak* “daha güzel”, *tarrak* “çok dar” (NF 16/8, 49/15), Kıpçak Türkçesi döneminden *azrak* “daha az, azıcık”, “daha kötü”(CC 31b/8, 32a/13,), Çağatay Türkçesi döneminden *beterrek* “daha kötü”, *bihrek* “daha iyi” (GD: 1038, 1776), Eski Anadolu Türkçesi döneminden *ulurak* “daha büyük, en büyük”, *azizrak* “daha aziz, daha yüce” (KE 65/7, 659/4) vb. örnekler *+rAk* eki ile türetilmiş sıfat ve zarflardır.

2.1.26.3. Çağdaş Türk Dillerinde {+rAk} Eki

Kırg. *cakşıraak* “daha iyi”, *köpüröök* “daha çok” (Çengel 2017: 118), Kmk. *astarak* “sessizce, yavaşça”, *giççirek* “daha küçük, daha ufak”, *astarak* “sessizce, yavaşça” (Pekacar 2011: 44, 137), Tat. *salkınrak* “daha soğuk”, *zurak* “daha büyük” (Öner 2015: 396-603). Türk dillerinde kuvvetlendirme, pekiştirme, üstünlük ve karşılaştırma amaçlı kullanılan bu ek Türkmencede eklendiği sözcüğe normalinden daha az anlamı vermektedir: Trkm. *sadarak* “basitçe, biraz sade” (TDDS II 2016: 246), *ulurak* “büyükçe, biraz büyük” (TDDS II 2016: 442), YUyg. *köprek* “daha çok”, *eskirek* “daha eski” (Öztürk 2015: 28).

ait bir organın normalinden daha büyük olduğunu ifade eden sıfatlar türettiği örnekler verilerek açıklanır: *dişlek* “iri dişli”, *murtlak* “gür bıyıklı” (2007: 250).

2.1.26.4. Çuvaşçada {+rAh}/{+tArAh} Eki

Genel Türkçe *+rAk* ekinin Çuvaşça varyantıdır. Çuvaşçada tek heceden oluşan sözcüklerin sonundaki **-k*'lar ve birden çok heceden oluşan sözcüklerin sonundaki bir kısım **-k*'lar *-h*'ya değişmiştir¹¹ (Ceylan 1997: 78). Bu yüzden Genel Türkçe ek sonundaki *-k*, Çuvaşçada *h-*'dir.

Ekin ses düzeni şöyledir: *+rAh* biçimi ünlü ve *-r* ünsüzü haricindeki ünsüzlerle sona eren kök ve gövdelerin ardından, *+tArAh* biçimi, *-l* ve *-n* ünsüzleri ile sona eren kök ve gövdelerin ardından, *-r* ünsüzü ile biten kök ve gövdelere yalnızca *+tarah/+tereh* biçiminde eklenir (Levitskaya 1976: 147; Yılmaz 2002a: 48).

Ekin ses düzenini örnekler ile açıklayacak olursak;

+rAh biçimi ünlü ve *-r* ünsüzü dışındaki ünsüzlerle biten kök ve gövdelerden sonra;

aslı+rah “daha büyük” < *aslı* “büyük” (ÇRS, 44)

ças+rah “daha çabuk” < *ças* “çabuk, hızlı” (ÇRS, 580)

çuh+rak “daha sıradan” < *çuh* “sıradan, vasat” (ÇRS, 597)

+tArAh biçimi, *-l* ve *-n* ünsüzleriyle sona eren kök ve gövdelerin ardından;

maltan+tarah “daha önce; daha önden” < *maltan* “önce, önden” (ÇRS, 226)

puyan+tarah “daha zengin” < *puyan* “zengin” (ÇRS, 321)

sahal+tarah “daha küçük, daha az” < *sahal* “küçük, az” (ÇRS, 348)

-r ünsüzü ile biten kök ve gövdelere yalnızca *+tArAh* ekini,

şivir+tereh “daha sivri” < *şivir* “sivri, keskin” (ÇRS, 617)

yivir+tarah “daha ağır” < *yivir* “ağır, zor” (ÇRS, 132) almaktadır.

Feyzi Ersoy, Çuvaşça şekillerin başındaki *+tA*'nın pekiştirici bir unsur olabileceğini düşünmektedir (2010: 69).

¹¹ İT **-k* > Çuv. *-h*; GT *-k*

Liya Sergeyevna Levitskaya *İstoričeskaya Morfoloģiya Čuvaşskogo Yazıka*’da Andrey Nikolayeviç Kononov’un ek hakkındaki görüşünü doğru bulduğunu belirtmiştir.¹² Levitskaya, +*tArAh*’ın Tatar ağızlarında +*dırak*/*direk* şeklinde bulunduğunu ve Gagavuzcada da bulunan +*tA* ekinin *daha* anlamında sözcükler üreten bu ek ile aynı olduğunu vurgulamıştır. Ayrıca Levitskaya, +*rah* ekindeki +*r*’nin, yetersiz derecede gerçekleştirilen eylem anlamını veren ve +*sıra*/*sire* ekinde de bulunan +*ra*/*re*’ye yakın olduğunu bildirmiştir (1976: 148).

a) Çuvaşçada sıfatlara ve zarflara gelmektedir. Ek, karşılaştırma yaparak eklendiği sözcüğün anlamını daha da güçlendirir:

aslī+rah “daha büyük” < *aslī* “büyük” (ÇRS, 44)

avan+tarah “daha iyi, daha güzel” < *avan* “iyi, güzel” (ÇRS, 20)

ças+rah “daha çabuk” < *ças* “çabuk, hızlı” (ÇRS, 580)

çuḥ+rak “daha sıradan” < *çuḥ* “sıradan, vasat” (ÇRS, 597)

haklī+rah “daha pahalı, daha değerli” < *haklī* “pahalı, değerli” (ÇRS, 534)

hitī+rah “daha sert, daha katı” < *hitī* “katı, sağlam” (ÇRS, 574)

hivirt+rah “daha hızlı, daha süratli” < *hivirt* “hızlı, süratli” (ÇRS, 541)

hullen+reh “daha yavaş” < *hullen* “yavaşça” (ÇRS, 562)

itla+rah “daha çok” < *itla* “pek, oldukça” (ÇRS, 630)

ışlī+rah “daha akıllı, daha zeki” < *ışlī* “akıllı, zeki” (ÇRS, 54)

kışke+reh “daha kısa” < *kışke* “kısa” (ÇRS, 173)

layīḥ+rah “daha güzel” < *layīḥ* “güzel” (ÇRS, 202)

mala+rah “daha ileri” < *mala* “ileri, öne” (ÇRS, 225)

malta+rah “daha ilerideki” (ÇRS, 226) < *malta* “gelecekteki, ilerideki” (ÇRS, 225)

maltan+rah “daha önce; daha önden” < *maltan* “önce, önden” (ÇRS, 226)

pallī+rah “daha belirgin” < *pallī* “belirgin” (ÇRS, 268)

pıśīk+rah “daha büyük” < *pıśīk* “büyük” (ÇRS, 325)

pıçīk+reh “daha küçük, daha az” < *pıçīk* “küçük, az” (ÇRS, 294)

puyan+tarah “daha zengin” < *puyan* “zengin” (ÇRS, 321)

sahal+tarah “daha küçük, daha az” < *sahal* “küçük, az” (ÇRS, 348)

¹² Kononov +*rAh* ekinin kökenini +*rak*/*lak* < +*ra* ~ +*la* + küçültme eki +*k* şeklinde +*lak* ek ile ilişkilendirerek verir.

şep+reh “daha iyi, daha güzel” < *şep* “güzel, iyi, hoş” (ÇRS, 616)

şinîrlî+rah “çok güçlü, çok damarlı” < *şinîrlî* “damarlı, güçlü” (ÇRS, 610)

tutlî+rah “daha tatlı” < *tutlî* “tatlı” ÇRS, 499)

vîhîr+rah “zaman, vakit, süre” < *vîhîr* “zaman, vakit, süre” (ÇRS, 71)

vîylî+rah “daha kuvvetli, daha güçlü” < *vîylî* “kuvvetli, güçlü” (ÇRS, 67)

yivîr+tarah “daha ağır” < *yivîr* “ağır, zor” (ÇRS, 132).

2.1.27. {+sA} Eki

Türkiye Türkçesinde *burunsalık* “bir şey yemesine engel olmak için hayvanın ağız ve burunları üzerine geçirilen şey” örneğinde rastladığımız ekin Çuvaşça biçimidir.

2.1.27.1. {+sA} Ekinin Kökeni ile İlgili Görüşler

Ekin kökeni ile ilgili yeterli bilgiye ulaşılamamıştır.

Carl Brockelmann *böksä* “bel” sözcüğünden hareketle ekin -s’den gelişmiş bir ek olduğunu belirtmiş ancak ekin kökeni ile ilgili detaylı bilgi vermemiştir (1954: 135).

Martti Räsänen, bu ekin kökeni ile ilgili bilgi vermeksizin eke tarihi ve çağdaş Türk dillerinden şu örnekleri sıralamıştır: Kar. *boyunsa* “boyunduruk, tasma”, Kaz. *ülakse* “ceset”, *tamaksa* “gem”, *muyinsa* “kolye”, *boronsa* “tasma” (1957: 109).

2.1.27.2. Türk Dilinin Tarihsel Dönemlerinde {+sA} Eki

Eski Türkçede bulunmayan +sA ekine ilk kez Çağatay Türkçesi dönemi eserlerinde rastlarız. Çağataycada ek, sözcük kökü ile ilgili bir sözcük türetmiştir: *ölükse* “ceset” (Seng. 86b7) (Eckmann 2017: 51).

Osmanlı Türkçesinde de gördüğümüz bu eke Martti Räsänen *burunsalık* “burunluk” örneğini vermiştir (1957: 109).

2.1.27.3. Çağdaş Türk Dillerinde {+sA} Eki

Türkmencede tespit ettiğimiz örneklerde ek genellikle insan ve hayvan uzuvlarıyla alakalı adlara gelerek yine bu uzuvlarla ilgisi olan araç gereç adları türetir. *bilekse* “düğüm”, *burunsa* “deve başlığının devenin burnunun üstünde duran ve kantarmaya bağlanan kısmı”, *yelinse* “yavruların emmemesi için memeye geçirilen torba” (Tekin vd. 1995: 68-89-233-688).

Fuat Ganiyev bu ekin Tatarcadaki iki işlevinden bahseder. Bunlardan ilki, yapım kökünün bildirdiği organ için belirlenmiş kıyafeti; ikincisi ise yapım kökünün bildirdiği bilgiyi hatırlatan fakat bunlardan ayrı olan nesneyi bildirmesidir. (2013: 76). *ciñse* “kolluk”, *kultıksa* “merdiven korkuluğu; koltuk değneği”, *muyınsa* “gerdanlık; boyunduruk”, *tufraksa* “evin ısını yalıtım için döşemeye talaşla karışık olarak konan toprak” (Öner 2015: 83-304-353-495), Kmk. *boyunsa* “boyunduruk” (Pekacar 2011: 80), Bşk. *muyınsa* “bir organın başka bir organa bağlandığı dar kısım” (Özşahin 2017: 433).

2.1.27.4. Çuvaşçada {+sA}

Liya Sergejevna Levitskaya, Çuvaşça *alsa* “eldiven” < *al* “el” + *sa*, Tat. ağzı *iläsä* “eldiven” ve *mıysa* “boyunluk” < *mıy* “boyun” örneklerini vermiş ve sözcüklerin yapı ve semantik açıdan Türkçe +*sa* eki ile aynı olduğunu belirtmiştir.

Mihail Romanoviç Fedotov’a göre de +*sA* ekinin Türkçe olduğu tartışılmaz bir konudur: Çağ. *öl-üg-se* “ceset”, Tat. *ülekse* (< *ülk* “ölü, cenaze) “leş” örneklerini verir. Fakat Çuv. *sımsa* “burun < Moğ. *samsa*, *samsai* “burun deliği”, Çuv. *ěnse* ~ Türk. *ense* örneklerinde görülen ekin kökeni ile ilgili henüz yapılmış bir etimolojinin olmadığından bahsetmiştir (1996: 315).

a) İşlek olmayan ve sınırlı sayıda sözcüğe gelen bu ek Çuvaşçada araç-gereç, eşya adları türetir:

al+sa “eldiven” (ÇRS, 31) < *al(ı)* “el” (ÇRS, 29)

mıy+sa “boyunluk” (ÇRS, 232) < *mıy* “boyun” (ÇRS, 231)

2.1.28. {+sAr} Eki

Farsçadan ödünçleme olan bu ek *Türkiye Türkçesi Ağızlar Sözlüğü*'nde *gülzar*, *gulzar*; *Kişi Adları Sözlüğü*'nde *gülzar* “gül bahçesi”, *lalezâr*; Güncel Türkçe Sözlükte *lalezar* “lale yetiştirilen yer, lale bahçesi” şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Vermiş olduğumuz bu iki örnekteki kökler de Farsçadır.

2.1.28.1. {+sAr} Ekinin Kökeni ile İlgili Görüşler

Farsçada *-zâr* ve *-sâr* ekleri yer adları yapımında kullanılır. *-zâr* eki için *gülzâr*, *lalezar*; *-sâr* eki için de *sengsar* “taşlık” ve *kuhsar* “dağlık” örnekleri verilebilir.

2.1.28.2. Türk Dilinin Tarihsel Dönemlerinde {+sAr} Eki

Türk dilinin tarihsel dönemlerinde bu eke rastlanılmamıştır.

2.1.28.3. Çağdaş Türk Dillerinde {+sAr} Eki

Çeşitli Türk dillerinden tespit ettiğimiz örneklerde ekin *+sAr* biçiminin Tatarca ve Çuvaşçada *+zar* biçiminin ise diğer Türk dillerinde kullanıldığını görmekteyiz.

Kırg. *örükzar* “eriğin bol olduğu yer”, *pahtazar* “pamuk ekilen yer” (Kasapoğlu Çengel 2017: 123), Tat. *imenser* “küçük meşelik”, *yükeser* “ıhlamur yetiştirilen yer” *kayinsar* “kaynılık ” (Ganiyev 2013: 95), Trkm. *çemenzar* “çimenlik”, *gülzar* “çiçek bahçesi” (Tekin vd. 1995: 117-317), YUyg. *badamzar* “badem bahçesi”, *çimenzar* “çayırılık”, *ormanzar* “ormanlık”, *üzümzar* “üzüm bağı” (Necip 2013: 27-81-297-449) gibi örnekler bu ek ile türetilmiştir.

2.1.28.4. Çuvaşçada {+sAr} Eki

Çağdaş Türk dillerinde sınırlı sayıdaki ada gelen *+zAr* / *+sAr* eki Çuvaşçada oldukça işlek bir ektir. Ek Çuvaşça adların sonuna gelerek bir nesnenin bol olduğu yeri gösterir. Ekin

bu işlevi Çuvaşçadaki *+lih*, *+lĭh* ekinin işlevi ile benzerlik gösterir ve ekler birbirlerinin yerine kullanılabilir.

Mihail Romanoviç Fedotov, ekin yer adları (toponimler) türettiğini konuyla ilgili şu örnekleri vererek açıklamıştır: *Yumansar* (Kanaş bölgesi), *Lapsar* (Çeboksarı bölgesi); Özb. *Çilanzar*, *Almazar* (Taşkent bölgesi); *Tımsar* (Şıhazan bölgesindeki köy adı), *Tansarino*, *Kayıksar* (Tatar köyü), *Aksarin* (Mar.-Posad bölgesi), *Aksarino*, *Ulaksar* (Kanaş bölgesi), *Horamaksar* “İdil bölgesindeki gölün adı” gibi (1996: 316).

a) Bu ek, eklendiği adın, yeni oluşturduğu sözcükte bol miktarda bulunduğunu gösteren adlar türetir:

hurĭn+sar “kayın ormanı” < *hurĭn* “kayın” (ÇRS, 566)

kayĭk+sar “yabani hayvanın ve kuşun çok olduğu yer” < *kayĭk* “vahşi; hayvan; kuş” (ÇRS, 135)

śĭka+sar “ıhlamur yeri, ıhlamur ormanı” < *śĭka* “ıhlamur” (ÇRS, 401)

yuman+sar “meşe ormanı” < *yuman* “meşe” (ÇRS, 639)

2.1.29. {+sĭr}/{+sĭr } Eki

İşlekliliğini Eski Türkçeden beri koruyan ve eklendiği ada yokluk ve eksiklik anlamı veren *+sXz* ekinin Çuvaşça karşılığıdır.

2.1.29.1. {+sXz} Ekinin Kökeni İle İlgili Görüşler

Ekin kökeni ile ilgili pek çok görüş vardır:

Willi Bang, *+sIz*, *+sUz* ekinin aynı oluşumlara sahip *uz*, *yabız*, *söz*, *öz* gibi eylemden ad yapan *+z* ekiyle birleşerek *sı-z* şeklinde oluştuğunu ve ekin daha sonrasında bu sözcükten kalıplaşmış ekleşmiş olabileceğini düşünmüştür (1925-1934: 53-56; Räsänen 1957: 111-112).

Otto von Böhrling, +sXz ekinin -s + -z eklerinden meydana geldiğini bildirmiş; Arminius Vámbéry ise bu eki *süz-*, *sız-* “ayırarak” manasındaki eylem ile ilişki kurarak açıklamıştır. Gustaf John Ramstedt, +sIz ekini –sar ekine dayandırmış, Andrey Nikolayeviç Kononov’a göre ise bu ek +sı- ve +z eklerinin bir araya gelmesinden oluşmuştur (1956: 148-149).

Marcel Erdal, addan eylem yapan +sıra/+sire eki ile +sIz/+sUz ekinin ilişkilendirilebileceğini söylemiştir (1991: 137-138). Annemarie von Gabain, *Eski Türkçenin Grameri* adlı eserinde yokluk ifade eden +sIz ekinin +sır, +sir eki ile karşılaştırılarak değerlendirilmesi gerektiğini bildirmiştir (2007: 48).

Şinasi Tekin yokluk ifade eden +s^oz ekinin kimi zaman çekim eki işlevinde kullanıldığından bahsetmiş, fakat bu ekin kökenine dair bir görüş bildirmemiştir. Üstelik Tekin, Marcel Erdal (1991: 137-138) gibi getirildiği adlara yokluk anlamı katan +sIra < +sız+re (?) eki ile karşılaştırmıştır (1992: 81-83).

Necmettin Hacıeminoğlu, +sı-/+si-’nin addan eylem yapma ekinin üzerine +z eylemden ad yapma ekinin getirilmesiyle meydana geldiğini belirtmiştir (2008: 15).

Petro Kuznetsov, +sız/+siz ekinin kökenini Dîvânu Lügâti’t-Türk adlı eserdeki *yağ sızdı* “eridi” cümlesi ile yorumlamaya çalışmıştır. Kuznetsov, *sız-* eylemi erken dönemlerde, henüz ekleşmemişken *yağ*, *buz*, *küç* (*güç*), *tın* (*soluk*) gibi eriyerek kaybolan nesnelere ifade etmek için kullanıldığını ve sonrasında sözcüğün ekleşmesi ile ön sesini (-sı) ve son sesini (-iz) koruyarak +sız şeklinde kullanılmıştır (1997: 243-244).

Kuznetsov, V. Ş. Psyançin’in ekin kökenini 3. şahıs iyelik eki +sı, +si + z (+r) belirsiz bir çoğul eki olarak açıkladığını çalışmasında belirtmiştir (Kuznetsov 1997: 197).

Türkiye Türkçesi gramerlerinde ekin kökeni ile ilgili bir bilgi verilmemiş, daha çok ekin işlevi ve adlandırması konusunda bilgi verilmiştir.¹³

2.1.29.2. Türk Dilinin Tarihsel Dönemlerinde {+sXz} Eki

Türk dilinin bütün tarihsel dönemlerinde eksiklik ve yokluk bildiren sıfatlar türetmiştir. Eski Türkçeden bu yana işlekliliğini korumuş olan ekin tarihsel dönemlerde hem düz hem de yuvarlak şekillerini görmek mümkündür.

Eski Türkçe döneminden *aşsız* “yiyeceksiz, yemeksiz” (KT D 26), *tonsız* “giyeceksiz, fakir” (KT D 26; BK D 21), *asıgsız* “faydasız, manasız, yararsız”, *yaruksuz* “ışksız, karanlık, renksiz” (ABH 164, 284), Karahanlı Türkçesi döneminden *arıgsız* “temiz olmayan, kirli”, *erksiz* “güçsüz” (KB 341, 1096), Harezmi Türkçesinde *atasız* “babasız, yetim”, *ögsüz* “öksüz, annesi olmayan, yetim” (NF 143/2, 107/11), Kıpçak Türkçesi döneminde *körksiz* “gösterişsiz”, *yazuksuz* “günahsız” (CC 38b/10, 62a/30), Çağatay Türkçesinde *bekasız* “ölümlü”, *rahmsız* “merhametsiz” (GD: 1696, 2178), Eski Anadolu Türkçesi döneminden *dikensüz* “dikensiz”, *oğulsuz* “oğul olmadan” (SNB 122/13, 259/1) gibi örnekler bu ek ile türetilmiştir.

2.1.29.3. Çağdaş Türk Dillerinde {+sXz} Eki

Altayca, Hakasça, Şorca, Yakutça ve Tofalarcada +sXz eki bulunmamaktadır. Altaycada bu ek isimlerle kullanılan *yok > çok* şeklindedir. *üyde çok* “evi yok, evsiz”, *ırızı çok* “mutsuz” (Gürsoy Naskali-Duranlı 1999: 63). Hakasçada bu eki karşılayan *yok > Hak. çok* sözcüğü kullanılmaktadır. *horadığ çoh* “zararsız, ziyansız”, *horğıs çoh* “güvenli, emin, tehlikesiz” (Arıkoğlu 2005:189). Şorcada +sXz ekini karşılayan *yok > Şor. çok* sözcüğüdür: *pis çok* “bizsiz” (Tannagaşeva-Akalın 1995: 21). Yakutçada *yok > suox*

¹³ Zeynep Korkmaz ekin Türkiye Türkçesinin biçimbilgisi kitaplarında çeşitli biçimlerde adlandırıldığına ve ele alındığını vurgular (1992, 173). Muharrem Ergin’e göre +sIz, +sUz eki, +II, +IU ekinin olumsuzluğunu olup bir nesnede bir şeyin bulunmadığını, adlardan hem sıfat hem ad olarak kullanılan vasıf adları türettiğini, adlardan olumsuzluk ifade eden tek ekin bu olduğunu bildirir. (1993: 152). Banguoğlu ise, +sIz, +sUz eklerini “-siz sıfatları” altında inceleyerek Eski Türkçeden beri her ada getirilebildiğini belirtir. Üstelik “Adlarda Çekim” konusunda +sIz, +sUz ekini yokluk hâli (kimsiz hâli privatif) olarak ele alır (1995: 201, 331).

sözcüğü kullanılmaktadır: *uuta suox* “susuz”, *tuuha suox* “tuzsuz” (Vasiliev 1995: 249-278).

Kırg. *ayıpsız* “kabahatsiz, masum; kusursuz”, *caysız* “rahat olmayan” (Yudahin 2011: 66-193), Tat. *çidamsız* “dayanıksız”, *tomansız* “sissiz” (Öner 2015: 95-481), Trkm. *biletsiz* “biletsiz”, *gözegsiz* “bakımsız” (Tekin vd. 1995: 68-302), YUyg. *çidamsız* “dayanıksız, tahammülsüz”, *salahiyetsiz* “yetkisiz, yeteneksiz” (Necip 2013: 77-338) gibi örnekler bu ekle türetilmiş adlardır.

2.1.29.4. Çuvaşçada {+sır}/{+sır} Eki

Eski Türkçe ve Genel Türkçe +sIz/+sUz ekinin Çuvaşça dengidir (Yılmaz 2002a: 122). +sır/+sır eki, Çuvaşçada oldukça işlektir ve eklendiği ada yoksunluk ve eksiklik anlamı katar.

Liya Sergejevna Levitsakaya, ekin kökeni ile ilgili Räsänen’in +sIz eki ile addan eylem yapan +sıra-/+sire- (*si+ra*) eki arasında genetik bir bağın bulunduğu görüşünü doğru bulmuştur. Eski Türkçe, Kırgızca, Hakaşça, Tuvaca +sıra/+sire ekinden örnekler verir: ET *ögsire-* “aklını kaçıрма”, Kırg. *kansıra-* “kan kaybetmek”, Tuv. *çüreksire-* “üzülmek/özlemek” (1976: 128-129).

Liya Sergejevna Levitskaya, Edvard Vladimiroviç Sevortyan’ın 1960 yılında kaleme aldığı *O Glagoloobrazuyuşem Affikse +sa/+se/+sin v Tyurskih Yazıkah* makalesinde +sıra ekinden *yoksunluk/sahip olmama* anlamlarını çıkarmanın zor olduğu görüşüne Türk dillerinden örnekler vererek karşı çıkar. Levitskaya’ya göre bazı Türkçe +sı’lı örneklerde yoksunluk anlamı hissedilmektedir: Kırg. *yüröksün-* “korkmak”, *cersi-* “vatanını özlemek, vatanını düşünmek”, Özb. *oksi-* “kendini yalnız hissetmek, kırgın olmak” gibi Türk dillerinden örnekler verir. Levitskaya +sız ekinin olumsuzluk anlamı veren +sı ve ad yapan +z’den gelmiş olabileceğini düşünür. Yine Kırg. *cürgüs* “yürümesi imkânsız, içinden geçilmez”, *ceñilgis* “yenilmez” örneklerinden +s’nin olumsuz anlam verdiğini; ET *uz < u-* “yapabilmek +z, Trkm. *söz < sö-* “söylemek + z biçimde +z’nin ad yapan ek olduğunu belirtir (1976: 128-130).

Çuvaşçada +*sîr*, +*sîr* ekinin işlevleri şunlardır:

a) +*sîr*/*sîr* eki, huy ve karakter bildiren sıfatlar türetir:

hîlîh+*sîr* “ söz dinlemez, anlayışsız” < *hîlîh* “duyarlılık” (ÇRS, 543)

îşlîh+*sîr* “aylak, boş, tembel, tembel, işsiz” < *îşlîh* “emek, çalışma” (ÇRS, 105)

kîmîl+*sîr* “memnuniyetsiz, keyifsiz” < *kîmîl* “hâl, durum, keyif” (ÇRS, 159)

namîs+*sîr* “utanmaz, namussuz” < *namîs* “utanç, utanma” (ÇRS,251)

parhatar+*sîr* “nankör, görgüsüz” < *parhatar* “iyilik, hayır” (ÇRS, 373)

b) Ek, Çuvaşçada durum bildiren sıfatlar türetir:

ayîp+*sîr* “suçsuz, günahsız” < *ayîp* “suç, ayıp” (ÇRS, 26)

hut+*sîr* “kutsuz” (ÇRS, 569) < *hut* “kut” (ÇRS, 568)

îs+*sîr* “akılsız” < *îs* “akıl” (ÇRS, 55)

îmîş+*sîr* “talihatsız” < *îmîş* “talih” (ÇRS, 102)

irîk+*sîr* “bağlı, bağımlı” < *irîk* “bağımsız, irade” (ÇRS, 116)

îş+*sîr* “işsiz” (ÇRS, 104) < *îş* “iş, uğraş, görev” (ÇRS, 105)

şiv+*sîr* “susuz” (ÇRS, 626) < *şiv* “su” (ÇRS, 625)

teley+*sîr* “mutsuz” < *teley* “şans, talih” (ÇRS, 464)

vîy+*sîr* “güçsüz” (ÇRS, 68) < *vîy* “güç” (ÇRS, 67)

c) +*sîr*, +*sîr* eki, nesnenin yokluğunu veya eksikliğini bildiren sıfatlar yapar:

aça+*sîr* “çocuksuz” < *aça* “çocuk” (ÇRS, 48)

ar+*sîr* “erkeksiz, bekâr kadın” < *ar* “erkek” (ÇRS, 41)

çîlhe+*sîr* “dilsiz” < *çîlhe* “dil” (ÇRS, 589)

turat+*sîr* “dalsız, budaksız” < *turat* “budak” (ÇRS, 496)

ura+*sîr* “ayaksız” (ÇRS, 515) < *ura* “ayak” (ÇRS, 514)

yat+*sîr* “adsız” (ÇRS, 651) < *yat* “adsız, isimsiz” (ÇRS, 650)

yenlik+*sîr* “vahşi hayvansız” < *yenlik* “vahşi hayvan” (ÇRS, 99)

d) Ekin bir diğer işlevi de soyut adlar türetmektir:

çiki+*sîr* “sınırsız” < *çiki* “sınır, hudut, kenar” (ÇRS, 594)

- hisep+sř* “sayısız, hesapsız” (ÇRS, 559) < *hisep* “hesap” (ÇRS 558)
kut+sř pus+sř “uçsuz bucaksız” < *kut* “arka, dip” *pus* “baş, yukarı” (ÇRS, 199)
şut+sř “sayısız, hesapsız” < *şut* “sayı” (ÇRS, 428)
vşhşt+sř “zamansız” < *vşhşt* “zaman, vakit” (ÇRS, 72)
vilşm+sř “ölümsüz” < *vilşm* “ölüm” (ÇRS, 80)
više+sř “oransız, ölçüsüz” < *više* “oran, ölçü” (ÇRS, 81)
vşşm+sř “sonsuz” < *vşşm* “son” (ÇRS, 76)

- e) Ek geldiği bir örnekte yoksunluk ve eksiklik bildirme işlevinde kullanılmamıştır. Aksine üstünde bulundurma anlamında olumlu ad yapmıştır:
harsř¹⁴ “çalışkan, kararlı” < *har* “utanma” (ÇRS, 538)

2.1.30. {+skA} Eki

Türkiye Türkçesinde bulunmayan bir addan ad yapım ekidir.

2.1.30.1. {+skA} Ekinin Kökeni ile İlgili Görüşler

Liya Sergeyevna Levitkaya, ekin küçültme eki +*şkA*’ya yakın olduğunu belirtir (1976: 149). Fedotov +*ska*/+*ske* < -*s* + -*ka*/-*ke* şeklinde verdiği eki +*şkA* ekinin varyantı kabul eder (1996: 319).

2.1.30.2. Türk Dilinin Tarihsel Dönemlerinde {+skA} Eki

Türk dilinin tarihsel dönemlerinde bu ekle türetilmiş herhangi bir örneğe rastlanmamıştır.

2.1.30.3. Çağdaş Türk Dillerinde {+skA}

Çağdaş Türk dillerinde bu ekle türetilmiş herhangi bir örneğe rastlanmamıştır.

¹⁴ Tat. *gar < Ar. ‘ar “utanma” + yokluk eki (Ceylan 1996: 122).

2.1.30.4. Çuvaşçada {+skA} Eki

Liya Sergeyevna Levitkaya ekin küçültme eki *+ška*'ya yakın olduğunu belirtir ve eklerin birbirleri yerine de kullanılabildiğini *tĭmeske/tĭmeške* “tümsek” örneğinde gösterir (1976: 149). Fedotov *+ska/+ske* < -s + -ka/ -ke şeklinde verdiği eki *+ška* ekinin varyantı kabul eder (1996: 319). İvan Pavlovich Pavlov ekin sadece *+ske* şeklinde vermiştir (2014: 143).

a) Çuvaşçada tek bir örneğine rastladığımız addan ad yapım ekidir.
time+ske “tümsek” < *time* “küçük tepe, tepecik” (ÇRS, 471)

2.1.31. {+śkA} Eki

+śka eki, Türkiye Türkçesinde bulunmayan bir addan ad yapım ekidir.

2.1.31.1. {+śkA} Ekinin Kökeni İlgili Görüşler

Ekin kökenine dair bilgiye ulaşılamamıştır.

2.1.31.2. Türk Dilinin Tarihsel Dönemlerinde {+śkA} Eki

Tarihi Türk dillerinde bu ekle türetilmiş herhangi bir örnekle karşılaşılmamıştır.

2.1.31.3. Çağdaş Türk Dillerinde {+śkA} Eki

Çağdaş Türk dillerinden sadece Tatarcada *+ška/+ške* biçiminde bulunan ek Çuvaşçada da olduğu gibi işlek değildir.

2.1.31.4. Çuvaşçada {+śkA} Eki

Mihail Romanoviç Fedotov'un Çuvaşçada *+ška /+ške* (< -ś- + -ka /-ke) şeklinde vermiş olduğu ek Tatarcadaki *+ška/+ške*'dir. Fedotov, Çuvaşça ve Tatarcada ekin kullanımını ile

ilgili şu örnekleri verir: Çuv. *eriške/erske* “sevgili” ~ Tat. *yaraşka* (< Fars. *yâr* “arkadaş”) “arkadaş”, Tat. *çebeşke* (< *çebeş* Çuv. *çipış* < *çipi* “civciv”) “civciv” (1996: 318).

a) *+sKA* eki, eklendiği sözcüğe küçültme, sevgi ve gibilik anlamı katmaktadır. Tespit edilen örneklerde ek *+sKE* biçimindedir:

layih+ske “iyi” < *layih* “iyi, güzel” (ÇRS, 202)

ışta+ske “usta” < *ışta* “usta” (ÇRS, 55)

mışkın+ske “zavallılık” < *mışkın* “sefil, zavallı” (ÇRS, 242)

pekeh+ske “gibi” < *pek* “gibi” (ÇRS, 284)

tutli+ske “tatlı” < *tutli* “tatlı” (ÇRS, 499)

yivir+ske “ağır, zor” < *yivir* “ağır, zor” (ÇRS, 132)

b) Ek, eylemlere de eklenerek *gibilik* anlamı katmaktadır. Eylemlerle kullanılan bu ek anlamı kuvvetlendirici bir etkiye sahiptir:

tutrış+ske “kalk artık” < *tut-rış-ske* < *tut* “tutmak, dokunmak” (ÇRS, 506)

tivat'+ske “yapıyor böyle” < *tu-at'ske* < *tu-* “yapmak, etmek” (ÇRS, 489)

yanırat+ske “yankılanır, duyulur böyle” < *yanıra-t-ske* < *yanıra-* “duyulmak, yankılanmak” (ÇRS, 647)

2.1.32. {+şkAl} Eki

Türkiye Türkçesinde bu ekle türetilmiş herhangi bir örnekle karşılaşmamıştır.

2.1.32.1. {+şkAl} Ekinin Kökeni ile İlgili Görüşler

Nikolay İvanoviç Aşmarin de ekin *aşkal* (~ eşkel) “gibi” Arapçadan geçtiği düşüncesindedir. Arapça çokluğu *āškāl* olan bu sözcük Tatarca *şikelle* “gibi” şeklindedir (1898: 210).

Mihail Romanoviç Fedotov ekin Çuvaşçanın Viryal ağzında varlığını sürdürdüğünü bildirmiş ve L. Budogov'un ekin kökeni hakkındaki görüşlerine yer vermiştir. Budogov +*şkal*'ın Arapça *şekl, şekil* sözcüğü ile ilgili olduğunu düşünmüştür (1996: 327).

2.1.32.2. Türk Dilinin Tarihsel Dönemlerinde {+*şkal*} Eki

Türk dilinin tarihsel dönemlerinde bu ekle türetilmiş örneğe rastlanmamıştır.

2.1.32.3. Çağdaş Türk Dillerinde {+*şkal*} Eki

Çağdaş Türk dillerinden yalnızca Tatarcada görülen *şikelle* “gibi” Çuvaşça +*şkal* eki ile ilişkilendirilmiştir. Tatarcada bulunan *şikelle*, Arapça *eşkal* “şekil” sözcüğünden gelmiş olabileceği görüşünü kabul edersek Çuvaşçaya da Tatarca üzerinden girmiştir.

Çağdaş Türk dillerinden yalnızca Tatarcada son çekim edatı olarak mevcuttur: bizinki *şikelle* “bizim gibi” (TLG 2007: 731).

2.1.32.4. Çuvaşça {+*şkal*} Eki

+*şkal* ekinin, *ş* sesinden dolayı ödünçleme olduğu açıktır. Ek, Tatarca üzerinden Çuvaşçaya girmiştir.

Heikki Paasonen, *Çuvaşça Sözlüğünde* madde başı olarak *aşkal, şkal*'a yer vermiştir. Datif eki ile kullanılan sontakı olarak verdiği ekin ...*göre*, ...*bakarak* anlamlarında kullanıldığını belirtmiştir: *mana, sire şkal* “bana, size göre” (1950: 7).

a) İşlek olmayan +*şka* eki Çuvaşçada gibilik, benzerlik ifade eden adlar türetir:

mana+şkal “bana benzer” < *mana* “bana” (ÇRS, 226)

pîr+eşkel “bir, aynı” < *pîr* “bir” (ÇRS, 289)

şakna+şkal “böyle, böylece” < *şak* “bu, şu” (ÇRS, 396)

kunaşkal “böyle, bunun gibi” < *ku* “şu, bu” (ÇRS, 190)

2.1.33. {+sah}/{+cah}/{+cak} Eki

Türk dilinin tarihsel dönemlerinde ve çağdaş Türk dillerinde küçültme, alet adları yapan ve günümüzde işlekliliğini kaybeden +çAk¹⁵ ekinin Çuvaşçada bulunan biçimleridir.

2.1.33.1. {+çAk} Ekinin Kökeni ile İlgili Görüşler

Ekin kökeni ile ilgili çeşitli görüşler bulunmaktadır.

Gustaf John Ramstedt, +çAk ekinin ç+ak küçültme eklerinden oluştuğunu (1952: 217). Marcel Erdal sevgi, şefkat bildiren +çAk ve +(X)çUk şekillerini +(X)ç ekinin genişlemiş şekilleri olarak inceler. Buna ek olarak Erdal ekin Orta Farsça ve Soğdca'daki küçültme eki olarak kullanılan +īçak'tan ödünçleme olabileceği ihtimalini bildirmiştir (1991: 46). Erdal, ek için ç+ak etimolojisinin düşünmüştür (1991: 46-47).

Jean Deny ve Edvard Vladimiroviç Sevortyan eki zaman anlamına gelen çak sözcüğüne dayandırırken (Ganiyev 2013: 67) Annemarie Von Gabain ise iki ekten ç+ak'tan oluştuğunu belirtir (2007: 43).

Zeynep Korkmaz ise bu ekin ç+ok birleşik bir yapıdan geliştiğini öne sürmüştür. Korkmaz ekin küçültme adları yaptığını fakat ekin küçültme fonksiyonunun kimi durumda zayıfladığını belirtmiştir (1995: 12-84).

Fuat Ganiyev, +çak ekinin iki kaynağa dayandığını ifade eder. Bunlardan ilkinin, *kilençek* “genç gelin”, *kolinçak* “genç tay”, sözcüklerindeki “küçücük” anlamındaki çak, çek sözcüğü; ikincisinin ise Tat. *irençek* “tembel, *katınçak* “küçük kadın” (ağız) sözcüklerindeki “benzer, bu gibi” anlamındaki çak sözcüğü ile ilişkili olduğunu bildirir (2013: 83).

¹⁵ Türkçenin biçimbilgisel çalışmalarında {+çAk} ve {+cIK}/ {+cUK} farklı iki başlık altında ele alınırken (Ergin 2003: 163-166; Korkmaz 2007: 124-126; Banguoğlu 2015: 161-164) bazı çalışmalarda da aynı başlık altında (Erdal 1991: 44-47; Deny 2012: 293-296) değerlendirilmiştir.

2.1.33.2. Türk Dilinin Tarihsel Dönemlerinde {+cAk} Eki

Eski Türkçede yaygın olmamakla birlikte +çAk eki ile türetilmiş sözcüklere rastlarız. Annemarie von Gabain *bıçak*, *biçäk* “çakı” (< *bı* “bıçak” + *çak*) ve *kolıçak* “kolcuk” (< *kol* “kol” + (*ı*)çak) örneklerini verir. Gabain ekin Eski Türkçedeki kullanımını için yalnızca +çAk’lı biçiminden söz etmiştir. (2007: 43).

Carl Brockelmann, Orta Türkçe dönemi için hem +çAK hem de +çIG/+çIK biçimlerini verir (1954: 91-94).

Karahanlı Türkçesi döneminde de bu ekle meydana gelmiş sözcüklere rastlarız. İpek Bilgen, DLT’de ekin küçültme adı yaptığını bildirir (1989: 13). *bağırçak* “eşek semeri”, *bürçek* “insanın kahkülü, atın perçemi” (DLT 251/220, 239/207), *alçak* “alçak gönüllü, yumuşak huylu”, *kıvçak* “kof, boş, şanssız, yabani” (KB 43, 2477) gibi örnekler vardır. Harezmi Türkçesi döneminden *bıçak* “bıçak” (KE 50r10), *alçak* “alçak gönüllü, mütevazı” (NF 91/6), Kıpçak Türkçesi döneminden ekin daha çok alet ve yer adları yapımında kullanıldığını görürüz: *baltıçak* “çekiç” (CC 58a/25), Çağatay Türkçesinde *ocak* “ocak” (ŞTe 102a-2), Eski Anadolu Türkçesi döneminden *gökçek* “güzel, hoş, sevimli”, *oyuncak* “oyuncak” (SNB 5/12, 372/6) örnekleri bu ekle türetilmiş adlardır.

2.1.33.3. Çağdaş Türk Dillerinde {+çAk} Eki

Çağdaş Türk Dillerinde +CAk eki genellikle küçültme ve sevgi bildiren adlar, nesne, araç-gereç adları ve sıfat görevli sözcükler yapar.

Azb. *dilçek* “küçük dil”, *köynekecek*, *tumançag* “çıplak, üryan” (Akdoğan 1999: 205-545-747), Bşk. *uyınsak* “oynamayı, gülmeyi çok seven”, *irsek* “kibirli, böbürlenen, büyüklenen” (Özşahin 2017: 666-258), Hak. *çazıcah* “küçük ova, düzlük yer”, *harıcah* “kar taneciği, karcık” (Arıkoğlu 2005: 88-153). Çuvaşçadaki işlevi sıfat yapmak olan ekin bu işlevi ile Kırgızcada da karşılaşıyoruz: *tarkınçak* “dikkafalı”, *könülçök* “iyi kalpli” (Kasapoğlu Çengel 2017:107) *ürkünçök* “ürkek” (Yudahin 2011: 796), Tat. *künelçek* “şen, şakrak; mülayim”, *kolınçak* “tay” (Öner 2015: 240-297), Trkm. *düvinçek* “dügüm,

düğümcük”, *tıpañçak* “kaygan, kaypak”, *tiginçek* “küçük tekerlek” (Tekin vd. 1995: 185-628), YUyg. *oyunçak* “şen, neşe, eğlence” (Necip 2013: 302) örnekleri mevcuttur.

2.1.33.4. Çuvaşçada {+śah}/{+çah}/{+çak} Eki

Ek, Çuvaşçada eylemden sıfat görevli sözcükler türetir. Emine Yılmaz, +śah Çuvaşça, +çah ise ç sesinden dolayı ödünçleme olduğunu bildirir (2002a: 123). Ek işlek değildir.

Liya Sergeyevna Levitskaya, ekin genetik olarak eylemden ad yapım eki olan +çik/+çik yakın olduğunu düşünmüştür. Levitskaya verdiği Çuvaşça örnekleri Tatarcadaki karşılıkları ile birlikte vermiştir: *İRİMśah* “inançlı” (Tat. *ırımçan*), *hİRAVśah* “korkak” (Tat. *kurkuçan*) (1976: 139-140).

Mihail Romanoviç Fedotov +śah/+çah +çak (< -ś/-ç-/ + -ah/-ak) eklerinin Tatarca +çak, +çek ekinden ödünçleme olduğunu ve ekin önceden küçültme anlamlı sıfatlar türettiğini de belirtmiştir (1996: 319).

a) Ekin Çuvaşçadaki işlevi adlara gelerek huy ve tabiat bildiren sıfatlar türetir:

hİRAV+śah “korkak” < *hİRAV* “korku” (ÇRS, 547)

İRİM+śah “inançlı” < *İRİM* “büyü” (ÇRS, 53)

İS+çah “düşünceli; becerikli” < *İS* “akıl” (ÇRS, 54)

KİMİL+śah “gönül okşayıcı” (ÇRS 159) < *KİMİL* “gönül” (ÇRS, 158)

ŞİMİL+śah “düşüncesiz” < *ŞİMİL* “hafif” (ÇRS, 402)

ŞUR+çak “solgun, soluk yüzlü” < *ŞUR* “yüz, çehre” (ÇRS, 426)

VİY+śah “oynak” (ÇRS, 68) < *VİY(İ)+śah* < *VİY* “oyun” (ÇRS, 67)

2.1.34. {+ś}/{+śİ}/{+śİ} Eki

Türkiye Türkçesinde *kedicik*, *yavrucuk*, *anneciğim* gibi adların yapısında bulunan +çXk ekin Çuvaşça biçimleridir. Eski Türkçede +ç olarak görülen ekin yerini Türkiye Türkçesinde +çXk eki almıştır.

Muharrem Ergin +ç ekinin işlek olmadığını ve eskiden beri *ataç*, *anaç*, *babaç* sözcüklerinde görüldüğünü belirtmiştir. Ekin manayı kuvvetlendirme işlevinde kullanıldığına ve Eski Türkçede ve Batı Türkçesinde de +ç şeklinde olduğuna dikkat çekmiştir (2003: 175).

Zeynep Korkmaz, +Aç olarak verdiği addan ad yapım eki için eklendiği kelimeye büyütme ve küçültme işlevi katan vurgulu bir ek olduğunu ve örneklerinin oldukça sınırlı olduğunu ifade etmiştir: *anaç*, *ataç*, *bozaç* “bozumtırak, boz renkte” *küpeç* “küçük küp” gibi (2017: 120).

2.1.34.1. {+(X)ç} Ekinin Kökeni ile İlgili Görüşler

Eski Türkçeden beri görülen +(X)ç ekinin en belirgin görevi sevgi, küçültme, okşama anlamlı sözcükler türetmektir (Erdal 1991: 44-46; Gabain 2007: 43; Eraslan 2012: 94; Tekin 2016: 79).

Gustaf John Ramstedt, bu ekin Eski Türkçe +çı, +açı ekinden çıkmış olabileceğini düşünmüştür (1952: 2015). Ramstedt, bu ek için, Eski Türkçe +ç, Çuvaşçada +ś Klasik Moğolcada +açı, +çi denkliliğini verir ve ekin Moğolca şeklinin Korece ve Tunguzcada da bulunduğunu belirtir: ET *ana* “anne” > *anaç*, Çuv. *turışim* “tanırım”, KM. *egeçi* “abla, hala, teyze” (1957: 190-191).

Marcel Erdal, bu ekin kan, soy bağıını göstermek için akrabalık terimlerine eklendiğini de belirtmiştir. Erdal, bu ekin hitapla ilgili olarak da kullanıldığını söyler, ona göre bu ek *a* hitap ekiyle birlikte görülmektedir (1991: 44-46).

2.1.34.2. Türk Dilinin Tarihsel Dönemlerinde {+(X)ç} Eki

Talat Tekin+(X)ç ekinin, Eski Türkçe döneminde, küçültme ve sevgi sözcükleri türettiğini bildirmiştir. *ataçım* “babacığım”, (O 12; Uybat III 11), *içiçim* “ağabeyciğim” (Uyuk-Turan 6; Uybat III, 6), *bägiçim* “beyciğim” (Abakan 7), *kañıçım* “babacığım” (Abakan 14) (Tekin 2016: 79). Karahanlı Türkçesi döneminde seyrek olarak kullanılan

+ç eki iyelik eki almaksızın kullanılmakta bu da anlama etki etmektedir. Necmettin Hacıeminoğlu genellikle isme büyüklük ifadesi katan bu ekin bazen de müstakil anlamda sözcükler türettiğini belirtmiştir (2008: 13). *anaç* “anne gibi akıllıca davranan küçük kız”, *ataç* “babaya benzer, baba gibi”, *begeç* “küçük bey” (DLT 38/25, 309/254, 180/153).

2.1.34.2. Çağdaş Türk Dillerinde {+ş} Eki

Alt. *abaş* “büyük baba”, *eneş* “anne” (Naskali-Duranlı 1999: 19-83). Bşk. *alası* “alaca” (Özşahin 2017: 27), Gag. *anaç* (Pokrovskaya 1999: 13), Boris Aleksandrovich Serebrennikov ek ile ilgili Nog. *abaşım* “anacığım” *begeç* “bey”, Tat. diyal. *bâbâş* “babacık” *bikeç* “prenses, küçük hanım” örneklerini vermiştir (2011: 98), Rıdvan Öztürk Yeni Uygurcadan *ekiş* “beyazımsı”, *köküş* “göğümsü”, *sa(r)ğuç* “sarımsı” gibi renk adlarından sıfatlar türettiğini ve yakınlık, benzerlik ifade eden sözcükler türettiğini (Öztürk 2015: 30) bildirmiştir.

2.1.34.4. Çuvaşça {+ś}/{+śi}/{+śi} Eki

+ś, Eski Türkçe +ç ekinin Çuvaşça dengidir. Gustaf John Ramstedt, Çuvaşça *ś*'nin *ç*'den geliştiği düşüncesindedir (1957: 191).

Emine Yılmaz bu ek için Genel Türkçe +*Cık* küçültme ekinin Çuvaşça varyantı olduğunu belirtmiş ve ekin az da olsa +*śes*, +*śesśi* biçimlerine de rastlanabildiği açıklamasında bulunmuştur. *piçśesśi* “küçücük” *vüśes* “küçücük” < *vüśi* “küçük”, *çiperśes* “güzelsik” < *çiper* “güzel” örneklerini vermiştir (2002a: 123).

Liya Sergeyevna Levitskaya bu ekin eklendiği sözcüğe küçültme, sevgi anlamı katan adlar türettiğini belirtmiştir. Ekin özellikle akrabalık terimlerine eklendiğini ve ekin daha çok 1. veya 2. teklik iyelik eki ile kullanıldığı bilgisini vermiştir. Levitskaya ekin iyelik ekli kullanımları ile ilgili şu örnekleri vermiştir: *anneśim* “anneciğim” < *anne+ś(i)m*, *atteśem* “babacığım” < *atte+ś(i)m*, *piçşesśim* “büyük erkek kardeşim, ağabeyciğim” <

piççe+s(ĩ)m, *appaşim* “ablacığım” < *appa+s(ĩ)m*, *çunşim* “canım, ruhum” < *çun+ř(i)m*, *ulputşim* “efendiciğım, beyciğım” < *ulputş(ĩ)m*, *turişim* “Tanrım” < *tur+řim* (1976: 150). Mihail Romanoviç Fedotov bu ekin *ad +iyelik eki + ř eki + iyelik eki* şeklinde iki iyelik eki arasına da gelebildiğini belirtmiştir (1996: 317). *attemşem* “benim babacığım”, *attemřeměr* bizim babacığımız”, *annemşem* “benim anneciğım”, *annemřeměr* “bizim anneciğimiz” (1996: 317). Liya Sergejevna Levitskaya ise bu durumun Çuvař halk şarkılarında *sassimşim* “benim sesciğım”, *tusimşim* “dostcuğım” gibi sözcüklerde ekin kullanıldığı bilgisini vermiştir (1976: 150).

Çuvaşçada küçültme işlevinin yanı sıra Mihail Romanoviç Fedotov ekin farklı bir işlevine de dikkat çekmiştir. Ekin bu işlevinde küçültme ve sevgi anlamı hissedilmez. Bu gruba Çuv. *hotaş/hutaş* (* *halta* > **hulta* ~ Tat., Kaz., Kırg. *kalta*) “küçük çuval, torba, heybe, poşet” > Mar. *otıza* “koza”; *huraş* (< *hura* “kara”) “rengi siyah olan köpeğin adı”, *çekes* (< ?) *Çekes* “kız adı”, *Lavraş*, *Manes* (< *Manya*), *şuraş* (< *şuri* “beyaz”) (1996: 318).

Ekin Çuvaşçadaki işlevleri şunlardır:

a) Akrabalık terimlerine gelen bu ekin, özellikle 1. teklik şahıs iyelik ekli kullanımları tespit edilmiştir:

anne+şim “anneciğım” < *anne* “anne” (ÇRS, 35)

atte+şim “babacığım” < *atte* “baba” (ÇRS, 47)

çike+şim “kırlangıcım” < *çike* “kırlangıç” (ÇRS, 588)

muçi+şim “amcacığım” < *muçi* “amca” (ÇRS, 250)

pike+şim “hanımcığım” < *pike* “güzel kadın, küçük hanım” (ÇRS, 294)

pülş+şim “Tanrım” < *pülş* “Tanrı” (ÇRS, 322)

b) Ek, sıfatlara eklenerek küçültme anlamlı sözcükler türetir:

piçş+řesĩ “küçücük” < *piçş* “küçük” (ÇRS, 294)

piçş+şi “küçük” < *piçş* “küçük” (ÇRS, 294)

2.1.35. {+sĩ}/{+sĩ̇}/{+ıṡ}/{+ıṡ̇}/{+ṡ}Eki

Türkiye Türkçesinde *çiftçi*, *işçi*, *yalacı*, *inatçı* gibi adların yapısında gördüğümüz ve başlıca fonksiyonu meslek ve bir işi sürekli yapan manasında adlar türetmek olan +CI ekinin Çuvaşça kurallı biçimidir.

2.1.35.1. {+CX} Ekinin Kökeni ile İlgili Görüşler

Bu ekin kökeni hakkında birbirinden farklı birçok görüş vardır.

Gustaf John Ramstedt, Çin-Kore. *çja* (*ça*) “erkek, şahıs, insan” sözcüğünü bu ek ile ilişkilendirmiştir (Räsänen 1957: 94). Ramstedt, ekin Vey Hanedanlığı (MS 400) döneminde de kullanıldığına dikkat çekmiştir. Ek ile ilgili *kapuçin* “kapıcı” ve *piçiçin* “sekreter” örneklerini vermiştir (1957: 208-209).

Nikolay Aleksandroviç Baskakov, Gustaf John Ramstedt’in vermiş olduğu etimolojiye karşı çıkmış ve ekin kökenini +çıl/+çil, +çaŋ/+çeŋ eklerinin kökenlerinde aranması gerektiğini vurgulamıştır (Fedotov 1996: 321-322).

Andrey Nikolayeviç Kononov, ekin kökenini +çi / +çi ~ +ça / +çe < +çak (ğ) / +çek (g) < *+çan / *+çän < *+çaŋ / *+çeŋ ~ *+çıŋ / *+çiŋ ekleri ve onların +saŋ ~ +şaŋ varyantları ile karşılaştırılmasının doğru olduğunu düşünür. (1980: 85-86).

Nikolay Fyodoroviç Katanov, k sesinin düşerek *çik* yapısından meydana geldiğini düşünür (Ganiyev 2013: 59).

Ahmet Cevat Emre’ye göre bu ek +guçl biçimindeydi ve +çl kısmı koparak başka adlara da eklenmiştir (1943: 80). Marcel Erdal +çl ekinin, +gu+çl ve +(X)g+çl eklerinden kaynaklanmış olabileceğini söylemiştir (1991: 110).

Petro Kuznetsov ekin aslının +*çık*/*+çik* olduğunu ve *çık*- fiilinden türemiş olduğunu belirtmiştir. Bu düşüncesini kanıtlar nitelikte *çık*- fiilinin bir anlamının “sonuç olarak belirlemek” olduğunu söylemiştir. Türkçenin morfoloji dizgesi teşekkül hâlindeyken *Ol kişi(den) ne çık?* sorusuna *iş çık!* “iş çıkar” cevabının duyulabildiğinin ihtimalinden bahsetmiştir (1997: 240).

Ek, Moğolcada +*ç*, +*çin* şeklindedir ve hem Türk dilinin tarihsel dönemlerinde hem de Çağdaş Türk Dillerindeki işlek eklerden biridir. Sir Gerard Clauson Moğolcadaki şeklin Türkçeden ödünçleme olabileceğini söyler (2002a: 202). Feyzi Ersoy Moğolcada da bulunan bu ek için *Çağdaş Moğolca El Kitabında budagç* “boyacı”, *emç* “doktor”, *modçin* “marangoz”, *üsçin* “berber” gibi örnekler verir (2018: 29).

2.1.35.2. Türk Dilinin Tarihsel Dönemlerinde {+CI} Eki

Türkçenin tüm tarihî dönemlerinde bir işi devamlı yapanı veya meslek mensubu anlamında adları türeten ek oldukça işlektir (Gabain 2007: 43; Erdal 1991: 110-118; Tekin, 2016: 80; Eraslan, 2012: 95). Marcel Erdal ekin sürekli ya da mesleki faaliyetleri aracılığıyla yine insanlara, yabi adın yapanına işaret eden adlar türettiğini, hareket adlarına ve inançla ilgili adlara gelerek hareket ve inancın yapanına işaret edern ve insanların mizacına göre onları sınıflayan adlar türettiğini bildirmiştir (1991: 110-118).

Eski Türkçe döneminden *sıgıtçı* “yas tutucu, ağlayıcı”, *tamgaçı* “mühürdar” (KT K 11-13), Karahanlı Türkçesi döneminden *etükçi* “ayakkabıcı”, *terçi* “ücretle çalıştırılan, ücretli (kişi)” (DLT 291/247, 210/180), Harezmi Türkçesi döneminden *bitigçi* “kâtip, nasir”, *tegirmençi* “değirmenci” (NF 78/13, 117/15), Kıpçak Türkçesi döneminden *bagırçı* “aşçı”, *şıracı* “şarap tüccarı (CC 6b/16, 44a/31), Çağatay Türkçesi döneminden *işveçi* “naz yapan, cilveli”, *uykuçı* “uykucu” (GD: 91, 1545), Eski Anadolu Türkçesinden *demürçi*, *muştucu* “müjdecî” (SNB, 297/14, 349/13) vb. ek ile ilgili örneklerdendir.

2.1.35.3. Çağdaş Türk Dillerinde {+CX} Eki

Kırg. *ayılçı* “tembel”, *uykuçu* “uykucu, uyumayı seven” (Yudahin 2011: 66-790), Hak. *palıhçı* “balıkçı”, *söspekçi* “çok atasözü bilen, söyleyen” (Arıkoğlu 2005: 347-451), Tat. *tamaşaçı* “seyirci, izleyici”, *yulçı* “yolcu” (Öner 2015: 444-592), Trkm. *okuvçı* “öğrenci”, *hasapçı* “sayman, muhasip”, *suvçı* “sucu” (Tekin vd. 1995: 486-335-591; TDDS II 2016: 150-315). Ek YUyg.’da yalnızca +çi biçimindedir: *sakçı* “muhafız, bekçi” *eynekçi* “camcı”, *hesetçi* “hasetçi” (Necip 2008: 337-119-154) gibi örnekleri vardır.

Yakutçada +CXt, +hXt, +nXt, +sXt şeklinde yirmi yanbiçimi bulunmaktadır (Kirişçioğlu 1999: 45). *sımyaççıt* “yalancı”, *umnahıt* “dilenci” (Vasiliev 1995: 294). Ekin sonundaki t, Otto von Böhtlingk’e göre Moğolcadan alınmıştır (Räsänen 1957: 94). Marek Stachowski ise Dolganca ve genel Türkçede bu ekin kökeni tartışma konusudur ve +sıt eki, Yenisey dillerinden ödünçleme olabilir (Yıldız 2017: 88).

2.1.35.4. Çuvaşçada {+śĩ}/{+śĩ̃}/{+ĩś}/{+ĩś̃}/{+ś}

Emine Yılmaz ekin Genel Türkçe meslek adları türeten +CX’nın Çuvaşça varyantı olduğunu ve diyalektlerde göçüşmeli +ĩś/+ĩś̃ şekillerine de rastlandığını belirtir. (2002a: 123). Çeşitli işlevlerde kullanılan ek, Çuvaşçada oldukça işlek bir kullanıma sahiptir.

Liya Sergeevna Levitskaya, Çuvaş ağızlarında +śĩ̃ ekindeki ś/ç değişiminin görüldüğünü söylemiştir: *timĩśĩ̃*, *timĩśĩ̃* “demirci” (1976: 130). Emine Ceylan bu durumu geç ödünçlemelerde hem ç- <ş- hem de ç=ç olduğunu bildirir (1997: 34).

Ekin başlıca işlevleri şunlardır:

a) Meslek adları yapar:

aka+śĩ “çiftçi, rençber” (ÇRS, 28) < *aka* “sürülmüş tarla” (ÇRS, 27)

atĩ+śĩ “çizmeci, ayakkabıcı” < *atĩ* “çizme, ayakkabı” (ÇRS, 46)

hasat+śĩ “gazeteci” < *hasat* “gazete” (ÇRS, 539)

hural+śĩ “bekçi” < *hural* “nöbet, koruma, bekleme” (ÇRS, 565)

īslav+*śī* “danışman” < *īslav* “danışma” (ÇRS, 54)
kayīk+*śī* “avcı” < *kayīk* “vahşi; hayvan” (ÇRS, 135)
kñeke+*śī* “kitapçı” < *kñeke* “kitap” (ÇRS, 169)
kñū+*śī* “çoban” (ÇRS, 175) < *kñū* “sürü” (ÇRS, 174)
pulī+*śī* “balıkçı” < *pulī* “balık” (ÇRS, 312)
sunar+*śī* “avcı” < *sunar* “av” (ÇRS, 383)
sutī+*śī* “satıcı” < *sutī* “satış, ticaret” (ÇRS, 385)
śivī+*śī* “terzi” < *śivī* “dikiş” (ÇRS, 408)
timīr+*śī* “demirci” < *timīr* “demir” (ÇRS, 481)
vīṣev+*śī* “pilot” < *vīṣev* “uçuş, uçma” (ÇRS, 76)

b) Belli bir alanda *kabiliyeti ve yeteneği olan* anlamında uğraşı adları yapar:

asam+*śī*/*asam*+*īś* “büyücü” < *asam* “büyü” (ÇRS, 43)
kupīs+*śī* “kemancı” < *kupīs* “keman” (ÇRS, 193)
kusaru+*śī* “tercüman, çevirmen” < *kusaru* “tercüme” (ÇRS, 197)
literaturī+*śī* “edebiyatçı” < *literatura* “edebiyat” (ÇRS, 219)
muzık+*śī* “müziyen” < *muzık* “müzik” (ÇRS, 248)
ṣīpīr+*śī* “gaydacı” < *ṣīpīr* “gayda” (ÇRS, 611)
śīru+*śī* “yazar, yazıcı” < *śīru* “yazı” (ÇRS, 434)
śivī+*śī* “şair” < *śivī* “şiiir” (ÇRS, 349)

c) Huy, karakter veya alışkanlık bildiren adlar türetir:

elek+*śī* “iftiracı” < *elek* “iftira” (ÇRS, 633)
hīrav+*śī* “korkak” < *hīrav* “korku, endişe” (ÇRS, 547)
miskara+*śī* “nükteci, şakacı” < *miskara* “eğlence, şaka” (ÇRS, 250)
pīlhav+*śī* “asi, isyancı” < *pīlhav* “çalkantı; heyecan” (ÇRS, 277)
ultav+*śī* “yalancı, hilekâr” < *ultav* “aldatma, hile” (ÇRS, 511)

d) Ekin bir işlevi adın bildirdiği işle ilgili *kimse* anlamı veren adlar türmektir:

śīnterū+*śī* “galip gelen, muzaffer” < *śīnterū* “zafer, galibiyet” (ÇRS, 411)
śūrev+*śī* “yolcu” < *śūrev* “gezi, seyahat” (ÇRS, 430)

vulav+şĩ “okur” < *vulav* “okuma, okuyuş” (ÇRS, 84)

e) Kişinin çalıştığı mekân ile ilişkili uğraşı adları yapar:

arman+şĩ “değirmenci” < *arman* “değirmen” (ÇRS, 41)

pahça+şĩ “bahçıvan” < *pahça* “bahçe” (ÇRS, 275)

virman+şĩ “ormancı” < *virman* “orman” (ÇRS, 70)

f) Ivan Pavlovich Pavlov, ekin adlara gelerek bir görüşü, bir düşünceyi benimseme bildiren adlar ve sıfatlar türettiğini belirtmiştir: *leninşĩ* “V. İ. Lenin’in fikirlerini destekleyen”, *miçurinşĩ* “İ. V. Miçurin’in fikirlerini benimseyen” (2014: 138).

2.1.36. {+şkA} Eki

Türkiye Türkçesinde bu ekle türetilmiş herhangi bir örneğe rastlanılmamıştır.

2.1.36.1. {+şkA} Ekinin Kökeni ile Görüşler

Liya Sergejevna Levitskaya +şkA ekinin Fin-Ugor dillerinden Maricedeki +eşke küçültme eki ile Türkçe +aşka/+eşke küçültme eklerinin birleşmesi sonucu ortaya çıktığını ileri sürmüştür. Türkçe +aşka/+eşke (< *+açka/ +eçke) biçiminin de +aş/+eş +aç/+eç ve +ka/+ke gibi iki ayrı ekin birleşmesiyle ortaya çıktığını (1976: 149) belirtmiştir. Bu birleşik ekteki +aş/+eş +aç/+eç eklerinin bazı Türk dillerinde de görüldüğünü Liya Sergejevna Levitskaya ve Emine Yılmaz şu örnekleri vererek açıklamıştır:

Alt. *bişigeş* “kitapçık” < *bişik* “kitap”

Alt. *ayagaş* “kadehçik” < *ayak* “kadeh”

Hak. *hızıaş* “kayıncık” < *hızıaş* “kayın ağacı”

Hak. *torımas* “küçük servi kozalağı” < *torım* “servi kozalağı (1976: 149; 2002a: 124).

2.1.36.2. Türk Dilinin Tarihsel Dönemlerinde {+şkA} Eki

Türk dilinin tarihsel dönemlerinde örneklerine rastlayamadığımız bir addan ad yapım ekidir.

2.1.36.3. Çağdaş Türk Dillerinde {+şkA} Eki

Türk dilinin tarihsel dönemlerinde örneklerine rastlayamadığımız bir addan ad yapım ekidir.

2.1.36.4. Çuvaşçada {+şkA} Eki

Mihail Romanoviç Fedotov Çuvaşçadaki +şkA ekiyle ilgili olarak Çuv. *upaşka* “koca” > Mar. *ovişka* “dul”, ET *abuçka/avuçğa/aviçğa* “ihtiyar”, Çağ., Tat. ve Doğu Türk. *abuşka* “ihtiyar, yaşlı kadın; koca, erkek”, Bşk. *abişka* “dul” örneğinden de anlaşılacağı üzere bu dillerdeki +şkA ekinin aynı ek olduğunu vurgulamıştır (1996: 318).

İ. S. Galkiy +şkA'nın Maricede işlek bir ek olduğunu belirtmiş ve *tuyeşke* (< tuyo “hasta”) “hastalığa eğilimli”, *yoleşke* Mar. (dağ) *yaleşki* (< yol/yal “ayak”) “yaya”, *peleşke* (< pele “yarı”) “çılgın” örneklerini vermiştir. Mihail Romanoviç Fedotov, Çuvaşça ve Maricenin akrabalığının tartışılmaz bir konu olduğunu örneklerden yola çıkarak Maricede bulunan +(e)şke ekinin Çuvaşçadan ödünçleme olduğunu ileri sürmüştür (1996: 318).

Mihail Romanoviç Fedotov, Çuvaşçadaki bazı örneklerde Rusça +uşk/+yuşk, +işk/+ışk, +aşk/+yaşk eklerinin de etkisinin olduğunu belirtmiştir: *zimuşka* (kış, kışçık), *polyuşko* (birazcık), *zernişko* (tahılcık), *domişko* (küçük ev), *milaşka* (tatlı) gibi (1996: 319).

Ekin Çuvaşçadaki işlevlerini şu şekilde sıralayabiliriz:

a) Tabanın anlamından uzaklaşmayan yalnızca anlamı kuvvetlendiren adlar türetir:

kitra+şkA “kıvırcık” < *kitra* “kıvırcık” (ÇRS, 164)

lapça+şkA “kısacık” < *lapça* “” (ÇRS, 206)

lutra+şkA “kısa, bodur” < *lutra* “kısa, alçak” (ÇRS, 220)

şavra+şka “yuvarlak, dairesel” (ÇRS, 394) < *şavra* “çevre, etraf, yuvarlak” (ÇRS, 393)
şemşe+şke “yumuşacık; zayıf, güçsüz” < *şemşe* “yumuşak; zayıf, güçsüz” (ÇRS, 406)
şühe+şka “incecik” < *şühe* “ince” (ÇRS, 431)

b) Ivan Pavlovich Pavlov, *+aşka*, *+eşke*, *+aşkı*, *+eşki* yan biçimlerini de verdiği ekin küçümseme ve hor görme anlamlı mecaz adlar türettiğini belirtir:

ama+şka “hafif meşrepli kız” < *ama* “dişi” (ÇRS, 32)

hüre+şke “dalkavuk, yarıdakçı” < *hüre* “kuyruk” (ÇRS, 571)

mayra+şka “Rus kadın” < *mayra* “Rus kadın” (ÇRS, 224) (2014: 142)

2.1.37. {+tAş} Eki

Türkiye Türkçesinde *adaş*, *arkadaş*, *çağdaş* gibi eklendiği kök veya tabana ortaklık, beraberlik anlamı katan *+DAş* ekinin Çuvaşçada bulunan biçimidir.

Eski Türkçeden beri işlek olan bu eke, Türkçeleştirme çalışmalarında daha çok işleklik kazandırılmıştır (Korkmaz 2017: 128).

2.1.37.1. {+DAş} Ekinin Kökeni İle İlgili Görüşler

+DAş ekinin kökeni ile ilgili pek çok araştırmacı tarafından farklı görüşler öne sürülmüştür.

Willi Bang, ekin *+da* bulunma durum ekiyle *+iş* addan ad yapan ekin birleşmesiyle oluştuğunu iddia etmiştir (1925-1934: 925).

Carl Brockelmann (1954: 97) ve Martti Räsänen (1957: 96) ekin *+da* bulunma durum ekiyle *+ş*’nin birleşmesinden meydana gelmiş bir ek olarak düşünmüşlerdir.

Jean Deny’e göre, bu ek *adaş* sözcüğünden gelmektedir (1941: 347-348). Mustafa Sinan Kaçalın, Deny’in görüşlerine katılmakla birlikte *+daş* ekinin *+aş* ekinin *adaş* (< *ad* + *aş* < *ad* + *eş*)’ta hece bölünmesinden ortaya çıkan parçanın ek sanılmasından (*a* + *daş* >

+*daş*) meydana geldiğini belirtir (2006: 193). Tahsin Banguoğlu da ekin kişiler arasında ortaklık, beraberlik bildiren *eşlik adları* (nom de communauté) ve sıfatlar yaptığını, bu ekin *karın+da eş* > *karın-daş* gibi bir yapıdan geldiğini bildirir (2015: 170).

Gerhard Doerfer, +*dAş* ekindeki *ş*'nin birliktelik ve karşılıklık bildiren -*Xş*- işteşlik ekindeki /*ş*/ olduğunu bildirmiştir. Doerfer ayrıca Farsça *dāş* “eş, takipçi” anlamına gelen sözcüğün de Türkçeden ödünçleme olduğunu iddia etmiştir (TMEN III 1967: 1173).

Andrey Nikolayeviç Kononov, +*ta*-/+*da*- ~ +*la*- eylem türeten ek ve +*ş*- işteşlik ekinin birleşmesiyle oluşmuş bir ek olarak tasarlamıştır (1980: 104: 87).

Boris Aleksandrovich Serebrennikov ve Ninel’ Zejnalovna Gadjeva ekin kökenini, birinci tarafı bulunma hâlinin +*ta*, +*te* eki, ikinci ögesi toplu çokluğun eski ekinin yansıması olduğu şeklinde açıklamıştır (2011: 97).

Fuat Ganiyev, Karl Heinrich Menges’in +*daş* eki ile ilgili görüşlerine yer verir. Menges’e göre ek, *daş* sözcüğü ile ilişkilidir. Ganiyev, bugün Farsçada da bulunan *daş* sözcüğünün Farsçaya Türkçeden bir ödünçleme olduğunu da göz önünde bulundurarak araştırmacıların ekin kökeni ile Menges’in ek hakkındaki görüşünü bilimsel olarak kabul edilebilir bulmuştur (2013: 64).

Gustaf John Ramstedt bu eki, Türk. *daş* ~ Kor. -*tari* ~ Ulç. -*tali* ekleri ile ilişkilendirmiştir (Räsänen 1957: 97).

2.1.37.2. Türk Dilinin Tarihsel Dönemlerinde {+DAŞ} Eki

Annemarie von Gabain Eski Türkçede +*daş*, +*deş*, +*taş*, +*teş* şeklinde verdiği ekin yalnızca +*daş*’lı yanbiçimine *kaşaş* “akraba” ve *karındaş* “kardeş” örneklerini (2007:

46); Talat Tekin ekin işlevinden bahsetmeyerek *kadaş* “kardeş, yakın akraba” (Uyuk-Turan 1), *kagadaş*¹⁶ (Hem.-Çır. 3) örneklerini vermiştir (Tekin 2016: 80).

Marcel Erdal, bu ekle türetilen sözcüklerin tabanın işaret ettiği oluşun üyesi olan kişilere ya da tabanın işaret ettiği oluşa sahip kişilere işaret ettiğini, sadece Karahanlı Türkçesinde görülen *tü+deş tonlar* “aynı renk elbiseler” ifadesinin istisna olduğunu belirtmiştir (1991: 119-120).

Karahanlı Türkçesi döneminden *kirdeş* “aynı evde iç içe oturan komşu”, yerdaş “insanların yerli olan, yerli; aynı yerden olan” (DLT 232/201, 205/175), Harezmi Türkçesi döneminden *koldaş* “arkadaş, dost” (NF 31/11), *yaşdaş* “aynı yaşta olan” (KE 209r19), Kıpçak Türkçesi döneminden *karandaş* “erkek kardeş”, *tözdeş* “aynı nitelikte, aynı özde olan” (CC 66b/10, 74b/5), Çağatay Türkçesi döneminde *yoldaş* “yol arkadaşı” *boydaş* “boyu eşit” (HBD 204/1, 204/4), Eski Anadolu Türkçesi döneminden *kardaş* “kardeş”, *sırdaş* “sırdaş, birbirinin sırrını bilen” (SNB 257/6, 368/13) vb. örnekler +*DAş* eki ile türetilmiş adlardır.

2.1.37.3. Çağdaş Türk Dillerinde {+TAş}

Kırg. *emçekteş* “sütkardeşler”, *emgekteş* “emekdaş, iş ortağı” (Yudahin 2011: 329-330), Hak. *harındas* “kardeş” (Arıkoğlu 2005: 154), Tuv. *attaş* “adaş” (Kuular ve Arıkoğlu 2003: 7), Tat. *avıldaş* “köylü, hemşehri”, *öydeş* “ev arkadaşı”, (Öner 2015: 38-374), Trkm. *dövürdeş* “çağdaş”, *pikirdeş* “aynı fikirde olan” (Tekin 1995: 175-530; TDDS I 2016: 301, TDDS II 2016: 223), YUyg. *dildaş* “yakın, sırdaş”, *ülküdaş*, *kesipdaş* “meslektaş” (Necip 2013: 102-195) +*TAş* eki ile türetilmiş sözcüklerdendir. Örneklerden de görüldüğü gibi bütün Türk dillerinde beraberlik ve ortaklık gösteren adlar yapan işlek bir ektir.

¹⁶ Talat Tekin sözcüğün kökenini *kagadaş* [*kādaş*] < **kā* “aile” şelinde gösterir (2016: 80).

2.1.37.4. Çuvaşçada {+tAş} Eki

+tAş, eki yapısında bulundurduğu ş foneminden dolayı ödünçlemedir. Çuvaşçada genel Türkçe /ş/'nin kurallı biçimi /ś/ dir. Emine Yılmaz, ekin Çuvaşçadaki işlevinin Genel Türkçedekiyle aynı olduğunu belirtir (2002a: 124).

Liya Sergejevna Levitskaya, *yultaş* “yoldaş, arkadaş” < *yol* “yol” + *taş* (Çuv. *śul* “yol”); *hurintaş* “akraba” < *hurin* “karın” + *taş* (Çuv. *hurim* “mide, karın”); *kilinteş* (Tat., Bşk. *kilendeş* “elti”) ve *paytaş* “paydaş” örneklerini vererek bu ekin Çuvaşçaya Kıpçak alıntılar üzerinden geçtiğini belirtir (1976: 140).

Çuvaşçada ekin işlevleri şu şekildedir:

a) +tAş eki, akrabalık ve yakınlık bildiren adlar türetir:

hurin+taş “kardeş” (ÇRS, 566) < *hurin* “karın” (ÇRS, 565)

kilinteş “gelin” < *kilen* “” (ÇRS, 176)

yul+taş “arkadaş” (ÇRS, 639) < *yul* “yol” (ÇRS, 638)

b) Ortaklık ve benzerlik bildiren adlar türetir:

ataş “adaş” (ÇRS, 46) < *yat+taş* < *yat* “ad” (ÇRS, 650).

hurin+taş “kardeş” (ÇRS, 566) < *hurin* “karın” (ÇRS, 565)

pay+taş “iştirak eden” (ÇRS, 266) < *pay* “kısım, pay, parça” (ÇRS, 265)

saman+taş “çağdaş” < *saman* “zaman” (ÇRS, 342)

śir+teş “hemşehri” < *śir* “yer, arazi” (ÇRS, 411)

c) Ivan Pavlovich Pavlov, +tAş ekinin yeni sözcük türetimlerinde de kullanıldığını bildirmiş ve ekin *sayantaş* “epilepsi” < *sayan+taş*; *siyenteş* “mide hastalığı” < *siyen+teş* gibi hastalık adları türettiği bilgisini vermiştir (2014: 141).

2.1.38. {+tAy} Eki

Türkiye Türkçesinde bulunmayan bir addan ad yapım ekidir.

2.1.38.1. {+tAy} Ekinin Kökeni ile İlgili Görüşler

Mihail Romanoviç Fedotov, V. Kotviç'in görüşlerine yer vermiştir. Kotviç, +tAy ekini +lAy ekinin fonetik bir varyantı kabul etmiş ve Kazakça karşılaştırma hâli +lAy/+DAy “gibi, sanki” ekiyle ilişkilendirmiştir (1996: 322).

Boris Aleksandrovich Serebrennikov Türk dillerinde bulunan +Ay küçültme ekinin +tAy ekinin yapısına katıldığını ve ayrıca benzetme bildiren +day/+tay ekiyle de ilişkili olduğunu düşünmüştür (2011: 99).

Fuat Ganiyev ekin semantiğinin Eski Türkçedeki *tag/teg* sözüne dayanıyor olabileceğini düşünmüştür (2013: 93).

+tAy eki, Klasik Moğolcada da mevcuttur. Nicholas Poppe ekin Moğolcadaki kullanımları ile ilgili şu örnekleri verir: *moritay* “atlı, binici” < *morin* “at”, *surgagulitay* “bilgili, tahsilli” < *surgaguli* “okul”, *arbantay* “on yaşındaki” < *arban* “on” (1992: 50). Yine aynı ek Çağdaş Moğolcada da varlığını sürdürmektedir. Feyzi Ersoy ekin Çağdaş Moğolcada çok işlek bir ek olduğunu ve sıfat olarak kullanılabilen yeni sözcükler türettiğini ifade etmiştir. *ayuultay* “tehlikli” < *ayuul* “tehlike”, *erdemtey* “bilgili, kültürlü” < *erdem* “bilgi, ilim”, *uhaantay* “akıllı, bilgili” < *uhaan* “bilgi, akıl” (2018: 38-39).

2.1.38.2. Türk Dilinin Tarihsel Dönemlerinde {+tAy} Eki

Türk dilinin tarihsel dönemlerinde bu ek ile türetilmiş örneğe rastlanmamıştır. Fakat Fuat Ganiyev +tAy ekinin Eski Türkçede sontakı *tag/teg* “gibi” ile karşılaştırılması gerektiğini ileri sürmüştür (2013: 93).

Annemarie von Gabain (2007: 46) ve Talat Tekin (2016: 140) Orhon Türkçesinde eşitlik ve aynılık bildiren +täg, nadiren +tag, +däg, +dağ son çekim edatı olduğunu bildirirler. kañım kağan süsi böri *täg* ärmış... (KT D 12) “babam hakanın askerleri kurt gibi...” Orhon Türkçesinde yalın hâldeki ad, iyelik üçüncü kişi eki gelmiş biçimlerine gelen *teg*

edatı; *antag/antäg* (< *anteg* < *anı teg*) örneklerinde kalıplaşmış biçimler olarak kullanılmıştır (Clauson 1972: 349; Gabain 2007: 93; Tekin 2016: 138-140; Erdal 2004: 404), Karahanlı Türkçesinde de *teg* edatı benzerlik anlamıyla yalın, zamirlerin yalın ve tamlayan hâli eki almış biçimlerine getirilmiş ve bu edatın zamirlerin belirtme hâliyle kalıplaşmış şekilleri kullanılmıştır (Clauson 1972: 349; Hacıeminoğlu 2008: 92), Harezmi Türkçesinde *teg* edatı “gibi” anlamıyla tespit edilmiştir. Kıpçak Türkçesinde *teg*, *deg/k*, *dey* şekillerine rastlanılmıştır (Hacıeminoğlu 1992: 92; Karamanlıoğlu 1994: 112). Eski Anadolu Türkçesinde *dek/tek* edatına rastlanır (Timurtaş 1994: 103), Çağatay Türkçesinde *teg*, *deg/k* şekli görülmektedir (Clauson 1972: 349).

2.1.38.3. Çağdaş Türk Dillerinde {+tAy} Eki

Orhon Türkçesinde bulunan *+tag/+täg* son çekim edatı Çağdaş Türk dillerinin bir kısmında *+DAy* “gibi” şeklinde addan ad yapım eki olarak devam etmektedir. *+TAy* eki de özellikle Kıpçak Grubu Türk dillerinde bağımsız bir addan ad yapım eki vardır.

Çağdaş Türk dillerinde küçültme, sevimlilik ifade eden sözcükler türetir. Ad ve sıfatlardan vasıf adları da türettiği görülür.

Ekin çağdaş Türk dillerinde kullanımı ile ilgili Boris Aleksandrovich Serebrennikov, Özb. *kencätay* “ufaklık”, *sirintây* “sirin, şirincik”, *erkätay* “tatlı yaramaz”, Kaz. *apatay* “anneciğim”, *kişken(e)tay* “küçücük”, *azğan(a)tay* “azıcık”. Kırg. *aketay* “babacığım” *calkootay* “ürkek”, *ak sanatay* “iyi niyetli”, *kara coltoy* “kötü niyetli” örneklerini verir (2011: 99). Yak. *segertey* “şipşirin”, *iñürdey* “sınırlı” (Kirişçioğlu 2007: 1242).

2.1.38.4. Çuvaşçada {+tAy} Eki

İşlek olmayan *+tAy* eki Çuvaşçada küçültme işlevli sözcükler türetir.

Liya Sergeyevna Levitskaya, Çuvaşça *+tAy* ekinin Marice küçültme *+ta/+te* eki ile karşılaştırmanın mümkün olabileceğini düşünmüştür. Mar. *lapkata* “kısa” < *lapka* “kısa”, *çatkata* “özenli, temiz” < *çatka* “özenli, temiz” örneklerini vermiştir. Fakat Çuvaşça ve

Maricedeki bu benzer ekler arasında genetik bir bağın olup olmadığını sorgulamak yerine Türk ve Fin-Ugor dillerindeki *t*'yi yapısında bulunduran küçültme eklerinden bahsetmenin daha doğru olduğunu belirtmiştir (1976: 151).

Emine Yılmaz ekin *Ivantey* “Ivancık”, *Turhantey* “Turhancık” gibi erkek adlarında çokça görüldüğünü ve ekin çoğunlukla uyuma girmediği bilgisini vermiştir (2002a: 125).

a) Adlara ve sıfatlara gelerek yine aynı anlamlı vasıf adları (sıfatlar) yapar:

çuman+ttay “tembel” < *çuman+(t)tay* < *çuman* “tembel” (ÇRS, 596)

mınttay “büyük, kaba” < *mıñi+(t)tay* < *mıñi* “büyük” (ÇRS, 235)

pahma+ttay “kaba, kibar olmayan” < *pahma+(t)tay* < *pahma* “kaba” (ÇRS, 275)

2.1.39. {+tük} Eki

Türkiye Türkçesinde *koltuk* sözcüğünde rastladığımız *+tuk* ekinin Çuvaşça biçimidir.

2.1.39.1. {+tXk} Ekinin Kökeni İle İlgili Görüşler

Willi Bang, ekin *tur* “durmak” + *k* eylemden ad yapan ekin birleşmesiyle meydana gelmiş olabileceği düşünmüştür (1918: 293). Martti Räsänen *+dUk*, *+tUk*; *+dUrgA*, *+dUrUk*, *+tUrUk* biçiminde verdiği eke, Orta Türkçe döneminden *kömüldürük*, Osmanlı Türkçesi döneminden *egindirik*, *boyunduruk*, Çağatay Türkçesi döneminden *burunduk*, Şorca *koltuk*, Kazakça *karındık* örneklerini vermiştir (1957: 97).

2.1.39.2. Türk Dilinin Tarihsel Dönemlerinde {+tXk} Eki

Karahanlı Türkçesi döneminden *kıltık* “başta bulunan kepek ve konak”, *koltuk* “koltuk altı” (DLT 239/207). Kıpçak Türkçesi döneminden *koltuk* “koltuk, koltuk altı” (CC 65b/33b).

2.1.39.3. Çağdaş Türk Dillerinde {+tık} Eki

Bşk. *bıvıntık* “boğum”, *qultıq* “koltuk altı, geçit”, (Özşahin 2017: 88-381), Tat. *uyımtık* “oyuk yer”, *yantık* “yan” (Ganiyev 2013: 78) gibi.

2.1.39.4. Çuvaşçada {+tık} Eki

Çuvaşçada tek bir örneğine (hapax) rastladığımızıdır.

kan+tık “cam, çerçeve, pencere çerçevesi” < *karın+tık* “karın boşuğu” (Yegorov 1964: 88).

3. BÖLÜM

EYLEMDEN AD YAPIMI

Çuvaşçada eylemden ad türetimi birleşme ve eklenme yoluyla yapılmaktadır. Bu bölümde Çuvaşça ekler ile yapılan eylemden ad türetimi incelenecektir. Ele alınan eklerin birçoğu Türk dillerinin tarihsel dönemleri ile çağdaş Türk dillerinde tanıklanmıştır.

3.1. EYLEMDEN AD YAPAN EKLER

Bu başlık altında Çuvaşçada eylemden ad türetiminde görülen toplam yirmi üç ek incelenecektir. Bu eklerden bazıları ödünçlemedir. Ödünçlemelerin büyük bir kısmı Genel Türkçe ve Tatarcadandır.

3.1.1. {-A} Eki

Türkiye Türkçesinde *çevre, yara, oya, sapa, öte, kısa* gibi sözcüklerde kalıplaşarak yapım eki görevini üstlenmiş olan bu ek, Eski Türkçe *-A, -I, -U* zarf-fiil ekinin Çuvaşça biçimidir.

3.1.1.1. {-A}/{-I}/{-U} Ekinin Kökeni İle İlgili Görüşler

Araştırmacılar ekin kökeni hakkında hemfikirdir.

Edvard Vladimiroviç Sevortyan *-a/-e* ekiyle birlikte *-ya/-ge, -ı/-gi, -i/-i* eklerinin birbirleriyle bağlantılı olduğunu düşünmüştür (1966: 263).

Annemarie von Gabain *-A, -I, -U* biçiminde verdiği ekin eskiden muhtemelen eş sesli zarf-fiil ekinin aynısı olduğunu belirtmiştir (2007: 51). Talat Tekin eki eylem zarfı olarak ele almıştır (2016: 86). Kemal Eraslan bu ekin kalıplaşma ile eylemden ad yapım eki durumuna geçtiği görüşünü bildirmiştir (2012: 104). Marcel Erdal ünlü ile biten eylemlere *-A, -I, -U* altbiçimcikleri, ünsüz ile biten eylemlere de *-(y)U* altbiçimciği ile

eklenmesi sonucu, zarf-fiil ekinin sözcükselleşmiş donuk zarflar meydana getirdiğini belirtmiştir (1991: 403).

3.1.1.2. Türk Dilinin Tarihsel Dönemlerinde {-A}/{-I}/{-U} Eki

Eski Türkçe döneminde *ara* “arasında” (KT D 1), *tägrä* “çepeçevre” (T 8), *yana* “yine, tekrar” (KT D 10), Karahanlı Türkçesi döneminde *tegre* “etraf, çevre; etrafında”, *yaka* “yaka, elbise yakası” (KB 4414, 2377), Harezmi Türkçesi döneminde *ayra* “ayrıntılı, açık, seçik”, *köre* “göre, bakarak, nazaran” (NF 23/6, 110/14), Kıpçak Türkçesi döneminde *erte* “eski, geçmiş”, *ölçe* “ölçü” (CC 33a/8, 38a/24), Çağatay Türkçesi döneminde *tola* “dolu”, *yaraşa* “layık, uygun” (GD 2746, 1435), Eski Anadolu Türkçesi döneminde *çevre* “etraf, muhit”, *toğru* “gerçek” (SNB 103/9, 326/2) gibi bu ekin örneklerine rastlarız.

3.1.1.3. Çağdaş Türk Dillerinde {-A}/{-I}/{-U} Eki

Çağdaş Türk dillerinde bu ekle türetilmiş az sayıda ad vardır. Bazı biçimbilgisi çalışmalarında bu ek, eylemden ad yapım ekleri içerisinde incelemeye dahi alınmamıştır.

Ekin Çuvaşçada bir işlevi olarak eylemlere gelerek onlardan çeşitli araç-gereç, alet adları yapmasına Tatarcada da rastlanılmaktadır: *ceye* “ok atılan yay; yay şeklindeki şey; araç, parantez”, *eylene* “çember; kıyı şeridi; etraf, çevre, muhit”, *suka* “pulluk, saban” (Öner 2015: 76-119-421), Trkm. *yara* “yara”, *çövre* “ters yüz, arka yüz” (Tekin vd. 1995: 678-126; TDDS II 2016: 510). Yak. *könö* “düz” (Vasiliev 1995: 76).

3.1.1.4. Çuvaşçada {-A} Eki

Emine Yılmaz (2002a: 129) ve Feyzi Ersoy (2010: 72) ekin Eski Türkçedeki -A, -I, -U ekiyle aynı ek olduğundan bahsetmişler, ekin diğer Türk dillerine nazaran Çuvaşçada daha işlek olduğu bilgisini vermişlerdir.

Liya Sergejevna Levitskaya bazı durumlarda Çuv. -a/-e ekinin -yak, -ak > -ay’dan gelişmiş olabileceğini düşünmüş ve bazı Türk dillerinden bu duruma örnekler vermiştir:

Çuv. *tuya* “sopa, baston” ~ Trkm., Uyg., Kırg. *tayak*, TT. *dayak*, Yak. *tayah*; Çuv. *tura* “tarak” ~ Trkm. *darak*, Tuv. *tıryak*, Yak. *tarah*, Tat. *tarak*, Kırg. *tarak* gibi. Ayrıca ekin *-ak* < *-a* + *-k* biçiminde de düşünülebileceğini ve Çuvaşçadaki biçimin daha eski olabileceğini belirtmiştir: Çuv. *ala* “kalbur” < *al* “ekmek” < **el-* ~ ET *elge-* “ekmek”, TT. *elek* “elek”, *ele-* “ekmek”. (1976: 152-153).

Mihail Romanoviç Fedotov, bu ekin Çuvaşçadan ödünçlemeler ile Maricede de görüldüğü bilgisini vermiştir. Çuv. *torta/turta* > Mar. *tarta, torta* (a ~ o) “araba oku”; Çuv. *vite* (< *vit-* “örtmek”) > Mar. *vita, vüta* “ahır”; Çuv. *aka* (< *ak-* ~ ET *ek-* “ekmek”) > Mar. *aga/ege* (Çuv. *-k-* ~ Mar. *-ĭ-*) “ekim, pulluk”; Çuv. *tışre* (< *tış-* “tütsülemek”) > Mar. *tıtıra, tütıra* “duman”; Çuv. *više* (< *viš-* “ölçmek, tartmak”) > Mar. *visa* “tartı, ölçü”; Çuv. *vile* (< *vil-* ~ ET *öl-* “ölmek”) > Mar. *vilya* “leş” (1996: 328).

Ekin Çuvaşçadaki işlevleri şu şekilde sıralanabilir:

a) *-A* eki, eylemin sonucunu gösteren adlar türetir:

kul-a “gülüş, gülünç” < *kul-* “gülmek” (ÇRS, 191)

makra “ağlama, feryat” < *makır-a* < *makır-* “ağlamak” (ÇRS, 224)

pıh-a “bakış” < *pıh-* “bakmak” (ÇRS, 282)

şavra “yuvarlak; çevre” < *şavır-a* < *şavır-* “çevirmek” (ÇRS, 392)

şemşe “yumuşak, hafif” < *şemış-e* < *şemış-* “yumuşamak” (ÇRS, 406)

şır-a “çizgi” < *şır-* “çizmek, yazmak” (ÇRS, 404)

tavra “çevre, daire, alan” < *tavır-a* < *tavır-* “döndürmek” (ÇRS, 436)

tışre “duman, sis” < *tış-* “tüttürmek, tütsülemek” (ÇRS, 478)

vil-e “leş” < *vil-* “ölmek” (ÇRS, 79)

b) *-A* eki eki, araç-gereç, alet adları türetir:

ak-a “saban, pulluk” < *ak-* “ekmek” (ÇRS, 27)

pır-a “burgu, matkap” < *pır-* “döndürmek, burmak” (ÇRS, 278)

sür-e “tırmık” < *sür-* “tırmıklamak” (ÇRS, 386)

turt-a “araba oku” (ÇRS, 497) < *turt-* “çekmek” (ÇRS, 496)

vit-e “mandıra, ahır” < *vit-* “örtmek” (ÇRS, 82)

vış-e “ölçü, tartı, terazi” < *vış-* “ölçmek, tartmak” (ÇRS, 76)

c) -A eki, sıfat görevli sözcükler türetir:

kıtra “kıvırcık” < *kıtır-a* < *kıtır-* “kudurmak, delirmek” (ÇRS, 164)

püre “kıvırcık” < *pür-e* < *pür-* “örmek; dönmek” (ÇRS, 294)

yir-e “gözü sulu, gözü yaşlı” < *yir-* “ağlamak” (ÇRS, 128)

d) Eylemi gerçekleştiren, yapan anlamında adlar türetir:

makır-a “sürekli ağlayan, hep ağlayan” (ÇRS, 224) < *makır-* “ağlamak, sızmak” (ÇRS, 223)

mikirt-a “şikayetçi, memnun olmayan” < *mikirt-* “kabartmak, şişirtmek” (ÇRS, 233)

3.1.2. {-AkA} Eki

Türkiye Türkçesinde mevcut olmayan bir eylemden ad yapım ekidir.

3.1.2.1. {-AkA} Ekinin Kökeni ile İlgili Görüşler

Çuvaşçada bulunan bu ek için Mihail Romanoviç Fedotov -A + -kA eklerinden meydana gelmiş birleşik bir ek olabileceği yorumunu yapmıştır (1996: 328).

3.1.2.2. Türk Dilinin Tarihsel Dönemlerinde {-AkA} Eki

Türk dilinin tarihsel dönemlerinde ekle türetilmiş herhangi bir örnekle karşılaşmamıştır.

3.1.2.3. Çağdaş Türk Dillerinde {-AkA} Eki

Çağdaş Türk dillerinde bu ekin örneğine rastlanılmamıştır.

3.1.2.4. Çuvaşçada {-AkA} Eki

Çuvaşçada işlek olmayan bir ektir.

a) *-AkA* eki, eylem kök ve tabanlarına gelerek adlar ve sıfatlar türetir:

şavraka “yuvarlak” (ÇRS, 393) < *şavır-aka* “yuvarlak” < *şavır-* “döndürmek, çevirmek” (ÇRS, 392)

sap-aka “püskül, salkım; sap, dal” < *sap-* “dökmek, serpmek, saçmak, dağıtmak” (ÇRS, 344)

sarlaka “geniş” < *sarıl-aka* < *sarıl-* “genişlemek” (ÇRS, 347)

şatraka “çalı çırpı; sık, gür, karışık” (ÇRS, 399) < *şatır-* “çatırdamak” (ÇRS, 400)

3.1.3. {-AkAn} Eki

Türkiye Türkçesinde *durağan*, *gezegen*, *süreğen* gibi eklendiği eylemdeki hareketi sürekli ve çokça yapmayı gösteren adların yapısında bulunan *-AgAn*, *-AkAn* ekinin Çuvaşça biçimleridir.

3.1.3.1. {-AgAn} Ekinin Kökeni ile İlgili Görüşler

Martti Räsänen, *-akan*, *-eken* (*a* + partisip kan) ekini sıfat-fiil ekinin *-a* ekiyle genişlemiş şekli olduğunu gösterdikten sonra şu örnekleri verir: Kıpç. *alagan*, *beregen*; Osm. *olağan*, *göregen* (1957: 115).

Gustaf John Ramstedt ekin, *-AkAn* < *-A* + *-kAn* şeklinde bir birleşik ek olduğunu ileri sürmüştür. Ekin bünyesinde bulunan *-kAn* unsurunun Moğ. küçültme eki *-kan* ve Tung. *-kan* (Moğ. *nigeken* “sadece bir”, *eneken* “sadece bu”) eki ile aynı ek olduğunu düşünmüştür (1957: 111, 147). Nikolay Aleksandroviç Baskakov, Ramstedt’in Moğolca ve Türkçeyi bağlayan bu etimolojisine karşı çıkmıştır. Tatarca *kaçagan*, *yatağan* sözcüklerini örnek olarak vermiş ve bunu fonetik gelişiminin sonucunda gerçekleşmiş olabileceğini düşünmüştür: *kaça turgan* > *kaçagan* ve *yata turgan* > *yatağan* (Fedotov 1996: 333).

Willi Bang, bu ekin **a-gan* biçiminde gelişmiş bir küçültme eki ya da eylemden ad yapan *-ig + -an* biçiminde birleşik bir ek olduğunu bildirmiştir (Räsänen 1957: 126). Marcel Erdal, bu ekin az sayıda geçişli ve geçişsiz fillerden fail adı yaptığını ve o işlevine yakın bir işlevde kullanıldığını aktarmıştır (1991: 382).

Boris Aleksandrovich Serebrennikov, *-ağan/-egen* ekini *-kan/-ken* ekinden gelişmiş olabileceğini bildirmiştir. Ekin birinci unsuru *-a/-e*'yi hareketin sürekliliğini bildiren ve eylem yapan ek olarak vermiştir (2011: 114).

Ali Fehmi Karamanlıoğlu *Et-Tuhfet-üz-Zekiyye Fil-Lûgat-it-Türkiyye* adlı eserde bu ekin, *ism-i fail* konusunda aşırılık istenildiği zaman manasında kullanıldığını bildirmiştir. Adı geçen eserde *içevçi* (<*içegüçü*?) örneğinin varlığı ekin *-gan/-gen* olduğunu, abartmayı verenin eylemi genişleten *-a/-e* eki olduğu düşüncesini kuvvetlendirdiğini belirtmiştir (1994: 35).

Necmettin Hacıeminoğlu, gelecek zaman sıfat-fiilleri içerisinde değerlendirdiği ekin *-gAn* ekine göre kuvvetlilik ve süreklilik ifade ettiğini bunun yanı sıra ad görevinde sözcükler de türettiğini belirtmiştir (1996: 168).

Hamza Zülfikar *-AgAn* ekinin tek heceli eylemlere, *-gAn* ekinin ise çok heceli eylemlere özellikle de çatı ekleri üzerine gelebilmesiyle bu eklerin bu hususta ayrıldıklarını bildirmiştir (2010: 48-51).

Kemal Eraslan, ekin devamlılık ifadesi veren ve *-A-gAn* şeklinde görülen birleşik bir ek olduğunu belirtmiştir (2012: 104). Zeynep Korkmaz da ekin *A-gAn* şeklinde birleşik bir ek olabileceğini söylemiştir (2017: 144).

Muharrem Ergin *-AkAn* ekin *-gan/-gen*, *-kan/-ken* ekiyle aynı işlevde olduğunu, eylemin gösterdiği hareketi aşırı ve devamlı yaptığını bildiren adlar türettiğini ancak bugün birkaç örnekte olduğunu belirtmiştir: *olağan*, *yatağan*, *gezeğen*, *çalağan* “atmaca” gibi (2003: 191).

Tahsin Banguoğlu bu ekin eylemden *-ge > -e-* berkitme eylemlerinin önceki dönemlere ait bir *-gen* sıfat fiilinden erken dönemlerde kopmuş bir birleşik ek olabileceğini belirtmiştir: *tep-ge-gen > tep-egen* (2015: 229).

3.1.3.2. Türk Dilinin Tarihsel Dönemlerinde {-AgAn} Eki

Sevgi Turan, Kıpçak Türkçesinde *-AgAn* olarak var olan ekin fiilin bildirdiği hareketi sürekli, çok yapan anlamında adlar, sıfatlar türettiğini *sınagan* (İN 33a2), *kesegen* (İN 10b7), *ötegen* (İN 12b8) örneklerini vererek açıklamıştır (2006: 131), Kıpçak Türkçesi döneminden *emegen* “yaşlı kadın, kocakarı” (CC 82a/25b) örneği bu ek ile türetilmiştir.

Gürer Gülsevin Eski Anadolu Türkçesi döneminde ekin için *olağan* (Tıb. Neb.65a.10) ve *iyegen* (TS) örneklerini vermiştir.

3.1.3.3. Çağdaş Türk Dillerinde {-AgAn} Eki

Kırg. *alagan* “sık sık alan, çok alan, açgözlü”, tabağan “hazırcevap olan, çare bulan; tedarik etmesini bilen”, köçöögön “sık sık göçmeyi seven, yer değiştirmeyi seven; bir yerde oturmaz olan adam” (Yudahin 2011: 18, 695, 497), Trkm. *çapagan* “iyi koşan, çevik”, *gülegen* “çok gülen” (Tekin vd. 1995: 111, 317; TDDS I 2016: 190), Yak. *etigen* “geveze”, *ırigan* “zayıf, çelimsiz”, *körügen* “keskin gözlü”, *umnuğan* “unutkan” (Kirişçioğlu 1999: 59) örnekleri vardır.

3.1.3.4. Çuvaşçada {-AkAn} Eki

Feyzi Ersoy, ekin şimdiki zaman eylem sıfatı eki olduğunu ve kalıcı adlar yaptığını bildirir (2010: 73).

Mihail Romanoviç Fedotov işi sürekli ve çokça yapan anlamında adlar türeten *-AkAn* ekini, meslek ve uğraşı adı yapan *+šī/+šĭ* (~TT. +CX) eki ile karşılaştırmıştır. *ine sĭvakan* (< *sĭv-* ~ ET *sağ-* “sağmak”) “süt sağan kimse”, *kĭtĭ kĭteken* (< *kĭt-* ~ ET *küte-* “gütmek”) = *kĭtĭšĭ* “çoban”, *sĭvakan* (< *sĭr-* ~ ET *yaz-* ‘yazmak’) = *sĭrušĭ* “katip”, *pulĭ titakan* (<tut-

~ ET *tut-* “almak, kapmak, avlamak”) = *pulışi* ‘balıkçı’, *yıltırpe çupakan* (< *çup-* ~ *çap-* /*çab-*/*şap-*/*sap-*/*çop-* “koşmak, atlamak” = *yıltırşı* “kayakçı” gibi (1996: 333).

a) *-AkAn* eki, geçişli ve geçişsiz tek ve çok heceli eylemlerden bir işi aşırı ve devamlı yapanı gösteren sıfatlar ve kalıcı adlar türetir:

antih-akan “azap veren” < *antih-* “zulmetmek” (ÇRS, 36)

askin-akan “azan, kuduran” < *askin-* “azmak, kudurmak” (ÇRS, 44)

ırçet-eken “üreten, yetiştiren” < *ırçet-* “üretmek, yetiştirmek” (ÇRS, 104)

is-eken “içen” < *is-* “içmek” (ÇRS, 117)

kilarakan “neşreden, çıkararak” < *kilar-* “çıkarmak, neşretmek” (ÇRS, 157)

kir-eken “giren” < *kir-* “girmek” (ÇRS, 170)

kul-akan “gülen” < *kul-* “gülmek” (ÇRS, 191)

pih-akan “bakan” < *pih-* “bakmak” (ÇRS, 282)

pile-ken iş “zanaat” < *pil-* “bilmek” (ÇRS, 287)

pulış-akan “yardımcı, yardım eden” < *pulış-* “yardım etmek” (ÇRS, 312)

purin-akan “yaşayan” < *purin-* “yaşamak” (ÇRS, 314)

şapış-akan “dövüşken” < *şapış-* “dövüşmek, vuruşmak” (ÇRS, 397)

şir-akan “yazan” < *şir-* “yazmak” (ÇRS, 433)

şivir-akan “uyuyan” < *şivir-* “uyumak” (ÇRS, 431)

üs-eken “büyüyen, yetişen” < *üs-* “büyüme, yetişme” (ÇRS, 523)

kul-akan “gülen” < *kul-* “gülmek” (ÇRS, 191)

3.1.4. {-An} Eki

Türkiye Türkçesinde *tavşan*, *sıçan*, *yılan* gibi örneklerde gördüğümüz *-An* ekinin Çuvaşça biçimidir. Türk dilinin tarihsel dönemlerindeki *-gAn* ekinin ön ses *-g*'sinin eriyip kaybolmasından meydana gelmiş eylem sıfatı ekidir.

3.1.4.1. {-GAN} Ekinin Kökeni İle İlgili Görüşler

Willi Bang bu ekin *-iğ/-ig* eylemden ad yapma eki ile *-an/-en*'den meydana geldiğini bildirmiş, bu şeklin *-ağan/-egen*'e (< *-a-ğan/ -e-gen*) benzediğini ve onun gibi zamanla kısaldığını (*kılıpan* < *kılıp-an* gibi) ileri sürmüştür (Eraslan 1980: 38).

Carl Brockelmann *-ğan/-gen* ekindeki ön seste bulunan *-ğ* ve *-g*'lerin Oğuz grubunda düşerek *-an/-en* olduğunu, diğer Türk dillerinde benzeşmeyle *-қан/-ken* şeklinin ortaya çıktığını yan yana bulunan iki ünsüzden birinin düşmesiyle de (*çıқан* < *çıkқан* < *çıkğan*) *-an/-en* şeklini aldığını ileri sürmüştür (1954: 199).

Gustaf John Ramstedt *-ğan/-gen* ekini, *-ğa* (~ Mançu *-ka, -ha*), *-n* “geçmiş zaman sıfat-fiili” > *-ğan/-gen* gelişimiyle açıklamıştır (Räsänen 1957: 126).

Annemarie von Gabain *-gan* ekinin *-ğın, -gin; -kın, -kin* ekleriyle birlikte seyrek olarak kullanılan bir biçimi olduğunu tereddüt ederek söylemiş; *tezkin* “mülteci”, *tirgin* “kalabalık, dernek”, *bazgan* “çekiç, basan” sözcüklerini örnek olarak vermiştir (2007: 52). Marcel Erdal, ekin hem geçişli hem de geçişsiz eylemlerin öznesine (subject) işaret ettiğini belirterek çoğunlukla Uygurcanın sonlarında adların sıfat-fiil yönetimini gösterdiği için sıfat-fiile yakın bir işlevde kullanıldığını ifade etmiştir (1991: 382). Erdal da Gabain gibi ekin *-gin* ile ilişkilendirilebileceğini düşünmüştür ve ekle ilgili olarak *esnegen, erken, uğan, kapğan, yargan* örneklerini vermiştir (1991: 383-384)

Fuat Ganiyev *-An* ekinin sıfat-fiil *-gan* ekinin fonetik ve gramatik değişime uğramış şekli olarak düşünmektedir (2013: 81).

3.1.4.2. Türk Dilinin Tarihsel Dönemlerinde {-GAN} Eki

Türk dilinin tarihsel dönemlerinde ek, *-gAn* olarak karşımıza çıkmaktadır. Eski Türkçe döneminde *kapgan* (Böğü kağanın unvanı) “kapan, yakalayan” (T 51), *korıgan* “kale, müstahkem mevki, sığınak” (KT K 8; BK D 31), Karahanlı Türkçesi döneminden *tiken* “diken”, *yaratgan* “Allah”, (KB 3846, 4743), Harezmi Türkçesi döneminde *sıçkan* “sıçan”

(KE 25v3), *uğan* “kadir, Allah” (KE 29r8), Kıpçak Türkçesi döneminde *artkan* “fazlalık, kâr, arta kalan”, *sıçkan* “fare” (CC 38a/18, 54b/22), Çağatay Türkçesi döneminde *kurğan* “mezar, kale”, *yavğan* “yavan” (LÇ: 234a, 301b), Eski Anadolu Türkçesinde *kahığan/kakığan* “öfkeli, hiddetli, kızgın” (SNB 363/3) gibi örnekler bu ek ile türetilmiş adlardır.

3.1.4.3. Çağdaş Türk Dillerinde {-An} Eki

Tat. *peçen* “yem, hayvan yiyeceği, ot, saman”, *tuzan* “toz; çamur, toprak parçaları” (Öner 2015: 379-503).

3.1.4.4. Çuvaşçada {-An} Eki

Eski Türkçede eylem sıfatı olan *-gAn* ekinin Çuvaşçadaki biçimidir.

Eski Türkçe söz içinde hece başı ve hece sonu durumdaki **-ğ-/*-g-; *-ğ/*-g* Çuvaşçada sıfır biçimbirim olarak karşımıza çıkmaktadır (Ceylan 1997: 84).

a) Ek, kalıplaşma yoluyla kalıcı adlar türetmiştir:

avtan “horoz” < *avıt-an* < *avıt-* “ötmek” (ÇRS, 21)

sur-an “yara, kesik” < *sur-* “ağrımak, sızlamak” (ÇRS, 384)

şır-an “yar” < *şır-* “yıkmaq” (ÇRS, 433)

şıl-en “yılan” < *şıl-* “diz çökmek, yerlere kapanmak” (ÇRS, 409)

tivan “akraba” < *tu-* “akraba yapmak” (ÇRS, 489)

tus-an “toz” < *tus-* “tozmaq, saçmaq, dağıtmak” (ÇRS, 498)

3.1.5. {-çık}/{-çık} Eki

Türkiye Türkçesinde bulunmayan bir eylemden ad yapım ekidir.

3.1.5.1. {-çXk} Ekinin Kökeni ile İlgili Görüşler

Ek ile ilgili olarak, Marcel Erdal bu ekin /r/ ve /n/ ile biten sözcüklerden sonra geldiğinin altını çizmiştir. Erdal, DLT’de kimi sözcüklerin hem -gUç’lu hem de -çUk (-çUg)’lu şekillerinin de bulunmasıyla bu iki ekin benzer ekin farklı şekilleri olabileceğini ileri sürmüştür (1991: 357-359).

Marcel Erdal bu ekin /r/ ve /n/ sesleriyle biten çok sayıda sözcüğe eklenip alet adları türettiğini belirterek asıl biçimi -gUç olan ekin ET’de -kUç şeklinde bulunduğunu bildirmiştir. Erdal /r/ ve /n/ gibi tonlulardan sonra ekin -kUç’a dönüşmek zorunda olduğunu bu durumun ET’ de görülürken Karahanlı Türkçesinde görülmediğini ifade etmiştir. Bunun dışında -kUç biçimini de Eski Türkçe ve Oğuz grubunda göçüşme ile -çUk biçimine dönüşebildiğini belirtmiştir. Bunlara ek olarak ekin -gU +- (X)ç küçültme ekiyle oluşmuş birleşik bir ek olabileceğine de değinmiştir (1991: 357-359).

3.1.5.2. Türk Dilinin Tarihsel Dönemlerinde {-çAk}/{-çXk} Eki

Bu ek, Türk dilinin tarihsel dönemlerinde çoğunlukla araç gereç adları türetmiştir. Ekin, aynı zamanda nitelik bildiren sıfatlar türettiği örneklerine de rastlanır.

Eski Türkçe ile ilgili Marcel Erdal *aginguç* “basamak”, *bıçguç* “makas”, *olturguç* “iskemle, sandalye”, *sunçuk/sunçug* “yatak, minder”, *mançuk* “heybe, torba gibi et eğerine takılan şey”, *togurçuk* “tomurcuk”, tövgüç “havan, tokmak”, *bürünçük* “kadın peçesi” (1991: 357-359) örneklerini vermiştir. Karahanlı Türkçesinde döneminden *bürünçük* “burnu ve burundan aşağısını örten yarım peçe, yaşmak” (DLT 109/99), *basınçak* “aciz, zayıf, güçsüz” (KB 911), *erinçig* “sefil, zavallı” (KB 65), Harezmi Türkçesi döneminden *terinçek* “örtü” (NF 415/1), *emcek* “meme” (KE 152r-14), Kıpçak Türkçesi döneminden *erincek* “tembel” (CC 59a/10b), *emcek* “meme” (CC 48a/6), Eski Anadolu Türkçesinde döneminden *aldağuş* “aldatıcı, hilekâr” (SNB 290/15) gibi örnekler bu ek ile türetilmiş adlardandır.

3.1.5.3. Çağdaş Türk Dillerinde {-çAk}/{-çXk} Eki

Bşk. *bevîlsek/ bevîlgîş* “salıncak; sallanır sandalye”, *imsek* “kadınların göğüslerindeki süt bezleri” (Özşahin 2017: 80-251), Kırg. *selkinçek* “salıncak”, *taarinçaak* “alınan, çabuk darılan”, *uyalçaak* “utangaç, sıkılğan” (Yudahin 2011: 644-695-790), Hak. *arıncah* “sıkılğan, utangaç”, *pooncah* “dügüm”, *tarıncah* “öfkeli, kızgın” (Arıkoğlu 2005: 50-375-482), Tat. *imçek* “göğüs, meme”, *tegerçek* “tekerlek” (Öner 2015: 169-456), Trkm. *gemirçek* “kıkırdak” (Tekin vd. 1995: 249; TDDS I 2016: 424), *emcek* “göğüs, meme”, *yılmançak* “düz, cilalı” (Tekin vd. 1995: 200-700), YUyg. *érincek* “erincek, üşenen, tembel”, *mahtançak* “övünge, övünge, övünge”, *tartinçak* “çekingene, utangaç” (Necip 2013: 126-260-391) gibi örnekleri vardır.

3.1.5.4. Çuvaşçada {-çik}/{-çik} Eki

Emine Yılmaz bu ekin çoğu kere *-n* az sayıda da *-r* ile biten eylemlere eklendiğini ve sıfat görevli sözcükler türettiğini belirtir. Yılmaz, bu ekin Tatarca *-cîk/ -cîk* ekinden ödünçleme olduğunu ve işlev olarak *-çan-/ -çen-* ekiyle benzediğini bildirir (2002a: 131).

a) Eylem kök ve tabanına gelerek nitelik bildiren sıfatlar türetir:

aman-çik “yaralı” < *aman-* “yaralanmak” (ÇRS, 33)

avîn-çik “eğri, eğik” < *avîn-* “eğilmek” (ÇRS, 20)

karçik “yaşlı, kocakarı” (ÇRS, 148) < *karı-çik* < *karı-* “yaşlanmak” (ÇRS, 144)

pîtran-çik “bulanık; karışık, belirsiz” < *pîtran-* “bulanmak, karışmak” (ÇRS, 281)

sıhlan-çik “karışık” < *sıhlan-* “yolunu şaşırma” (ÇRS, 435)

b) Eylem kök ve tabanlarına gelerek insan davranışlarını bildiren sıfatlar veya aşırılık ifade eden sıfatlar türetir:

hıpalan-çik “telaşlı” < *hıpalan-* “telaş etmek” (ÇRS, 572)

küpen-çik “üzüntü, can sıkıntısı” < *küpen-* “küsmek, üzölmek” (ÇRS, 200)

ışen-çik “çabuk yorulan” < *ışen-* “yorulmak” (ÇRS, 105)

muhtan-çik “kibirli, övünge” < *muhtan-* “övönmek” (ÇRS, 250)

- sutĭn-çĭk* “hain, ihanet eden” < *sutĭn-* “satılmak” (ÇRS, 385)
şiklen-çĭk “korkak” < *şiklen-* “korkmak, endişelenmek” (ÇRS, 618)
şillen-çĭk “öfkeli, kızgın” < *şillen-* “kızmak, öfkelenmek” (ÇRS, 416)
ürken-çĭk “tembel, aylak” < *ürken-* “tembellik etmek, üşenmek” (ÇRS, 523)
vilyan-çĭk “oynak” < *vilyan-* “parlamak” (ÇRS, 86)
vĭtan-çĭk “utangaç” < *vĭtan-* “utanmak” (ÇRS, 71)
yĭvalan-çĭk “tembel; ezilen, ezilmiş” < *yĭvalan-* “ezilmek” (ÇRS, 118)
yuntar-çĭk “nazlı, inatçı” < *yuntar-* “nazlanmak” (ÇRS, 640)

c) Eylemin hareketiyle ilgili nesne adı ve somut adlar türetir:

- allan-çĭk* “çalkantı” < *allan-* “elenmek” (ÇRS, 31)
kupalan-çĭk “yığın, tepecik” < *kupalan-* “katlanmak, toplanmak, yığılmak” (ÇRS, 193)
külĭn-çĭk “su birikintisi” < *külĭn-* “biriktirmek” (ÇRS, 200)
pĭřĭn-çĭk “kat, kıvrım; kırışık, buruşuk” < *pĭřĭn-* “kıvrılmak, buruşmak” (ÇRS, 289)
sirpĭn-çĭk “serpinti” < *sirpĭn-* “serpinmek” (ÇRS, 368)
sur-çĭk “tükürük” < *sur-* “tükürmek” (ÇRS, 383)
şan-çĭk “umut, güven” < *şan-* “inanmak, emin olmak” (ÇRS, 603)
tĭpren-çĭk “kırıntı” < *tĭpren-* “ufalanmak” (ÇRS, 473)
üker-çĭk “resim” < *üker-* “fotoğraf çekmek” (ÇRS, 521)
van-çĭk “kırık, parça, kırıntı” < *van-* “kırılmak, parçalanmak” (ÇRS, 64)

Liya Sergejevna Levitskaya, bu ekin *-çan* eki ile yakınlığından bahsetmiş ve *maktançĭk* “övünge adam”, *maktanuçan* örneklerini vermiştir (1976: 164-165).

3.1.6. {-ĭ}/{-ĭ}Eki

Türkiye Türkçesinde kapı, sürü, yazı gibi adların yapısında gördüğümüz *-I*, *-U* ekinin Çuvaşça biçimidir. Ek, Türkiye Türkçesinde oldukça işlektir.

3.1.6.1. {-(X)g}/{-I}/{-U} Ekinin Kökeni İle İlgili Görüşler

Bu ekin kökeni ile ilgili farklı fikirler ileri sürülmüştür.

Nicholas Poppe ekin etimolojisini Moğolca *-ga*, Gustaf John Ramstedt ise Moğolca *-gu* ekine dayandırmıştır (Räsänen 1957: 122).

Annemarie von Gabain ekin çeşitli anlamlar verdiğini; yapılan işin sonucunda ortaya çıkan şey anlamının olduğunu belirtmiş ve ekin Moğolcada da aynı olduğunu bildirmiştir (2007: 51). Talat Tekin ekin eylem sonucunu bildiren isimler türettiğini söylemiştir (2016: 87). Marcel Edal ekin *+Ok ~ +Uk* eylemden ad yapım ekiyle ayırt edilmesinin zor olduğunu belirtmiştir. Ancak bu iki yapının hem ünlü hem de ünsüz açısından farklı olduğunu bildirmiştir. Sondaki /G/ ve /K/ seslerinin Eski Türkçede ayırt edilmemesinin bu karışıklığın nedeni olduğunu belirten Erdal, *+(I)g* ve *+Ok* eklerinin anlamsal açıdan farklılaştığını *örtü* (<ört-üg) “örtü”, *örtük* “örtülmüş olan” örneklerini vererek açıklamıştır (1991: 172-173). İpek Bilgen ekin soyut, somut adlar, yer adı ve sıfatlar türettiğini bildirmiştir (1989: 40-45).

Ekin Türkiye Türkçesindeki durumu için; Zeynep Korkmaz Türkiye Türkçesinde *+I/+U* biçiminde olan ek için daha çok tek heceden oluşmuş geçişli ve geçişsiz eylemlere eklenen işlek bir ek olduğundan bahsetmiştir. Eski Türkçede eylemden ad yapan *+(I)g/+(U)g* ekinin Güney-Batı dillerine varan inkişaf sürecinde eriyerek kaybolunca eylemin son ses ünsüzü ile eki birleştiren *+(I)/(U)* bağlantı ünlüleri *+g* ekinin yerine geçtiğini böylelikle eylemden ad yapan bir ek özelliği kazandığını belirtmiştir (2017: 153).

3.1.6.2. Türk Dilinin Tarihsel Dönemlerinde {-(X)g}/{-I}/{-U} Eki

Eski Türkçe döneminde *süçig* “tatlı”, *erig* “kolayca erişilen” (KT G: 6, 13), Karahanlı Türkçesi döneminde *açığ* “acı”, *katığ* “katı, sert”, *keçig* “geçit” (KB 1170, 478), Harezm Türkçesi döneminde *kapuğ* “kapı”, *ölüg* “ölü” (NF 42/12, 438/5). Kıpçak Türkçesi döneminden *bitik* “yazı”, *süriv* “sürü” (CC 30a/2, 63a/40), Çağatay Türkçesi döneminde

agrığ “ağrı, hastalık”, *katığ* “katı, sert, güç”, *tirig* “diri” (GD 611, 887, 445), Galip Güner, Eski Anadolu Türkçesi döneminde *-I/-U* olan ekinin, Oğuzların ek sonlarında bulunan */g/*’yi düşürmeleriyle birlikte ekten önce gelen yardımcı ünlünün ekin işlevini üstlenmesiyle meydana geldiğini bildirmiştir (2013: 141). Eski Anadolu Türkçesi döneminde *arı* “temiz”, *ölü* “ölü” *satu* “alışveriş” (SNB 315/12, 263/5, 266/7) gibi örnekler bu ek ile türetilmiş adlardır.

3.1.6.3. Çağdaş Türk Dillerinde Eki $\{-(X)g\}/\{-I\}/\{-U\}$ Eki

Hakasça, Tuvaca ve Şorcada ekin Eski Türkçedeki biçimi korumuştur. Hak. *açığ* “acı, tatlı karşıtı”, *arığ* “temiz”, *huruğ* “kuru” (Arıkoğlu 2005: 26-50-199), Tuv. *bilig* “bilgi”, *ölüg* “ölü” (Arıkoğlu-Kuular 2003: 14-85). Şor *sadıg* “ticaret yapma, satma”, *kejig* “geçit” (Tannagaşeva-Akalın 1995: 87-46).

Yeni Uygurcada bu $-(X)g$ ekindeki *g*’nin *k*’ye dönüştüğü görülür. *açık* “acı”, *ölük* “ölü, ceset”, (Necip 2013: 2-305). Diğer Türk dillerinde Türkiye Türkçesinde olduğu gibi ek $-I/-U$ biçiminde karşımıza çıkar. Alt. *katu* “ağır, zor, sert”, *tirü* “diri, dinç” (Naskali-Duranlı 1999: 101-178) Kmk. *issi* “sıcak”, *ölü* “ölü, ceset” (Pekacar: 2011: 167-223).

3.1.6.4. Çuvaşçada Eki $\{-i\}/\{-i\}$

Genel Türkçe $-I, -U$ eki ile aynıdır.

Liya Sergejevna Levitskaya (1976: 153) ve Emine Yılmaz (2002a: 131) Çuvaşçada eylemden ad yapan $-i/-i$ ekinin iki ayrı kaynağından bahsederler. Bu kaynaklardan ilki, Eski Türkçedeki $-(X)g$ ’dir.

Eski Türkçede $-(X)g$ ’den önceki yardımcı ünlü yapım eki durumuna gelmiştir:

vilī “ölü” (ÇRS, 79) < ET *ölüg*, TT *ölü*

hitī “katı” (ÇRS, 574) < ET *katığ*, TT *katı*

vitī “örtü” (ÇRS, 82) < ET *örtüg* TT *örtü*

şutî “ışık” (ÇRS, 428) < ET *yaruk*

Bir diğer ikinci kaynak ise Eski Türkçedeki *-ğI/-gI*’dır:

kulî “gülüş” (ÇRS, 191) < *kül-gü* ET *külgü*

uśî “anahtar” (ÇRS, 518) < *aç-ğu* Harez. *açğu* (Levitskaya 1976: 153-154; Yılmaz 2002a: 131-132)

Ekin, Çuvaşçadaki işlevleri şunlardır:

a) Çuvaşça *-î/-î* eki, eylemin gösterdiği işin ve hareketin sonucu ya da ürünü olan somut ve soyut adlar türetir:

çup-î “koşma, yürüyüş” < *çup-* “koşmak” (ÇRS, 596)

kaś-î “geçit” < *kaś-* “geçmek” (ÇRS, 151)

vit-î “örtü” < *vit-* “örtmek” (ÇRS, 82)

kul-î “gülüş, gülme, eğlence” < *kul-* “gülmek, sırtmak” (ÇRS, 191)

sıp-î “oynak, boğum, diz, eklem” < *sıp-* “eklemek, bağlamak, ilişkili olmak” (ÇRS, 389)

sut-î “alışveriş, ticaret” < *sut-* “satmak” (ÇRS, 385)

şut-î “ışık” < *şutî-* “yakmak” (ÇRS, 428)

uś-î “anahtar” < *uś-* “açmak” (ÇRS, 518)

vîrîś-î “savaş, kavga” < *vîrîś-* “savaşmak, dövüşmek” (ÇRS, 70)

vil-î “ölü” < *vil-* “ölmek” (ÇRS, 79)

yuh-î “akış” < *yuh-* “akmak” (ÇRS, 643)

b) Eylemin gösterdiği işin ve hareketin sonucu ya da ürünü olan sıfatlar türetir:

hit-î “katı” < *hit-* “katılaşmak, sertleşmek” (ÇRS, 574)

yüś-î “acı, ekşi” < *yüś-* “acımak, ekşimek” (ÇRS, 131)

c) Eylemin gösterdiği işin ve hareketin sonucu olan nesne, alet ve araç-gereç adları türetir:

hup-î “kapak” < *hup-* “kapatmak, kapamak” (ÇRS, 428)

kaś-î “geçit, köprü” < *kaś-* “bir yerden diğer yere geçmek” (ÇRS, 151)

pîk-î “yay, kavis” < *pîk-* “bükme, eğme” (ÇRS, 287)

sul-ĩ “sal” < *sul-* “sallamak” (ÇRS, 380)

şak-ĩ “askı, ek” < *şak-* “tartmak, asmak” (ÇRS, 395)

tap-ĩ “kapan, tuzak” (ÇRS, 443) < *tap-* “itmek, dürtmek, tekmelemek” (ÇRS, 442)

tĩk-ĩ “tahta sürgü” < *tĩk-* “itmek, dürtmek, değmek” (ÇRS, 468)

uś-ĩ “anahtar” (ÇRS, 518) < *uś-* “açmak, bulmak” (ÇRS, 517)

vit-ĩ “dam, çatı, örtü” < *vit-* “karşılama, sağlamak; girmek, geçmek” (ÇRS, 82)

Liya Sergejevna Levitskaya bazı örneklerden anlaşılacağı üzere ekin Kıpçak dillerinden ödünçleme olduğunu açık olduğunu bildirir: *çupĩ* “koşu, yürüyüş” < *çup-* “koşmak” < Çuv.**şup-*, *yurtĩ* “tırıs, at koşusu” < *yurt-* “tırıs gitme (atlar hakkında)” < Çuv.**şurt-* (1976: 153).

3.1.7. {-ĩk}/{-ĩk}/{-(a)k}/{-(e)k} Eki

Türkiye Türkçesinde *soluk*, *bozuk*, *delik*, *kırık* gibi adların yapısında bulunanan *-(I)k/-* (*U*)*k* ekinin Çuvaşça biçimleridir.

3.1.7.1. {-Ak}/{-(X)k}Ekinin Kökeni İle İlgili Görüşler

Ekin kökeni ile ilgili görüşler şöyledir:

Gustaf John Ramstedt de bu ekin kökenini Moğolcadaki **gi* ekine dayandırmıştır (Räsänen 1957: 146).

Marcel Erdal tarafından bu ek *+(O)k* şeklinde verilmiştir. Erdal, bu ekin geçişli eylemler için nesne, geçişsiz eylemler için özne meydana getirdiğini dile getirmiştir (1991: 224). Talat Tekin *+(U)k* biçiminde verdiği ek için eylem sonucu adlar ve nitelikler türeten bir ek tanımını yapmıştır (2016: 88). Şinasi Tekin *+k* biçiminde verdiği ek için, eylemin gösterdiği hareketin sonucunu daha çok pasif olarak ifade ettiğini, böylelikle de *+g*’dan ayrıldığını ve bu tür türemelerin daha çok sıfat olarak kullanıldığını belirtmiştir (1992: 83). Gürer Gülsevin tarafından bu ek *+(U)k* şeklinde verilmiştir. Gülsevin, bu ekin geçişli ve geçişsiz eylemlere eklenerek her şartta edilgen çatıda *-mİş*’in fonksiyonunda olduğunu belirtmiştir (1997: 136).

Zeynep Korkmaz eki Eski Türkçedeki *+yUk* ekine bağlayarak *y* ünsüzünün erimesi sonucu *+Ik*, *+Uk* biçimine dönüştüğünü; ekin olup bitmiş olanı işaret etme ve *-miş* ekine paralel bir fonksiyon üstlenme özelliği bulunduğunu söylemiştir (2017: 154-155).

Muharrem Ergin, bu ekin yaptığı isimlerin çoğu kez eylemin işaret ettiği harekete denk gelmiş olan ara sıra da o hareketten meydana gelmiş veya o hareketi gerçekleştiren türlü nesnelere karşılıdığı görüşündedir (2003: 178). Ergin ayrıca ekin *+uk*, *+ük* şeklinin birleşik yapıda olduğunu; *+k*, *+k* ve *+uk*, *+ük*'ün farklı ekler olarak ele alınabileceğini; Eski Türkçede ekin *+uk*, *+ük* ve *+k*, *+k* şekillerinin bulunmasından dolayı savunmuştur (2003: 185).

3.1.7.2. Türk Dilinin Tarihsel Dönemlerinde {-Ak}/{-(X)k} Eki

Türk Dilinin tarihsel dönemlerinde ekin yardımcı sesi geniş ünlülü olarak da karşımıza çıkmaktadır. Eski Türkçe döneminden *toruk* “zayıf” (KT D 9), *yaruk* “ışık, aydınlık, parlaklık” (IB 26), Karahanlı Türkçesi döneminden *açuk* “açık”, *buzuk* “bozuk, kırık, yıkık”, *kırık* “kırık, yıkılmış; yıkıcı” (KB 500, 1858, 1737), Harezmi Türkçesi döneminden *artuk* “çok”, *kılık* “huy, mizaç” (NF 87/2, 125/7), Kıpçak Türkçesi döneminden *çalık* “öfkeli, şiddetli”, *teşik* “deşik, deşilmiş olan” (CC 81a/28, 13b/16), Çağatay Türkçesi döneminde *artuk* “fazla, artık”, *eksük* “eksik” (SD: 462, 305), Eski Anadolu Türkçesinde *açuk* “açık”, *aruk* “zayıf, cılız”, *delük* “delinmiş, delik” (SNB 17/5, 275/13, 99/4) gibi adlar bu eke örnek gösterilir.

3.1.7.3. Türk Dilinin Tarihsel Dönemlerinde {-Ak}/{-(X)k} Eki

Türk Dilinin tarihsel dönemlerinde ekin yardımcı sesi geniş ünlülü olarak da karşımıza çıkmaktadır. Eski Türkçe döneminden *toruk* “zayıf” (KT D 9), *yaruk* “ışık, aydınlık, parlaklık” (IB 26), Karahanlı Türkçesi döneminden *açuk* “açık”, *buzuk* “bozuk, kırık, yıkık”, *kırık* “kırık, yıkılmış; yıkıcı” (KB 500, 1858, 1737), Harezmi Türkçesi döneminden *artuk* “çok”, *kılık* “huy, mizaç” (NF 87/2, 125/7), Kıpçak Türkçesi döneminden *çalık* “öfkeli, şiddetli”, *teşik* “deşik, deşilmiş olan” (CC 81a/28, 13b/16),

Çağatay Türkçesi döneminde *artuk* “fazla, artık”, *eksük* “eksik” (SD: 462, 305), Eski Anadolu Türkçesinde *açuk* “açık”, *aruķ* “zayıf, cılız”, *delük* “delinmiş, delik” (SNB 17/5, 275/13, 99/4) gibi adlar bu eke örnek gösterilir.

3.1.7.4. Çuvaşçada {-*(i)*k}/{-*(i̇)*k}, {-*(a)*k}/{-*(e)*k} Eki

Emine Yılmaz Eski Türkçe ve Genel Türkçede *-(I)k*, *-(A)k* yan biçimleriyle karşımıza çıkan bu ekin, Çuvaşçada dar bağlama ünlülü şekillerinin daha yaygın olduğunu bildirir (2002a: 129).

Emine Ceylan söz sonu *-k/-k* seslerinin Çuvaşçada çoğu durumda düşmüş olması nedeniyle ekin karşımıza sıfır biçimbirim olarak da çıkabileceği bilgisini vermiştir: İT **-k* > Çuv. \emptyset ; GT *-k* (1997: 78-80). Bu durum ile ilgili *tni̇* “tanık” < *tanuk*, ET *tanu-*, *tanuk*, TT *tanik*; *semše* “yumuşak” < **yumçak* ET *yumşak* < *yumuşa-*, TT *yumuşak*; *sivi̇* “soğuk” < *soĝu-*, ET *soĝuk*, *soĝu-* örneklerini vermiş; *-k/-k* yitimi nedeniyle bağlama ünlüsünün ek konumuna geçtiği örneklerle de rastlanılabileceğini belirtmiştir: *hina* “konuk” < *konak* < *kon-*, ET, TT *konuk* < *kon-* (Yılmaz 2002a: 130). Yılmaz yine Çuvaşçadaki kurallı *-k* > *-h* değişimini taşıyan örneklerin de *svi̇h* “yakın” < *yaĝuk*, ET *yaĝu-* “yaklaşmak”, *yaķuķ* “yakın”, *vırah* “uzak” < **urak*, TT *uza-*, *uzak* gibi çok sayıda olduğunu bildirmiştir: (2002a: 130-131).

Mihail Romanoviç Fedotov, ekin Çuvaşça biçimi için, *-i̇/-i̇* ekine, küçültme eki *-k* getirildiğinde *-ik/-ik̇* ekinin oluştuğunu söylemiş ve addan türemiş *-ik/-ik̇* adları gibi eylemden türemiş adlara ve sıfatlara küçültme anlamı kattıklarını belirtmiştir (1996: 330).

Çuvaşçada ekin işlevleri şunlardır:

a) *-(i̇)k*, *-(i̇)k̇*, *-(a)k*, *-(e)k* eki, eylemin gösterdiği hareketin sonucunu gösteren adlar ve sıfatlar türetir:

hır-ik̇ “kuru, kurumuş” < *hır-* “kurumak, solmak” (ÇRS, 547)

hıṡ-ik̇ “kısıık, sıkı, dar” < *hıṡ-* “sıkmak” (ÇRS, 556)

huś-ik̇ “kırıık, kırıntı” < *huś-* “kırmak, parçalamak” (ÇRS, 567)

- ñ-ĩk* “yanmış, yanık” (ÇRS, 102) < *ñ-* “güneşte kavrulmak, yakmak” (ÇRS, 101)
- kat-ĩk* “parça, kırık; kırılmış, parçalanmış” < *kat-* “kırmak” (ÇRS, 152)
- pĩs-ĩk* “bozuk; çürük” < *pĩs-* “bozmak” (ÇRS, 280)
- put-ĩk* “çukur, oyuk; bataklık” < *put-* “batmak, boğulmak” (ÇRS, 319)
- sav-ĩk* “sevinçli, neşeli” < *sav-* “sevmek, hoşlanmak” (ÇRS, 337)
- sün-ĩk* “soluk, renksiz” < *sün-* “sönmek, silikleşmek” (ÇRS, 386)
- şirt-ĩk* “kırıntı, parça, artık” < *şirt-* “ısırmak, dişlemek” (ÇRS, 434)
- şit-ĩk* “yarık, gedik, çatlak” < *şit-* “çimlenmek, filizlenmek, çıkmak” (ÇRS, 614)
- şĩmr-ĩk* “kırık, dökük” (ÇRS, 410) < *şĩmĩr-ĩk* < *şĩmĩr-* “kırmak, parçalamak” (ÇRS, 409)
- şĩr-ĩk* “çürük, bozulmuş” < *şĩr-* “çürümek” (ÇRS, 412)
- şur-ĩk* “yarık, çatlak, kırık” < *şur-* “batırmak, kırmak” (ÇRS, 426)
- tat-ĩk* “yarık; kırıntı” (ÇRS, 447) < *tat-* “yarmak, kesmek” (ÇRS, 448)
- tĩk-ak* “masraf” < *tĩk-* “harcamak, dökmek” (ÇRS, 452)
- tĩs-ĩk* “uzun, sırik gibi; tembel” < *tĩs-* “çekmek, döşemek, uzatmak” (ÇRS, 461)

b) Eylemin ifade ettiği hareketi yapan alet ve eşya adları türetir:

- çar-ak* “destek, dayanak, direk” < *çar-* “engellemek, durdurmak” (ÇRS, 579)
- pus-ak* “parmaklık, kafes” < *pus-* “basmak” (ÇRS, 316)
- sıp-ĩk* “düğüm, boğum, diz” < *sıp-* “eklemek, bağlamak” (ÇRS, 389)
- şul-ĩk* “harmanda kullanılan özel süpürge; yağlık, başörtüsü” (ÇRS, 423) < *şul-* “biçmek, koparmak; yağlamak” (ÇRS, 422)

3.1.8. {-ĩş}/{-ĩş} Eki

Türkiye Türkçesinde *bakış*, *görüş*, *buluş* gibi adların yapısında gördüğümüz *-(X)ş* ekinin Çuvaşça biçimleridir.

3.1.8.1. {-(X)ş} Ekinin Kökeni İle İlgili Görüşler

Annemarie von Gabain ve Talat Tekin eki eylemden ad yapan ekler başlığı altında ele almış fakat ekle ilgili açıklamada bulanmadan ekin örneklerini vermişlerdir (Gabain

2007: 55; Tekin 2016: 90). Marcel Erdal, eki eş işlevi bir ek olarak ele almıştır. Ekin soyut adlar ve eş işlevine uygun olarak somut adlar türettiğini belirtmiştir. Ayrıca türetilen sözcüğün somut olması durumunda geçişli eylemin nesnesine, geçişsiz eylemin de öznesine işaret ettiğini bildirmiştir (1991: 262-275). Kemal Eraslan eki eylemin sonucunu bildiren soyut ad yapım eki olarak değerlendirmiştir (2012: 108). Zeynep Korkmaz eki tür bakımından ikiye ayırmıştır. Kalıcı adlar yapan ekin $+(I)ş$, $+(U)ş$ biçimindeki ek olduğunu; geçici adlar yapan ekin ise aslında bir isim-fiil eki olan $+(y)Iş$, $+(y)Uş$ olduğunu belirtmiştir (2017: 169-170).

3.1.8.2. Türk Dilinin Tarihsel Dönemlerinde $\{-(X)ş\}$ Eki

Eski Türkçe döneminden *sühüş* “savaş” (BK D 34), *tägiş* (düşmanla) “temas, çatışma” (KT K 5), Karahanlı Türkçesi döneminden *biliş* “bilmiş, bildik”, tanıdık”, *bakış* “bakış, bakışma, bakma”, *yumuş* “hizmet, vazife” (KB 494,1855, 2542), Harezmi Türkçesi döneminden *tuğış* “doğuş, doğma”, *tokuş* “savaş” (NF 37/15, 12/13), Kıpçak Türkçesi döneminden *kutuluş* “kurtuluş”, *sançış* “savaş” (CC 72a/12, 50b/3), Çağatay Türkçesi döneminden *bakış* “bakış”, *olturuş* “oturuş” (GD 2287, 2288), Eski Anadolu Türkçesi döneminden *alkış* “dua, övgü”, *çalış* “savaş”, (SNB 236/5, 346/5) gibi adlar $-(X)ş$ ekine örnektir.

3.1.8.3. Çağdaş Türk Dillerinde $\{-(X)ş\}$ Eki

Bşk. *barış* “gidiş, varış”, *karaş* “bakış, nazar” (Özşahin 2017: 62-330), Hak. *pilis* “bilme, biliş, bilgi”, *soğış* “vuruş, dövüş, kavga, kapışma” (Arikoğlu 2005: 336-441), Kırg. *tabış* “buluş; kazanç”, *karaş* “bakış, bakma” (Yudahin 2011: 407-696), Tat. *kaytış* “dönüş, dönme, tekrar gelme”, *yasalış* “yapış, yapma” (Öner 2015: 283-652), Trkm. *çözülüş* “çözüm” (Tekin vd. 1995: 126); *ülüş* “pay, hisse” (Tekin vd. 1995: 654; TDDS II 2016: 455), Yak. *tabış* “başarı, başarma”, *tieres* “çevriliş” (Kirişçioğlu 1999: 58), YUyg. *uruş* “savaş, dövüş”, *öçüş* “sönme, sönüş; silinme, siliniş” (Necip 2013: 303-439) bu ek ile türetilmiş örneklerdir.

3.1.8.4. Çuvaşçada {-(i)ş}/{-(i)ş} Eki

Çuvaşçada işlek olan bu ekin /s/ sesinden dolayı ödünçleme olduğu açıktır. Emine Yılmaz ekin Eski Türkçe ve Genel Türkçe’de -(l)ş ekinden ödünçleme olduğunu bildirir (2002a: 133).

Ekin Çuvaşçadaki işlevleri şunlardır:

a) Eylemin ifade ettiği hareketle ilgili kalıcı adlar türetir:

pil-ış “tanıdık” < *pil-*: “bilmek” (ÇRS, 287)

pil-ter-ış “anlam” < *pil-ter-* “bildirmek” (ÇRS, 287)

put-ış “duba, şamandıra” < *put-* “batmak, gömülme, boğulmak” (ÇRS, 319)

sıvlış “hava, nefes” (ÇRS, 389) < *sıvla-ış* < *sıvla-* “soluk almak, nefes almak” (ÇRS, 388)

savrin-ış “dolaşık” < *savrin-* “dönme” (ÇRS, 394)

tup-ış “kâr gelir, kazanç” (495) < *tup-* “bulmak” (ÇRS, 494)

tünter-ış “devir, dönüş” < *tünter-* “yuvarlamak, devirmek” (ÇRS, 503)

b) Eylemlerden geçici hareket adları türetir:

kul-ış “gülme, gülüş” < *kul-* “gülmek” (ÇRS, 191)

palir-ış “belirme, beliriş” < *palir-* “belirmek” (ÇRS, 267)

sav-ış “sevme, seviş” < *sav-* “sevmek” (ÇRS, 337)

3.1.9. {-iş}/{-iş} Eki

Türkiye Türkçesinde *sevinç*, *kıvanç*, *korkunç* gibi adların yapısında bulunan -(X)nç ekinin Çuvaşçada kurallı biçimleridir.

3.1.9.1. {-(X)nç} Ekinin Kökeni İle İlgili Görüşler

Gustaf John Ramstedt ekin eski bir +ça ekinden doğmuş olabileceğini düşünmüştür (Räsänen 1957: 117).

Annemarie von Gabain *+nç* biçiminde verdiği eki, *+nçU* ile aynı eylem tabanından birlikte teşkil edilebilen eş işlevli ek olarak değerlendirerek bazılarında eylem tabanlarının tanıklanamadığını ve bu eklerin *+n* dönüşlülük ekinden sonra geldiğini belirtmiştir (2007: 54).

Janos Eckmann ekin, dönüşlülük eki *n + ç* ekiyle teşkil edildiğini öne sürmüştür (1966: 64). Kemal Eraslan */n/* ve */-ç/*'den oluşmuş birleşik bir ek olduğunu söylemiştir (2012: 107).

Willi Bang *+(X)nç* ekinin kökenini *+(X)ş* eki ile ilişkili olduğunu düşünmüştür (1930: 17). Ancak Marcel Erdal *-n-Xş-* biçiminden *+(X)nç* biçiminin çıkmasını olanaklı görmemektedir. Bunun sebebini ise, *+(X)ş* ekinin ünlüsünün düşmesi için eklendiği kökün çok heceli olması gerekmektedir fakat Eski Türkçede *+(X)nç* ekinin eklendiği tek heceli eylem köklerinden türeyen *tinç* ve *unç* gibi adların bulunduğu bilgisini bildirmiştir. Buna ek olarak *+(X)nç* eki, sonu *-n* ile bitmeyen eylemlere de eklenerek adlar türettiğini; bu ekin Eski Türkçede bir işlevinin de *ögrünç*, *sevinç*, *umunç*, *sezinç*, *sakinç* gibi insanın zihinsel ve duygusal yönleriyle ilgili adlar türetmek olduğunu belirtmiştir (1991: 285). Erdal *+(X)nç* ekinin *-n-Xş-* birleşiminde içsesin düşmesiyle gelmiş olabileceğinin en mantıklı görüş olduğunu belirterek ekte bulunan */n/* sesinin *+(X)n* ya da ayrıştırılamayan bir köke ait olduğunu bildirmiştir. Erdal bu durumun *+(X)ş* ekindeki içsesin düşmesini zorunlu kılan birden çok heceli tabanlarda meydana geldiğini ve sonraları *tinç* ve *unç* sonunda */n/* sesi bulunmayan *kıl-* > *kılınç* gibi tek heceli sözcüklerde anoloji ile yaygınlaştığını; *+(X)ş* ekinin sonu */n/* ile bittiğinde bile tek hecelilerde kullanılmaya devam edildiğini ve *+(X)nç* ekinin sıradışı olarak tüm Eski Türkçe dönemi boyunca devam ettiğini söylemiştir. Ekin işleviyle ilgili olarak ise, çoğunlukla hareket adları türettiğini ve geçişsiz eylemlerin öznesine işaret ettiğini, ayrıca bu ekle türetilen sözcüklerin büyük bir kısmının zihin ve duyguların faaliyetleriyle ilgili olduğunu bu ve sözcüklerin tabanlarının fâilinin genellikle insan olduğunu belirtmiştir (1991: 275-285).

Tahsin Banguoğlu ekin *-In-* ve *-Iş* eklerinin birleşmesi ile meydana geldiğini söyleyerek *tiniş* > *tiniç* > *dinç* gibi bazı sözcüklerde bağlayıcı ünlünün düştüğünü belirtmiştir. Ekin sonu */n/* ile biten dönüşlü sözcüklere eklenerek soyut adlar türetmekle birlikte daha sonra *+Inç* biçiminde bağımsız bir ek olarak dönüşlülük ya da edilgenlik belirtmeyen eylem

tabanlarına doğrudan eklendiğini söylemiştir (1938: 46, 109). Banguoğlu ek için dönüşlü *-in-* filleri üzerine eklenen ve eylemden ad türeten bir *-iç* ekinin erken dönemde birleşmiş bir *-in-ç > -inç* birleşik ekinin meydana gelmesine neden olmuş olabileceğini düşünmüştür (2015: 257).

Zeynep Korkmaz ve Muharrem Ergin eki *-ç* olarak ele alarak dönüşlü eylem gövdelerine gelerek adlar yapan işlek bir ek olduğunu belirtmiştir (Korkmaz 2017: 149; Ergin 2003: 191). Ergin ekin *-nç* olarak gösterilmesinin doğru olmadığını ekin *-ç* olduğunu ve *-n-*'nin dönüşlülük ekinden farklı bir ek olmadığını belirtmiştir (2003: 192).

3.1.9.2. Türk Dilinin Tarihsel Dönemlerinde {-(X)nç} Eki

Talat Tekin Orhon Türkçesi gramerinde bu eki, *-(X)nç* olarak verir (2016: 90). *bulganç* “karışık, isyankâr, düzensiz” (T 22), *ötünç* “rica, maruzat” (T 15), Karahanlı Türkçesi döneminden *inanç* “güvenilen, inanılan; güvenme, inanma”, *kazganç* “kazanç”, *külünç* “gülünç” (KB 1091, 1444, 2409), Harezmi Türkçesi döneminden *sakinç* “düşünce, fikir”, *sewünç* “sevinç” (NF 426/11, 192/7), Kıpçak Türkçesi döneminden *tınç* “huzur”, *umunç* “umut” (CC 71b/13, 74a/13), Çağatay Türkçesi döneminden *sögünç* “sitem, ayıplama” (SD 709), Eski Anadolu Türkçesi döneminden *dinç* “emin, rahat, sakin”, *ilenç* “beddua, kargış” (SNB 230/4, 236/5) gibi örnekler *-(X)nç* eki ile türetilmiş adlardır.

3.1.9.3. Çağdaş Türk Dillerinde {-(X)nç} Eki

Bşk. *kıvanıs* “kıvanç, gönenç, mutluluk, sevinç”, *sırkanıs* “iğrenç, tiksindirici; ürkütücü” (Özşahin 2017: 359-530), Hak. *çurtas* “hayat, yaşam”, *sağınıs* “özlem” (Arıkoğlu 2005: 113-402), Kırg. *maktanıç* “övüngenlik”, kubanıç “sevinç, kıvanç” (Yudahin 2011: 550-514), Tat. *tayanıç* “dayanak, destek, arka”, *yuvanıç* “teselli, avuntu” (Öner 2015: 455-595), Trkm. *begenç* “sevinç, memnunluk”, *eymenç* “korkunç, korkulu”, *garginç* “lanet, beddua” (Tekin vd. 1995: 57-209-232; TDDS I 2016: 131-360-400), YUyg. *işenç* “inanç”, *jirkenç* “iğrenç” (Necip 2013: 179-184) gibi örnekler bu ekle türetilmiş adlardır.

3.1.9.4. Çuvaşçada {-*(i)ś*}/{-*(i)ś*} Eki

Çuvaşça bu ek, Türk dilinin tüm tarihsel dönemlerinde mevcut olan $-(X)nç$ ekinin kurallı biçimleridir. Emine Ceylan Çuvaşçada eylemden ad yapım eki olan $-(i)ś/-(i)ś$ daha eski bir $-ç$ 'den $-lc/-lç$ bileşiğinden geldiğini bildirir ve GT $ç = \text{Çuv. } ś (<*ç)$ denkliliğini verir (1997: 134).

Bu ekin Çuvaşçadadaki işlevleri şunlardır:

a) $-(i)ś/-(i)ś$ eki, eylemdeki işi yapanı, yapılan işi veya o işle ilgili özelliği gösteren çeşitli soyut adlar ve sıfatlar türetir:

in-ś “başarı” < *in-* “başarmak” (ÇRS, 51)

kan-ś “rahatlık, kolaylık; dinleniş” < *kan-* “dinlenmek” (ÇRS, 139)

kurin-ś “görünüş” < *kurin-* “görünmek” (ÇRS, 195)

man-ś “unutuş, unutkanlık” < *man-* “unutmak” (ÇRS, 226)

pirah-ś “atık, artık, fazlalık” < *pirah-* “atmak, bırakmak” (ÇRS, 278)

pirin-ś “dönüş, dönme; dönemeç” < *pirin-* “dönmek, çevrilmek” (ÇRS, 278)

purin-ś “yaşayış, yaşam, hayat” < *purin-* “yaşamak; geçinmek” (ÇRS, 314)

savin-ś “sevinç” < *savin-* “sevinmek” (ÇRS, 338)

şan-ś “inanç, inanış” < *şan-* “inanmak” (ÇRS, 603)

şap-ś “savaş” < *şap-* “vurmak, dövmek” (ÇRS, 397)

şilin-ś “kurtuluş, tahliye, kurtulma” < *şilin-* “kurtulmak, kaçmak” (ÇRS, 402)

tiv-ś “layık, değer” < *tiv-* “ilgisi olmak, ait olmak” (ÇRS, 479)

tuh-ś “doğu; çıkış” < *tuh-* “doğmak (güneş), çıkmak” (ÇRS, 500)

ükün-ś “pişmanlık” < *ükün-* “pişman olmak” (ÇRS, 522)

yipan-ś “zevk, eğlence” < *yipan-* “eğlenmek” (ÇRS, 122)

b) Eylemlere gelerek yön adları türetir:

an-ś “batı, iniş” < *an-* “batmak (güneş), inmek” (ÇRS, 33)

tuh-ś “doğu, çıkış” (ÇRS, 501) < *tuh-* “doğmak, çıkmak” (ÇRS, 500)

c) Ek, Çuvaşçada da Türkiye Türkçesinde olduğu gibi işlek olmasından dolayı yeni sözcük türetiminde oldukça fazla örnek vermiştir: *vitanış* “utanç”, *yipanış* “eğlence”, *kilenış* “zevk”, *kulyaniş* “üzüntü”, *kürenış* “kırgınlık”, *yırnış* “tiksinti”, *liplaniş* “sakinleşme”, *tılmiş* “şaşıрма”, *hurlaniş* “üzüntü” (Pavlov 2014: 126).

3.1.10. {-kA}/{-hA} Eki

Türkiye Türkçesinde *kapı*, *kısa* gibi bazı örneklerde görülen Eski Türkçedeki kelime sonu -g’lerin erimesiyle meydana gelmiş adların Çuvaşça biçimidir.

3.1.10.1. {-gA} Ekinin Kökenli İle İlgili Görüşler

Hem geçişli hem de geçişsiz eylemlerden fail adları ve geçişli eylem köklerinden nesne adları türetir. Çok işlek bir ek değildir.

Carl Brockelmann bu ekin -k/-k küçültme ekinde genişlediğini düşünmektedir. Gustaf John Ramstedt ise bu eki eski bir -kay, -key, -gay, -gey ekine dayandırmaktadır (Räsänen 1957: 124).

Marcel Erdal -gA ekinin hem geçişli hem de geçişsiz eylemlerden fail adları ve de geçişli eylemlerden nesne adları türettiğini belirttiikten sonra bu ekle türemiş en bariz biçimler olan *bilge*, *tamga* ve *kısga* sözcüklerinin bu ekin eski dönemlerden beri var olduğunun açık delili olduğunu ifade eder (1991: 376).

3.1.10.2. Türk Dilinin Tarihsel Dönemlerinde {-gA} Eki

Marcel Erdal ek ile ilgili Eski Türkçeden *bilgä* “bilge, akıllı” (KT G 6), *kısga* “kısa” (KÇ D 11), *tamgaçı* “mühürdar” (KT K 13), *salğa* “inatçı”, övke “akciğer” (1991: 377) örneklerini vermektedir.

3.1.10.3. Çağdaş Türk Dillerinde {-kA}/{-hA} Eki

Bşk. *bülke* “bölüm, bölme, bölük; parça” (Özşahin 2017: 116), Kırg. *tabılga* “herhangi bir ele geçirilen şey; hediye, ganimet ve başkaları” (Yudahin 2011: 696), YUyg. *külke* “gülüş”, *tepke* “tepki”, (Necip 2013: 211-401), gibi örnekler bu ek ile türetilmiştir.

3.1.10.4. Çuvaşçada {-kA}/{-hA} Eki

Adlardan türemiş adlar gibi eylemlerden de küçültme anlamlı adlar ve sıfatlar türetir. Ek Eski Türkçede -gA/-kA şeklinde görülür.

a) Eylemin gösterdiği işten etkileneni ya da bir işin sonucunu gösteren adlar türetir:

hapka “kapı” (ÇRS, 537) ~ ET *kapka* (Çuv. *hup-/hop-* ~ Türk. *kap-/kapa-* “kapatmak”)

kas-ka “kütük” < *kas-* “kesmek” (ÇRS, 149)

kış-ke “kısa” (ÇRS, 173) ~ ET *kıska* (**kış-* > *hış-* ~ *kıs-* “sıkmak”)

şup-ka “bileme taşı; salkım, demet, tutum” < *şup-* “tokat atmak” (ÇRS, 425)

şühe “ince pide” (ÇRS, 431) ~ ET *yuvka* (**sü-* ~ *yuv-* “açmak”)

tır-ke “balya, demet” < *tır-* “buruşturmak” (ÇRS, 576)

3.1.11. {-kĩ}/ {-kĩ} Eki

Türkiye Türkçesinde *saygı*, *bilgi*, *görgü*, *sorgu*, *tutku*, *içki*, gibi araç-gereç adları, somut, soyut adlar ve sıfat türeten -GX ekinin Çuvaşça biçimidir.

3.1.11.1. {-GX} Ekinin Kökeni İle İlgili Görüşler

Gustaf John Ramstedt, ekin bir *kuy* ekinden ve **ku* < ? **kuy* şeklinden geliştiğini düşünmüştür (Räsänen 1957: 128).

Marcel Erdal -gI eki olarak verdiği ekin temel olarak geçişli eylemlerin nesnesini, geçişsiz eylemlerin de öznesini gösteren adlar ve sıfatlar yaptığını belirtmiştir. Ekin sonu /n/ ve

/r/ ile biten ad temelleriyle kullanıldığını ve +*kI*'nin alomorfu olarak görüldüğünü de belirtmiştir (1991: 320).

Annemarie von Gabain eki nadiren +*kU* şeklinde görüldüğünü ve işlev olarak fâil adı, soyut adlar, âlet adları ve sık sık da sıfat türettiğini ifade etmiştir (2007: 52, 56). Talat Tekin eylem ve fâil adları türeten bir ek olarak ele almıştır (2016: 87). Kemal Eraslan ad-fiil (veya sıfat-fiil) olarak değerlendirdiği ekin yapım eki karakterine de sahip olduğu için soyut hareket adı, somut ad, özellikle da alet adları türettiğini bildirmiştir. (2004: 117-146).

Zeynep Korkmaz alet isimleri, somut, soyut isimler ve sıfat yapan çok işlek bir ek olduğunu söylemiştir (2017: 152).

3.1.11.2. Türk Dilinin Tarihsel Dönemlerinde {-GX} Eki

Eski Türkçe döneminde ekin *tezgi* “düşmandan kaçış”, *burkı* “çatık”, *yankı* “yankı” (Erdal 1991: 320) gibi örnekleri mevcuttur. Karahanlı Türkçesi döneminde *eskü* “elek, kalbur”, *içkü* “içilen şeyler” (DLT 77/64, 77/65), Harezmi Türkçesi döneminde *biçkü* “bıçkı”, *uyku* “uyku” (NF 11/6, 103/8), Kıpçak Türkçesi döneminde *biçki* “testere”, *ütürgü* “keski” (CC 43a/21, 43b/20), Eski Anadolu Türkçesi döneminde *çalgu* “çalgı”, *içkü* “içki”, *uyhu* “uyku” (SNB 229/1, 118/11, 155/14) gibi örnekler ek ile ilgili örneklerdendir.

3.1.11.3. Çağdaş Türk Dillerinde {-GX} Eki

Trkm. *biçgi* “bıçkı, testere” *depgi* “tekme”, *süpürgi* “süpürge” (Tekin vd. 1995: 64-148-593; TDDS I 2016: 180-265), YUyg. *éçitku* “maya”, *otalgu* “çapalama”, *urgu* “vurgu” (Necip 2013: 121-438), Kırg. *sinaki* “denenmiş, tetkik edilmiş” (Yudahin 2011: 650), *şıpırğı* “yapraklı dallardan yapılan süpürge” (Yudahin 2011: 687), *sülgü* “(yüz) havlusu” (Yudahin 2011: 671), Tat. *kaçkı* “kaçak, firari” (Öner 2015: 254), *ıçki* “içki” (Öner 2015: 121), *yatınkı* “eğik, yatık” (Öner 2015: 563), Bşk. *bışkı* “testere; ağaç, demir kesmeye yarayan keski” (Özşahin 2017: 86), *hitkı* “sivilce; kabarcık, şişlik” (Özşahin 2017: 202),

yıŝkı “rende, ağaç rendesi; tırnak törpüsü” (Özşahin 2017: 732), Hak. *saphı* “tırpan, orak” (Arıkoğlu 2005: 411), *ışkı* “içki” (Arıkoğlu 2005: 227), *sürtki* “merhem; kaymak” (Arıkoğlu 2005: 401) gibi örnekler bu ekle türetilmiş adlardır.

3.1.11.4. Çuvaşçada {-kĭ}/ {-kĭ} Eki

Emine Yılmaz işlek olmayan bu ekin Genel Türkçe *-kĭ/-kĭ* ekinin Çuvaşça varyantı olduğunu bildirmiştir (2002a: 133).

Mihail Romanoviç Fedotov ekin küçültme anlamı taşıyan ad ve sıfatlar türettiğini bildirmiş ve ekin *-an* sıfat-fiil eki üzerine geldiği örneklerin de olduğunu belirtmiştir.

a) Eylemin bildirdiği iş sonucu oluşan veya eylemin bildirdiği işten etkilenen soyut, somut adlar türetir. Ekin *-an* şimdiki zaman ortacının üzerine geldiği örnekler de vardır:

hĭrĭ-kĭ “hafif sarhoş” < *hĭrĭ-* “heyecanlandırmak, sarhoş etmek” (ÇRS, 554)

tĭslan-kĭ “çok uzun, sırk; avare < *tĭsĭl-an-kĭ* < *tĭsĭl-* “esnemek, uzamak, gerinmek” (ÇRS, 461)

uslan-kĭ “orman ortasındaki açık yer” < *uĭĭl-an-kĭ* < *uĭĭl-* “açılmak; gezinmek” (ÇRS, 518)

b) Tabanın anlamından uzaklaşmayarak anlamı kuvvetlendirme işlevinde adlar türetir:

çĭş-kĭ “yumruk” < *çĭş-* “vurmak” (ÇRS, 599)

ĭĭ-kĭ “içki” < *ĭĭ-* “içmek” (ÇRS, 104)

sulĭn-kĭ “gürültü, gürlleme” < *sulĭn-* “sallanmak” (ÇRS, 381)

şup-kĭ “tokat, şamar” < *şup-* “tokat atmak, vurmak” (ÇRS, 425)

tap-kĭ “tekme” < *tap-* “tepmek” (ÇRS, 442)

tütĭn-kĭ “tutunma” < *tütĭn-* “tutunmak” (ÇRS, 506)

c) Eylemin bildirdiği işi yapmaya yarayan alet adları yapar:

ĭs-kĭ “kepçe, balık kepçesi” < *ĭs-* “çekmek, daldırarak almak” (ÇRS, 54)

tüt-kĭ “kenet, sap, kabza” < *tüt-* “tutmak” (ÇRS, 507)

3.1.12. {-kīm}/{-kīm̄}/{-kam}/{-kem}/{-kan} Eki

Türkiye Türkçesinde bu ekle türetilmiş herhangi bir eke rastlanılmamıştır.

3.1.12.1. {-kīm}/{-kīm̄}/{-kam}/{-kem}/{-kan} Ekinin Kökeni ile İlgili Görüşler

Ek ile ilgili köken bilgisine sahip değiliz.

3.1.12.2. Türk Dilinin Tarihsel Dönemlerinde {-kīm}/{-kīm̄}/{-kam}/{-kem}/ {-kan} Eki

Türk dilinin tarihsel dönemlerinde bulunmayan eylemden ad yapım ekidir.

3.1.12.3. Çağdaş Türk Dillerinde {-kīm}/{-kīm̄}/{-kam}/{-kem}/{-kan} Eki

Çağdaş Türk dillerinde örneğine rastlayamadığımız bir ektir.

3.1.12.4. Çuvaşçada {-kīm}/{-kīm̄}/{-kam}/{-kem}/{-kan} Eki

Liya Sergeyevna Levitskaya (1976: 155) ve Mihail Romanoviç Fedotov (1996: 332) ekin eylemden ad yapan *-ka/-ke* ve *-kī/-kī̄* ekleri ile *-m/-n* eklerinin birleşmesiyle oluşmuş bir ek olduğunu düşünmüştür:

Çuvaşçada tek bir örneğine rastladığımız eylemden ad yapım ekidir.

sıp-kīm “yudum” < *sıp-* “içmek, bir yudum içmek” (ÇRS, 390)

3.1.13. {-kīn }/{-kīn̄} Eki

Türkiye Türkçesinde *azgın*, *düşkün*, *taşkın* gibi manası pekiştirilmiş sıfatlar veya aşırılık ifadesi taşıyan adlar türeten *-GXn* ekinin Çuvaşça biçimleridir.

3.1.13.1. {-GXn} Ekinin Kökeni İle İlgili Görüşler

Willi Bang, bu ekin kökenini kökteki ünlünün değişmesiyle *gan* sözcüğüne bağlamaktadır. Wladyslaw Kotwicz ise bu ekin *ki*, *ku* + *n* eklerinin birleşmesi sonucunda meydana geldiğini ileri sürmüştür (Räsänen 1957: 130).

Fuat Ganiyev bazı araştırmacıların ek hakkındaki görüşlerine yer verir. Otto von Böhtlingk, T. M. Garipov, M. A. Habiçev bu ekin *-gi* + *-n* unsurlarından oluştuğunu; Jean Deny, Nikolai Konstantinovich Dimitriyev, Edvard Vladimiroviç Sevortyan ise genetik açıdan sıfat-fiil *-gan* eki ile ilişkili olduğunu düşünmüşlerdir (Ganiyev 2013: 80).

Annemarie von Gabain Eski Türkçede görülen bu ek için *+gin*, *+gin*; *+kın*, *+kin* ve *+gan* yanbiçimciklerini vermiş ekin seyrek olarak kullanıldığını, soyut adlar ve alet adları yaptığını ifade etmiştir (2007: 52).

Muharrem Ergin'e göre ek, eklendiği sözcüğe büyültme ve aşırılık anlamı katmaktadır (2003: 189). Tahsin Banguoğlu ekin pekiştirme ve alışkanlık sıfatları yaptığını ve çok işlek olduğunu bildirmiştir (2015: 243).

Zeynep Korkmaz geçişli ve geçişsiz tek heceden oluşmuş eylem köklerinden manası güçlendirilmiş sıfatlar yapan ve işlek bir kullanıma sahip bir ek olduğundan bahsetmiştir (2017: 152).

3.1.13.2. Türk Dilinin Tarihsel Dönemlerinde {-GXn} Eki

Annemarie von Gabain Eski Türkçe için *täzkin* “mülteci”, *tirgin* “kalabalık, dernek” örneklerini vermiştir (2007: 52). Marcel Erdal *bilkin* “bilgin, ünlü, tanınmış”, *turkun* “durgun örneklerini vermiştir (1991: 327-329). Karahanlı Türkçesi döneminden *barkın* “yolcu”, *tutgun* “esir” (KB 817, 373), Harezmi Türkçesi döneminden *azgun* “azgın, azmış, doğru yoldan sapmış”, *kaçgun*, *kaçkun* “kaçak, sürekli, kaçan” (NF 304/4, 357/15), Kıpçak Türkçesi döneminden *tutkun* “esir”, *uçkun* “kıvılcım” (CC 7a/4, 58a/15b), Çağatay Türkçesi döneminden *çapkun* “akın, hücum; yağma” (SD: 191), Eski Anadolu

Türkçesi döneminden *tuthun* “esir”, *kızgın* “hararet, sıcaklık, ısı” (SNB 292/5, 235/4) gibi örnekler *-GXn* eki ile türetilmiş adlardır.

3.1.13.3. Çağdaş Türk Dillerinde {-GXn} Eki

Bşk. *azgın* “azgın, azmış, yoldan çıkmış, sapmış, sapkın”, *kaçkın* “kaçkın, firari, kaçak, eşkıya, haydut”, *sapkın* “haberci, ulak” (Özşahin 2017: 55-335-498), Hak. *süskün* “daltaban, serseri”, *tashın* “taşkın, taşma, sel” (Arıkoğlu 2005: 402-484), Kırg. *kelgin* “başka yerden gelen, yabancı, muhacir”, *külgün* “gülgün, gözalıcı” (Yudahin 2011: 434-536), Tat. *kırgın* “salgın, epidemi”, *kuvgın* “ulak, haberci”, *totkın* “tutsak, tutkulu, esir” (Öner 2015: 288-309-484), Trkm. *çoşgun* “çoşkun”, *öçgün* “solgun, cansız, zayıf” (Tekin vd. 1991: 103-501; TDDS I 2016: 173), YUyg. *azgin* “sapık, azgın”, *çüşkün* “kederli, mahzun, hüznü, üzüntülü, düşünceli”, *kaçkun* “kaçak, firari” (Necip 2013: 26-89-215), gibi örnekler bu ekle türetilmiş adlardır.

3.1.13.4. Çuvaşçada {-kĭn}/{-kĭñ} Eki

Emine Yılmaz *-kĭn/-kĭñ* ekini, Eski Türkçede ve Genel Türkçe *-GXn* ekinin Çuvaşça biçimi olduğunu bildirir (2002a: 134).

-kĭn/-kĭñ eki, eylemin ifade ettiği hareketin sonucunu gösteren fail adları ve sıfatlar türetir.

a) Bu ek, eklendiği adlara abartı ve aşırılık anlamı katar:

as-kĭñ “azgın” (ÇRS, 44) < *as-* “azmak, şımarmak” (ÇRS, 42)

çup-kĭñ “avare, boş gezen; koşucu” < *çup-* “koşmak” (ÇRS, 596)

hıp-kĭñ “obur, pisboğaz” (ÇRS, 573) < *hıp-* “kapmak, kavramak” (ÇRS, 572)

hır-kĭñ “cimri, pinti” < *hır-* “kazımak” (ÇRS, 573)

kas-kĭñ “kaçak, firari” (ÇRS, 150) < *kas-* “gezmek, gezinmek” (ÇRS, 149)

şit-kĭñ “açgözlü” < *şit-* “yutmak, emmek” (ÇRS, 405)

suy-kĭñ “yalancı” < *suy-* “yalan söylemek, aldatmak” (ÇRS, 380)

tar-kĭñ “kaçak” < *tar-* “koşmak, akıp gitmek, kaçmak” (ÇRS, 445)

tıt-kĭñ “tutkun” < *tıt-* “tutmak” (ÇRS, 506)

vıs-kĩn “açgözlü” < *vıs-* “acıkmak” (ÇRS, 88)

vĩş-kĩn “övüngen; palavracı, yüksekten uçan” (ÇRS, 77) < *vĩş-* “uçmak” (ÇRS, 76)

3.1.14. {-kĩç}/{-kĩç}/{-kĩş}/{-kĩş}/{-çik}/{-çik} Eki

Türkiye Türkçesinde *oturgaç*, *salıngaç*, *kıskaç* gibi çeşitli araç-gereç adları türeten *-gAç*, *-gXç* eklerinin Çuvaşça biçimleridir.

3.1.14.1. {-gAç}/{-gXç} Ekinin Köken ile İlgili Görüşler

Marcel Erdal bu ekin sonu /r/ ve /n/ ile sona eren sözcüklerden sonra geldiğine değinmiştir. DLT’de kimi sözcüklerin hem *-guç*’lu hem de *-çUk* (*-çUg*)’lu şekillerinin olmasından dolayı bu iki ekin, aynı ekin farklı şekillerinin olabileceğini belirtmiştir (1991: 357-359). Erdal, bunun yanı sıra *-gUç* biçiminin *+(X)ç* küçültme biçimiyle birleşmesinden oluşmuş bir ek olduğunu da öne sürmüştür (1991: 359).

Boris Aleksandroviç Serebrennikov’a göre ekin sonundaki ç sesini açıklamak zordur. Serebrennikov’a göre bu ek, adlara hareketin vasıtası anlamını veren *-aç* ekinin analogisi ile meydana gelmiş olabilir: *tok-* ‘vurmak’ morfeminden TT. *tokaç* ‘tokmak, tokaç’, *gıs-* ‘sıkmak’ > Trkm. *gısaç* “kıskaç, pense” (2011: 104).

Fuat Ganiyev, Gustaf John Ramstedt’in ve Nikolay Aleksandroviç Baskakov’un ek hakkındaki görüşlerini bildirir. Gustaf John Ramstedt ekin *-gı* ve *-ıç* eklerinin birleşmesi yoluyla ortaya çıkmış olabileceğini ileri sürer. Nikolay Aleksandroviç Baskakov bu eki, *-gu* + *-çı* yapısı ile ilişkili olduğunu düşünür. Fuat Ganiyev’e göre bu ek, hiç şüphesiz, birleşik ek olarak yaşamakta ve alet bildiren *-gı* ekinden ve *-çı* ekinden oluşmaktadır (Ganiyev 2013: 70).

Muharrem Ergin ekin işlek olmadığını; yapan, olan veya yapılan nesnelere karşılaman isimler yaptığını belirtmiştir (2003: 190).

3.1.14.2. Türk Dilinin Tarihsel Dönemlerinde {-gAç}/{-gXç} Eki

Annamaria von Gabain -ğaç/-gâç, -kaç/-kâç olarak verdiği ekin Eski Türkçede genellikle alet ismi yaptığını belirtmiştir: *açkaç* “anahtar”, *kıskaç* “kıskaç, kerpeten” (2007: 110), Karahanlı Türkçesi döneminde *bıçguç* “makas, bir nesneyi kesen alet” (DLT 227/197), *tiküç* “ekmek üzerinde süsler yapmak için kullanılan ve sivri uçları bulunan alet” (DLT 180/154), *yugurguç* “erişte vb. hamurları açan oklava” (DLT 247/217), Kıpçak Türkçesi döneminde *agingiç* “merdiven” (CC 51a/24), *olturguç* “sandalye” (CC 25b/12), yapkık “örtü” (CC 7b/12), Janos Eckmann ek ile ilgili Çağatay Türkçesi döneminden *çatlağuç* “sakız”, *örgüç* “atın yelesini örmek için kullanılan tarak”, *süzgüç* “süzgeç, temizleyici” (Eckmann 2017: 53) örneklerini verir. Gürer Gülsevin Eski Anadolu Türkçesinde ekin alet adlarına ek olarak bir işlevinin sıfat yapmak olduğunu belirtir (2011: 134) *çatlağuç* “sapan ve kamçının çatlayan kısmı, sapan ve kamçıyı şaklatan tüy ve yarılmış kayış” (DK 56-12), *aldağuç* “aldatıcı, hilekâr” (SNB 290/15) gibi örnekleri mevcuttur.

3.1.14.3. Çağdaş Türk Dillerinde {-gAç}/{-gXç} Eki

Bşk. *baskıs* “merdiven, basamak”, *ultırtkis* “herhangi bir şeyi oturtmaya ya da saçmaya yarayan makine, düzenek”, *yıvgıs* “banyo lifi, sünger” (Özşahin 2017: 64-658-733), Hak. *çaphıs* “kapak; çerçeve”, *hırgıs* “kazımakta kullanılan araç”, *pashıs* “merdiven” (Arıkoğlu 2005: 79-174-351), Kırg. *baskıç* “basamak, merdiven”, *sızgıç* “çizmek için cetvel”, tutkuç “kulp, sap” (Yudahin 2011: 92-654-764), Tat. *bolgatkıç* “karıştırıcı âlet”, *çapkıç* “orak makinesi” (Öner 2015: 64-91), Trkm. *asgıç* “askı, giyim askısı”, *yolguç* “saç maşası, kerpeten”, *yonguç* “rende” (Tekin vd. 1995: 34-705-706; TDDS I 2016: 79, TDDS II 2016: 550-552), YUyg. *açkuç* “anahtar”, *tutkuç* “sap, tutamak, kol”, *yelpügüç* “yelpaze” (Necip 2013: 2-428-463) gibi örnekler oluşturur.

3.1.14.4. Çuvaşçada {-kiç}/{-kiç}/{-kiç}/{-kiç}/{-çik}/{-çik} Eki

Eski Türkçe -gAç, -kAç ekinin Çuvaşça karşılığıdır. Fakat sondaki -ç sesinden ötürü ödünçleme olduğu açıktır. Ekin işlevleri Eski Türkçedeki işlevi ile aynıdır.

Emine Yılmaz ekin sonundaki -ç sesinden dolayı Tatarcadan ödünçleme olduğunu bildirir. Kurallı Çuvaşça biçiminin *-kĩś/-kĩṣ́* olduğunu ve göçüşmeli *-çĩk/-çĩḳ* biçimleri ile asıl biçimin ve Tatarca ödünç biçimle kurallı Çuvaşça biçimin yan yana bulunduğu durumların da bulunabildiğini belirtmiştir (2002a: 134).

Liya Sergeyevna Levitskaya ekin *-ka/-ki+ç* birleşiminden meydana geldiğini bildirmiştir. Ekin birinci unsuru olan *-ka/-ki*'nin çeşitli Türk dillerinde *-kĩç/-kĩç̣* gibi alet adları yaptığını örnekler vererek açıklamıştır: Çuv. *ttkĩ* Tat. *totkĩ, totkĩç̣*; Şor. *kergi* “nakış çerçevesi” Çuv. *karkĩç̣*; KKlp. *kıska* “kısaç” Çuv. *hĩskĩç̣*; Trkm. *süpürge* “süpürge” Nog. *sıpurğış* (1976: 157) gibidir.

Liya Sergeyevna Levitskaya Çuvaşçadan vermiş olduğu örneklerde ekin Tatarca denkliklerini vermiştir:

hırkĩç̣ “kaşığı; rende” Tat. *kĩrgĩç̣*

hĩskĩç̣ “kısaç, mengene” Tat. *kĩskĩç̣*

sĩrkĩç̣ “elek, süzgeç” Tat. *sĩrtkĩç̣*

ttkĩś/ ttkĩç̣ “ahşap kapı kolu” Tat. *totkĩç̣* (1976: 157).

a) Eylemin ifade ettiği hareketle ilgili alet, araç, eşya ve nesne adları yapar:

hup-kĩç̣ “kerpeten, pense” < *hup-* “kavramak” (ÇRS, 572)

hır-kĩç̣ “kaşığı; rende” < *hır-* “tırmalamak, kaşığılamak” (ÇRS, 573)

hĩś-kĩç̣ “kısaç, mengene” < *hĩś-* “kısmak” (ÇRS, 556)

hup-kĩç̣ “kapak, örtü” (ÇRS, 564) < *hup-* “kapatmak” (ÇRS, 563)

ĩs-kĩç̣ ~ *ĩs-kĩś* “kepçe” < *ĩs-* “almak, çekmek” (ÇRS, 54)

ĩm-kĩç̣ “emzik” < *ĩm-* “emmek” (ÇRS, 100)

kar-kĩç̣ “perde” < *kar-* “örtmek; perde çekmek” (ÇRS, 144)

lar-kĩç̣ ~ *larçĩk* “oturak, oturma” < *lar-* “oturmak” (ÇRS, 206)

pus-kĩç̣ “üzengi” < *pus-* “basmak” (ÇRS, 315)

sıp-kĩç̣ “yama” < *sıp-* “birleştirmek, eklemek” (ÇRS, 389)

sĩr-kĩç̣ “elek, süzgeç; yay; süt süzgeci” < *sĩr-* “süzmek” (ÇRS, 361)

śun-kĩç̣ “şerit, fitil” < *śun-* “yontmak, kesip düzeltmek” (ÇRS, 424)

tat-kış “bir şeyi yırtmak için kullanılan alet” (ÇRS, 449) < *tat-* “kopartmak, kesmek, yırtmak” (ÇRS, 447)

tıt-kıç “ahşap kapı kolu” (ÇRS, 507) < *tıt-* “tutmak” (ÇRS, 506)

tır-kıç “paten” (ÇRS, 460) < *tır-* “durmak, kalmak, oluşmak” (ÇRS, 457)

tup-kıç “dünürücü, dünür” < *tup-* “keşfetmek, bulmak” (ÇRS, 494)

uś-kıç “anahtar” (ÇRS, 518) < *uś-* “açmak” (ÇRS, 517)

vır-kıç “körüük” < *vır-* “esmek, üfleme, üfürmek” (ÇRS, 74)

Ekin göçüşmeli *-çık/-çık* biçimlerine de rastlanılmıştır:

pırken-çık “duvak; yatak örtüsü” < *pırken-* “örtünmek, bürünmek” (ÇRS, 290)

Ivan Pavlovich Pavlov bu ekin günümüzde de yeni sözcük yapımında rol aldığına dair *vıratkış* “alarm”, *urıltarkıç/urıltarkış* “detoksifikasyon”, *śutkış* “açma düğmesi”, *sünterkış* “kapatma düğmesi”, *śivinkış* “lavabo” gibi örneklerini vermiştir (2014: 128).

3.1.15. {-(i)m}/{-(ı)m} Eki

Türkiye Türkçesinde¹⁷, *adım*, *boğum*, *bölüm*, *düğüm*, gibi adların yapısında bulunan *-(X)m*, ekinin Çuvaşçada bulunan biçimleridir.

3.1.15.1. {-(X)m} Ekinin Kökeni İle İlgili Görüşler

Gustaf John Ramstedt bu eki Altay dilleri ile ilişkilendirmiş ve Fin-Ugor dillerindeki *-mä* eki ile karşılaştırmıştır: *elä-mä* “canlı” < *elä-* “hayatta olmak, yaşamak” (Räsänen 1957: 133).

¹⁷ Muharrem Ergin, *-m* ekinin işleklik derecesinin yüksekliğini belirterek başlıca fonksiyonunun eylemle ilgili hâl, durum, iş bildirmek olduğunu; bunun yanı sıra da o hareketle ilgili o işten oluşan varlık, eşya, araç-gereç, yer vb. türlü adlar yaptığını söylemiştir (2003: 188). Tahsin Banguoğlu ekin, birden ve bir defada ya da aralıklı meydana gelen kılışlara dolayısıyla bunların ölçülerine, zamanlarına ad olmak üzere sözcükler türettiğinden; bu sözcüklerin sıfat ve zarf görevi gördüğünden ve genellikle tek heceli fiil köklerine geldiğinden bahsetmiştir (2015: 252-253). Zeynep Korkmaz genellikle tek heceli bazen de çift heceli fiillerden isim yapan ekin işlek olduğunu; geçişli ve geçişsiz fiillere eklenebileceğini belirtmiştir. Ekin, fiilin gösterdiği işin adı olma, fiilin gösterdiği işle ilgili sonucu gösteren somut isimler türetme, bir kezde veya kısa sürede oluşan işleri adlandıran isimler yapma, daha az sayıda örnekte görülen geniş süreli bir işi anlatan isimler yapma, sıfat ve zarf görevi üstlenme gibi fonksiyonlarını da belirtmiştir (2017: 156-157).

Marcel Erdal eylem köklerine ya da gövdelerine eklenen bu ekin genellikle iki heceli adlar oluşturmak için kullanıldığını bildirmiştir. Bu ekle üretilen tek heceli tek örneğin *yem*; üç heceli tek örneğinin ise *tamızım* olduğunu belirtmiştir. Erdal ayrıca ekin üç temel işlevinin olduğuna dikkat çekerek bu işlevlerin hareket adı, geçişli eylemlerin nesnesini, geçişsiz eylemlerin ise öznesini belirten adlar ve nicelik belirten adlar türetmek olduğunu dile getirmiştir (1991: 290-291).

3.1.15.2. Türk Dilinin Tarihsel Dönemlerinde {-**(X)m**} Eki

Eski Türkçe döneminden *barım* “mal mülk, servet” (KT K 1), *kedim* “giyim, kuşam” (KT D33), *batım* “batım, batma” (KT D 35), Karahanlı Türkçesi döneminden *todum* “doyum”, *oldrum* “kötürüm”, *yitim* “kayba uğramış, eksilmiş” (KB 4587, 3238, 4585), Harezmi Türkçesi döneminden *adım* “adım”, *içim* “yudum, içimlik” (NF 56/5, 355/7), Kıpçak Türkçesi döneminden *bogum* “boğum”, *tilim* “dilim, parça”, *salkum* “salkım” (CC 47b/6, 66a/9, 66a/6), Çağatay Türkçesi döneminden *ölüm* “ölüm” (GD 266), yarım “yarım” (ŞTe 92a-14), Eski Anadolu Türkçesi döneminden *adım* “adım”, *yudım* “yudum” (SNB 3/3) adları da bu ekle türetilmiş örneklerdir.

3.1.15.3. Çağdaş Türk Dillerinde {-**(X)m**} Eki

Ek, Türk dilinin tarihsel dönemlerinde olduğu gibi çağdaş Türk dillerinde de oldukça işlektir. Bşk. *basım* “basınç, baskı”, *havım* “sağım, süt sağma, bir sağımlık süt, sağımlık hayvan”, *tartım* “çekim, çekim gücü, yakın, benzer; yük miktarı” (Özşahin 2017: 63-188-583), Hak. *altam* “adım”, *çarım* “yarım” (Arıkoğlu 2005: 40-82), Kırg. *agım* “cereyan, akım”, *attam* “adım; atlama”, *çeçim* “karar” (Yudahin 2011: 10-60-258), Tat. *totam* “demet, bir tutam, bir avuç”, *yavım* “yağış, yağmur, kar” (Öner 2015: 483-564), Trkm. *berim* “verme, rüşvet”, *dadım* “tadım, tatma”, *sagım* “sağım, bir sağışta alınan süt miktarı” (Tekin vd. 1995: 60-130- 552; TDDS I 2016: 138-238, TDDS II 2016: 249), Yak. *ıgım* “sıkan herhangi bir şey”, *kılam* “parıltı, ışıltı” (Kirişcioğlu 1999: 61), YUyg. *bölüm* “bölüm, bölük”, *çüşüm* “gelir, kazanç, verim”, *kélişim* “anlaşma, sözleşme, uzlaşma” (Necip 2013: 51-90-197).

3.1.15.4. Çuvaşçada {-*(i)m*}/{-*(i̇)m*}/{-*m*} Eki

Emine Yılmaz Genel Türkçe *-(I)m* ekinin Çuvaşça karşılığı olan bu ekin Çuvaşçada bir grup sözcükte görülen *-n > -m* değişimi nedeniyle **-m* ve *-n* gibi iki kaynağı olduğunu bildirir. Bir başka deyişle Genel Türkçe *-n* eki ile görülen bir dizi sözcüğün Çuvaşçada *-m* ile bulunduğu bilgisini verir (2002a: 132).

Emine Yılmaz bu konuda Gustaf John Ramstedt'in görüşlerine yer vermiştir. Ramstedt'in ilk önce (1922: 22) **-n* foneminin söz sonunda genellikle *-m* olduğunu ve eğer *-n* olarak kalmışsa genellikle kısa bir ünlü komşuluğunda bulunduğunu daha sonra (1957: 132) **-n* foneminin daha İlk Çuvaşçada sağlam olmayan bir boğumlanmayla söylendiğini ve bu nedenle de birkaç durumda *-m*'ye değiştiğini ile sürdürdüğünü belirtmiştir. Emine Yılmaz, Nicholas Poppe'nin önce (1924: 779) iki ayrı **-n* fonemi tasarladığını bildirmiştir: Çuv. *-m = GT -n < *-ñ* ve Çuv. *-n = GT -n < *-n*. Poppe'nin (1926-32: 77) bu çift gösterimin nedeninin henüz tam olarak açıklanamadığını belirtmiştir. Emine Yılmaz konuyla ilgili en ayrıntılı çalışmayı Gerhard Doerfer'in (1967: 53-70; 1973: 174-212) yaptığını söyler. Fakat GT *-n = Çuv. -m* durumunu İlk Türkçe bakış açısından açıklamanın imkânsız olduğunu bildirir. Yılmaz'a göre, en kolayı *-m* fonemini birincil saymak ve diğer Türk dillerinde *-m > -n* değişimi olduğunu kabul etmektedir (Ceylan 1997: 100). Emine Yılmaz son olarak Milan Adamović'in (1989: 187-190) görüşlerine yer verir. Adamović'in Çuvaşçadaki diğer pek çok değişimde olduğu gibi *-n > -m* değişimi için de Fin-Ugor etkisi düşündüğünü bildirir. Bunun için kanıtının ise, Votyakçada Çuvaşçadakinden daha düzenli bir *-n > -m* değişimi olmasıyla ve bunun hem Votyakçadaki Ana Permce sözcüklerde hem de Tatarca ve Rusça ödünç sözcüklerde ortaya çıkmış olmasıdır (Ceylan 1997: 100; Yılmaz 2002a: 132).

Emine Ceylan, Milan Adamović'in görüşüne katılmaktadır. Ceylan'a göre, Çuvaşçadaki *-n/-m* durumu konusunda Altayca bağlantı kurmayı sağlayacak sözcükler yoktur. Bu olayı Çuvaşçanın kendi iç sorunu olarak görmüş ve diğer Türk dillerinde paraleli olmadığı için Fin-Ugor etkisi olarak düşünmenin mantıklı olduğunu bildirmiştir. Ayrıca Çuvaşçaya girmiş ödünç sözcüklerde de bu değişimin ortaya çıkmış olması olayın ikinciliğini açıkça gösterdiği bilgisini vermiştir (1997: 101).

Ekin Çuvaşçadaki işlevleri şunlardır:

a) *-(i)m*, *-(i)ṁ* eki, eylemin gösterdiği işle ilgili hareket adları yani eylem adları türetir.

ūs-ṁ “büyüme, artma” < *ūs-* “büyümek” (ÇRS, 523)

Eylemin gösterdiği işle ilgili sonucu gösteren soyut adlar türetir:

sis-ṁ “sezgi, duyu” < *sis-* “duymak” (ÇRS, 369)

śuhrṁ “çağırım” < *śuhṛ-ṁ* < *śuhṛ-* “bağırarak, çağırarak” (ÇRS, 429)

tuy-ṁ “tahmin, sezgi” < *tuy-* “duymak, hissetmek” (ÇRS, 490)

vil-ṁ “ölüm” < *vil-* “ölmek” (ÇRS, 79)

b) Eylemlerden kalıcı adlar türetir:

çik-ṁ “kuru ot, saman” < *çik-* “batırmak, kesmek” (ÇRS, 593)

kül-ṁ “koşum” < *kül-* “atları koşmak” (ÇRS, 199)

par-ṁ “borç, ödev” < *par-* “vermek” (ÇRS, 270)

pṛ-ṁ “helezonik, sarmal” < *pṛ-* “çevirmek, döndürmek” (ÇRS, 278)

pül-ṁ “oda” < *pül-* “bölmek; çevirmek” (ÇRS, 322)

sṛ-ṁ “duman” < *sṛ-* “sürmek, ovmak; süzmek” (ÇRS, 361)

śis-ṁ “şimşek, yıldırım” < *śis-* “parlamak” (ÇRS, 419)

tumla-m “damla” < *tumla-* “damlamak” (ÇRS, 493)

tura-m “lokma” < *tura-* “küçük parçalara ayırmak” (ÇRS, 495)

ut-ṁ “adım” < *ut-* “yürümek” (ÇRS, 519)

c) Ekin sıfat türettiği örneklerde mevcuttur:

pṛ-ṁ “kıvrımlı, dürülmüş” (ÇRS, 289) < *pṛ-* “büzmek, daraltmak” (ÇRS, 288)

ur-ṁ *sur-ṁ* “çılgin, coşkun” < *ur-* “kudurmak; *sur-* “parçalamak” (ÇRS, 515)

uyrṁ “ayrı, ayırım” (ÇRS, 509) < *uyṛ-* “ayırarak, bölmek” (ÇRS, 508)

d) Eylemin gösterdiği işle ilgili durumu, sonucu gösteren adlar türetir:

pṛ-ṁ “bütün” < *pṛ-* “bitmek, sona ermek” (ÇRS, 292)

sum/som “ruble, akçe” (ÇRS, 382) < **su-m* < ET *san*, Tat. *san* “sayı, sayma” (ÇRS, 379)

śul-ṁ “alev” < *śul-ṁ* (ÇRS, 423) < *śul-* “koparmak” (ÇRS, 422)

tīt-īm “duman” < *tīt-* “tütmek” (ÇRS, 335)

yuh-īm “akım” < *yuh-* “akmak” (ÇRS, 643)

3.1.16. {-l} Eki

Zeynep Korkmaz Türkiye Türkçesinde *çapul*, *çökül*, *ışıl* gibi yalnızca arkaik birkaç örnekte gördüğümüz *-(X)l* eki olduğunu bildirmiştir (2017: 157).

3.1.16.1. {-l} Ekinin Kökeni İle İlgili Görüşler

Zeynep Korkmaz, *inel* “güvenilir, inanılır” ve *tükel* “tam, tamam” gibi sözcüklerdeki *-l* ekinin Türkçe ve Moğolcada ortak olduğunu bildirmiştir (1995: 134). Ekin Moğolcadaki örnekleri şunlardır: *ükül* “ölüm”, *cirgal* “mutluluk”, *töröl* “doğum” (Poppe 1992: 57). Bazı biçimbilgisi çalışmalarda bu ek Moğol kökenli olarak nitelendirilmiştir.

3.1.16.2. Türk Dilinin Tarihsel Dönemlerinde {-l} Eki

Türk dilinin tarihsel dönemlerinde işlek olmayan bir eylemden ad yapım ekidir. Eski Türkçe döneminden *inäl* “güvenilir, inanılır, itimat edilir” (T 31), *kısl* “dar dağ geçidi, kanyon” (BK D 37), Karahanlı Türkçesi döneminden *amul* “sakin, yavaş”, *osal* “gafil”, *tükel* “tamamen, bütün” (KB 25, 443, 619), Çağatay Türkçesi döneminden *kabal* “kuşatma”, *soyurgal* “hediye, armağan” (Eckmann 2017: 53), Eski Anadolu Türkçesi döneminden *dükel* “hep, hepsi, bütün” (SNB 62/13) gibi örnekler bu ek ile türetilmiştir.

3.1.16.3. Çağdaş Türk Dillerinde {-l} Eki

Çağdaş Türk dillerinde işlek olmayan bir ektir. Alt. *çidal* “sabır”, *komudal* “memnuniyetsizlik”, *kaykal* “harika, ilginç şey” (Naskali-Duranlı 1999: 72-116-102), Tuv. *amidıral* “yaşam, hayat”, *bodal* “düşünce, fikir”, *büzürel* “inanç”, (Arıkoğlu-Kuular 2003: 4-14-18). Yak. *mahtal* “şükran, teşekkür”, *miçil* “sevinç, tebessüm”, (TLG 2007: 1246), YUyg. *osal* “kötü, iyi değil” (Necip 2013: 299) –*l* eki ile türetilmiş örneklerdendir.

3.1.16.4. Çuvaşçada {-l} Eki

Tek bir örneğine rastladığımız bu ekin örneği Eski Türkçeden ödünçleme olmalıdır.

Çuvaşçada bu ek, geçişsiz eylemlerden sıfat türettiği yapar:

usal “kötülük, hınç; kötü kalpli” (ÇRS, 516) < ET **osa-*; krş. *osan-* “gafil olmak”

3.1.17. {-mA} Eki

Türkiye Türkçesinde hem *bakma*, *gülme*, *sevme* gibi ad-fiil eki olarak kullanılan hem de düğme, çizme, uçurtma gibi kalıcı adların yapısında görülen *-mA* ekinin Çuvaşça biçimidir.

3.1.17.1. {-mA} Ekinin Kökeni ile İlgili Görüşler

Martti Räsänen bu ekin eylemden ad yapan *-(X)m* ekinden geliştiğini ileri sürmüştür. Ekin kullanımının *-(X)m* ekinin kullanımıyla benzer olduğunu fakat *-mA* ekinin daha nadir olarak kullanıldığını belirtmiştir (1957: 133).

Marcel Erdal *-mA* ekinin basit eylem tabanlarına ve bu eylemlerden oluşmuş eylemlere eklenerek adlar yaptığını geçişsiz eylemlerin öznesine, geçişli eylemlerin ise nesnesine işaret ettiğini bildirmiştir. Bu ekin daha çok Karahanlı Türkçesinin son dönem metinlerinde işlekliliğinin arttığını belirtmiş ancak daha önceki metinlerde de görüldüğüne değinmiş *yelme* “keşif devriyesi”, *kaparma* “kabarcık, baloncuk”, *közünme* “görünüm” örneklerini vermiştir (1991: 316). Şinasi Tekin ekin Eski Türkçede sıfat olarak kullanıldığını bildirmiş, eke *kesme et* “kıyma”, *oyma er* “oyuncu” örneklerini vermiştir (1992: 84).

Necmettin Hacıeminoğlu *-mA* ekinin az kullanılan bir ek olduğunu ve *-mak/-mek* ekinin hafifletilmiş olarak kabul edilen ekin fillerin ismini yaptığını bildirmiştir (2008: 25).

Muharrem Ergin ekin işleklik sahasının tüm eylem kök ve gövdelerini bünyesine aldığını, işlevinin hareket adları türetmek olduğunu, iş isimleri ifadesi yanında obje, eşya adı olarak ad ve sıfat biçiminde kullanıldığını söylemiştir (2003: 186).

Tahsin Banguoğlu *-mA* ekini *-me Adları* ve *-me Sıfatları* başlıkları olmak üzere iki başlık altında incelemiştir. Eski Türkçede görülen örneklerin *-me* sıfatları olduğunu; *-me* adlarının daha çok yakın zamanlarda ortaya çıktığını belirtmiştir (2015: 231).

Zeynep Korkmaz *-mA* ekinin aslında bir isim-fiil eki olduğunu ve yapısı açısından *-mAk* kılış adındaki son ünsüz *-k*'nin ünlüler arasında yumuşayıp yitirilmesinden oluştuğunu ve fiillerdeki oluş ve kılış anlamlarını bir iş adına dönüştürme özelliği taşıdığını belirtmiştir. Bu yüzden de her çeşit olumlu-olumsuz eylem kök ve tabanlarıyla çatı ekleri getirilmiş eylemlere gelebileceğini ve kimi zaman da aşınmaya uğrayarak birtakım kalıcı adlar ortaya çıkardığını bildirmiştir (2017: 159). Korkmaz, Banguoğlu'nun eki ikiye ayırarak ayrı kökenlere bağlamasına karşı çıkmış ve Eski Türkçede *-mA* ekinin hem isim hem de sıfat yapma eki olarak kullanıldığını ifade etmiştir (2017: 159).

3.1.17.2. Türk Dilinin Tarihsel Dönemlerinde {-mA} Eki

Eski Türkçe döneminden *yelme* “keşif müfrezesi, devriyesi” (T 34), Karahanlı Türkçesi döneminden *küçürme* “affetme”, *kesme* “perçem, saç” (KB 3769, 3284), *süzme* “keş (yağsız, kurutulmuş yoğurt)”, *tegirme* “para, değirmen taşı, pide gibi yuvarlak olan (şey)” (DLT 218/187, 246/215), Harezmi Türkçesi döneminden *tegme* “her” (NF 71/17), *tügme* “düğme” (KE 75v-16), Kıpçak Türkçesi döneminde *çalma* “başörtüsü”, *tüvme* “düğme”, (CC 51b/4, 51a/5), Çağatay Türkçesi döneminden *eğme* “eğilmiş, iki kat olmuş” (LD: 725), *yagma* “yagma, talan” (GD 1610), Eski Anadolu Türkçesi döneminden *encüme* “bozulmuş”, *sürme* “kirpik diplerine sürülen boya” (SNB 372/9, 114/4) ekin örneğini oluştururlar.

3.1.17.3. Çağdaş Türk Dillerinde {-mA} Eki

Bşk. *haylanma* “seçilmiş, seçme”, *katışma* “katma, ekleme, birleşme” (Özşahin 2017: 189-337), Hak. *çarba* “yarma, dövme, bulgur”, *hıyma* “göden, rektum; kıyma” (Arıkoğlu 2005: 80-180), Kırg. *tapşırma* “teslim, vazife”, *tuuma* “doğma”, *tüymö* “düğme” (Yudahin 2011: 709-765-776), Tat. *bülme* “oda; bölme, bölüm”, *oyışma* “örgüt; kurum, kuruluş, teşkilat; organizasyon” (Öner 2015: 72-368), Trkm. *görkezme* “gösterme”, *yönkeme* “suç atma, lekeleme” (Tekin vd. 1995: 708-296; TDDS I 2016: 463, TDDS II 2016: 555), YUyg. *basma* “matbaacılık, basım”, *bölme* “oda” (Necip 2013: 31-50).

3.1.17.4. Çuvaşçada {-mA} Eki

-mA eki, Çuvaş Türkçesinde işlek olarak kullanılmaktadır.

Bazı durumlarda Çuvaşça -ma/-me'nin, -mak/-mek ekindeki -k sesinin düşmesi ile ortaya çıkmış bir ek olduğu düşünülmüştür: Çuv. *çakma* ~ ET *çağmak* (< *çağ*- “kıvılcım etmek”) “çağmak taşı”; Çuv. *hıyma* ~ Tür. *kaymak*, Tat. *kaymak* (< *kay*- “kaymak”) “kaymak” gibi (Fedotov 1996: 336).

Ekin Çuvaşçadaki başlıca işlevleri şunlardır:

a) Çuvaşçada işlek bir kullanıma sahip olan bu ek Türkiye Türkçesindeki gibi eylem adları türetir:

ışle-me “çalışma” < *ışle-* “çalışmak” (ÇRS, 104)

kala-ma “konuşma” < *kala-* “konuşmak” (ÇRS, 136)

kay-ma “gitme” < *kay-* “gitmek” (ÇRS, 134)

kıtart-ma “gösterme” < *kıtart-* “göstermek” (ÇRS, 163)

kıreş-me “mücadele etme” < *kıreş-* “güreşmek, mücadele etmek” (ÇRS, 171)

kur-ma “görme” < *kur-* “görmek” (ÇRS, 194)

küren-me “darılma” < *küren-* “darılmak” (ÇRS, 201)

pıhın-ma “tabi olma” < *pıhın-* “tabi olmak” (ÇRS, 282)

şapış-ma “çarpişma” < *şapış-* “çarpişmak, savaşmak” (ÇRS, 397)

şivir-ma “uyuma” < *şivir-* “uyumak” (ÇRS, 431)

šillen-me “kızma” < *šillen-* “kızmak” (ÇRS, 416)

b) Ek, eylemlerden kalıcı adlar yapar:

hü-me “çit, parmaklık” < *hü-/hiv-* “çevresini sarmak, kuşatmak” (ÇRS, 570)

př-me “kat, kırışık, buruşuk” (ÇRS, 290) < *př-* “daraltmak, büzmek” (ÇRS, 288)

pus-ma “basamak, merdiven” (ÇRS, 317) < *pus-* “basmak” (ÇRS, 315)

pül-me “bölme, oda” < *pül-* “bölmek” (ÇRS, 322)

tü-me “düğme” < *tü-/tív-* “ezmek, ufalamak” (ÇRS, 502)

c) Ek, araç-gereç ve alet adları türetir:

ış-ma “kova” (ÇRS, 55) < *ış-* “çekmek, daldırarak almak” (ÇRS, 54)

sar-ma “masa örtüsü” (ÇRS, 347) < *sar-* “sermek, yaymak” (ÇRS, 345)

šaklat-ma “kanca ” < *šaklat-* “tutumak, yakalamak, takılmak” (ÇRS, 396)

tüt-ma “merdiven parmaklığı” (ÇRS, 507) < *tüt-* “tutmak” (ÇRS, 506)

Ivan Pavlovich Pavlov, *-mA* ekinin sıfat görevinde de sözcükler türettiğini bildirmiştir. *-mA* eki ile türetilmiş sıfat görevli sözcüklerin daha çok deyimlerde ve kalıplaşmış sözlerde yaşadığını belirtmiştir: *tayma puş* “itaatkâr” (ÇRS, 438), *sırme kupis* “keman”, *turtma kupis* “garmon”, *tıkme karta* “çit”, *šalkama šumir* “şiddetli yağmur”, *çaşlama šil* “çağıldayan dere” (2014: 155).

3.1.18. {-mAk} Eki

Türkiye Türkçesinde eylemlere gelerek *okumak*, *gezmek*, *gülmek* gibi geçici hareket adları ve *ekmek*, *çakmak* gibi kalıcı adlar yapan *-mAk* ekinin Çuvaşça biçimidir.

3.1.18.1. {-mAk} Ekinin Kökeni İle İlgili Görüşler

Gustaf John Ramstedt ve Andrey Nikolayeviç Kononov ekin *-m^o+ -k/-k* biçiminde oluşmuş bir birleşik bir ek olduğunu düşünmüşlerdir (Ramstedt 1957: 100-101; Kononov 1980: 9; Fedotov 1996: 337).

Fuat Ganiyev bu ekin etimolojisinin tartışmalı olduğunu bildirir. Çeşitli araştırmacıların konu hakkındaki düşüncelerine yer verir. Edvard Vladimiroviç Sevortyan ve Willi Bang, *-mak ekinin, -ma* ekinden geliştiğini söylerler (Ganiyev 2013: 82).

Tahsin Banguoğlu bu ekin eylemlerin mastar şekli olduğunu, Eski Türkçeden itibaren isim-fiil ve kılış adı olarak kullanıldığını bildirmiştir. Banguoğlu adların alabileceği her eki almasına karşın *-mAk* eki almış eylem kök ve tabanlarına iyelik eklerinin getirilemediğini ve bu çeşit kullanımlarda yerini *-me* isimlerine bıraktığı bilgisini vermiştir (2015: 269-270).

Zeynep Korkmaz *-mAk* ekinin eylemin mastar şekli olarak isimlendirildiğini ve eylemdeki soyut hareketleri adlandıran, onları biçimine sokan bir ek olarak tanımlar. Ekin geçişli ve geçişsiz, olumlu ve olumsuz çeşitli eylem kök ve tabanlarına eklenerek *açmak, bakmak, geçmek, yetişmek* gibi geçici kılış adları türettiğini belirtmiştir. Ayrıca ekin geçici kılış adları yapma dışında kalıplaşma yoluyla *başmak/paşmak* “ayakkabı”, *çakmak, ekmek*, kalıcı adlar yaptığını da bildirmiştir (2017: 162).

3.1.18.2. Türk Dilinin Tarihsel Dönemlerinde {-mAk} Eki

Eski Türkçe döneminden *armakçısın* (KT D 6), *uğmak* “akıl, görüş, fikir”, *tüzülmäk* “sükûnet” (Gabain 2007: 53) örnekleri mevcuttur. Talat Tekin *armakçısın* örneğini vermiştir (2016: 89). Karahanlı Türkçesi döneminden *arıtmaq* “temizleme”, *törütmeq* “yaratmaq” (KB 5631, 1934), Harezmi Türkçesi döneminden *kadgurmak* “üzülmek, tasalanmak”, *teprenmek* “hareket etmek” (NF 412/14, 229/9), Kıpçak Türkçesi döneminden *açmak* “açmak”, *tokmak* “tokmak” (CC 6b/4, 43b/24), Çağatay Türkçesi döneminden *körmek* “görmek”, *sormak* “sormak” (CC 1053, 408), Eski Anadolu Türkçesinden *başmag* “ayakkabı”, *çakmak* “ateş yakma aracı”, *çomak* “gürz, topuz, değnek” (SNB 193/7, 192/1, 244/14) vb. örnekler *-mAk* ekiyle türetilmiş adlardır.

3.1.18.3. Çağdaş Türk Dillerinde {-mAk} Eki

Ek, Çağdaş Türk dillerinde de geçici adlar yapmakla birlikte daha çok kalıcı adlar yapar. Bşk. *kismek* “içi oyuk ağaç kova”, *uymak* “yüksük; küçük oyuk yer” (Özşahin 2017: 291-667) Hak. *oymah* “çukur, girint; dere; çukurluk”, *sıdamah* “tahammül, sabır, metanet” (Arıkoğlu 2005: 331-419), Tat. *aşamağ* “yemek, aş”, *ikmek* “ekmek; yemek, rızk; ücret, maaş” (Öner 2015: 36-167), Trkm. *göneltmek* “düzeltmek, doğrultmak” (Tekin vd. 1995: 292; TDDS I 2016: 461), *üyşmek* “yığın, küme” (Tekin vd. 1995: 658; TDDS II 462), Yak. *ağamaah* “yapışkan, yapışan”, *ketemeh* “dikkatli, uyanık” (Kirişçioğlu 1999: 61), YUyg. *çakmak* “kırmak, bozmak; yıldırım, şimşek”, *oyganmak* “uyanmak” (Necip 2013: 68-301).

3.1.18.4. Çuvaşçada {-mAk} Eki

Emine Yılmaz bu ekin Eski Türkçe ve Genel Türkçe *-mAk* ekinden ödünçleme bir ek olduğunu bildirir (2002a: 135).

Ekin Çuvaşçada *-mah*, *-meh* yanbiçimlerine de rastlanılmaktadır: *urtmah/urtmak* “uzun, kalın sırik < *urt-* “almak, atmak” (ÇRS, 516), *şitmah* “obur, açgözlü” < *şit-* “yutmak” (ÇRS, 405).

Çuvaşçada *-mAk* ekinin işlevlerini şu şekilde gruplandırabiliriz:

a) *-mAk* ekinin Çuvaşçada sıfat yaptığı örneklerin sayısı oldukça fazladır:

av-mak “eğimli” (ÇRS, 22) < *av-* “eğmek” (ÇRS, 19)

çar-mak “eğik” < *çar-* “durdurmak, yatıştırmak, kesmek” (ÇRS, 580)

şıs-mak “tombul, yuvarlak” < *şıs-* “şişmek” (ÇRS, 627)

tış-mak “uzun, uzun boylu” < *tış-* “çekmek, uzatmak” (ÇRS, 461)

us-mak “sarkık, eğik” (ÇRS, 516) < *us-* “indirmek, eğmek” (ÇRS, 517)

b) Çuvaşçada *-mAk* ekinin eylemlere gelerek araç-gereç, nesne adı yaptığı görülür:

çik-mek “direk, sütun; merdiven” (ÇRS, 594) < *çik-* “kesmek, saplamak” (ÇRS, 593)

kat-mak “kazma, çapa, tırmık” (ÇRS, 153) < *kat-* “iğnelemek, küçük parça kırmak” (ÇRS, 152)

suk-mak “patika, sokak” < *suk-* “yenmek, vurmak, kırmak, bölmek” (ÇRS, 380)

tak-mak “deri çanta; kıta, dörtlük” (ÇRS, 439)

tuk-mak/tok-mak “tokmak” (ÇRS, 491)

urt-mah “uzun, kalın sırık” < *urt-* “almak, atmak” (ÇRS, 516)

c) Eylemlere gelerek kalıcı adlar türetir:

çar-mak “pörtlek, şaşı” (ÇRS, 580) < *çar-* “gözünü dikip bakmak” (ÇRS, 579)

kas-mak “yaramaz, yerinde duramayan; beceriksiz” (ÇRS, 150) < *kas-* “orada burada gezinmek, boş boş gezmek” ÇRS, 149)

puş-mak “ayakkabı” < *puş-* “batırmak” (ÇRS, 321)

sul-mak “kapsam, açıklık, boyut, ağırlık” (ÇRS, 381) < *sul-* “yerine koymak, sergilemek, yaymak” (ÇRS, 380)

şış-mak “şişman, tombul” < *şış-* “şişmek” (ÇRS, 627)

yil-mak “ilmik, düğüm” < *yil-* “düğümlmek” (ÇRS, 119)

Feyzi Ersoy ekin Moğolcada da görüldüğünü: *çadmag* “becerikli, hünerli, yetenekli” < *çada-* “yapabilmek”, *holimog* “karişık, karma” < *holi-* “kariştirmek”, *şiydmeg* “kesin, katı” < *şiyde-* “karar vermek, kararlaştırmak” örnekleri ile açıklar (Ersoy 2012: 240).

3.1.19. {-mAn} Eki

Türkiye Türkçesinde *değirmen*, *kocaman*, *şişman*¹⁸ gibi adların yapısında gördüğümüz *-mAn* ekinin Çuvaşça biçimidir. Ek Türkiye Türkçesinde işlek değildir.

3.1.19.1. {-mAn} Ekinin Kökeni İle İlgili Görüşler

Besim Atalay¹⁹ *Türkçemizde Men-Man* adlı eserinde ekin *ben* zamirinden kalıplaşarak oluşmuş bir ek olduğunu önesürmüştür (1940: 18).

¹⁸ Sözcüğün kökeni tartışmalıdır. Jean Deny sözcüğü *şış* adından türemiş bir addan ad yapım eki olarak ele alırken, Marcel Erdal ve Zeynep Korkmaz *şış-* eyleminden türemiş bir eylemden ad yapım eki olarak ele almışlardır (Deny 1941: 314; Erdal 1991: 388; Korkmaz 2017:163).

¹⁹ Besim Atalay *+mAn* ekinin on beş farklı işlevini tespit etmiştir. Bu işlevler şunlardır: ad, sıfat, kişi adı, ulus adı, mübalağa, aygıt adı, azlık ve küçüklük ilgeci, yer (mekân) adı, kişi sıfatı, benzeme, ertek (meslek) adı, eylem (action)adı, ulak (zarf), edicilik (faaliyet), zaman (1940: 18).

Gustaf John Ramstedt ve Martti Räsänen *-mAn* ekinin *-ma+-n* eklerinin birleşmesi sonucunda meydana gelmiş olabileceğini ileri sürmüşlerdir (Räsänen 1957: 135).

Zeynep Korkmaz *-mAn* ekinin geçişli, geçişsiz eylem kök ve tabanlarından adlar türeten ve işlek olmayan bir kullanıma sahip ek olduğunu; çatı eki almış eylemlere gelmediğini belirtmiştir. Ekin üzerinde pir parça abartma ve süreklilik fonksiyonu taşıdığını geçişli eylemlerden *değirmen*, *sokman* gibi çok az sayıda ad türettiğini söylemiştir (2017: 163).

3.1.19.2. Türk Dilinin Tarihsel Dönemlerinde {-mAn} Eki

Eski Türkçede bu ekle türetilmiş çok fazla sözcüğe rastlanmaz.

Marcel Erdal ekin Eski Türkçedeki kullanımı ile ilgili *tuman* “sis, duman”, *tegirmen* “değirmen”, *yaman* “kötü” (< *yav-), *şişman* “şişman”, *talaşman* “tartışmacı insan”, *köçmen* “göçmen”, *kömen* “sihirbazlık, sihir” (< *kör-*) örneklerini vermiştir (1991: 387). Karahanlı Türkçesi döneminden *örtmen* “dam”, *tegirmen* “değirmen” (DLT 622/519, 185/159), Harezmi Türkçesi döneminden *tegirmen* “değirmen” (NF 159/12), Kıpçak Türkçesi döneminden *talaşman* “haydut, yol kesen, harami” (CC 60a/27), Çağatay Türkçesi döneminden *yaman* “kötü” (GD 970), Eski Anadolu Türkçesi döneminden *yaman* “fena, kötü, hoş olmayan” (SNB 188/3) örnekleri *-mAn* ekiyle türetilmiş adlardır.

3.1.19.2. Türk Dilinin Tarihsel Dönemlerinde {-mAn} Eki

Eski Türkçede bu ekle türetilmiş çok fazla sözcüğe rastlanmaz. Marcel Erdal ekin Eski Türkçedeki kullanımı ile ilgili *tuman* “sis, duman”, *tegirmen* “değirmen”, *yaman* “kötü” (< *yav-), *şişman* “şişman”, *talaşman* “tartışmacı insan”, *köçmen* “göçmen”, *kömen* “sihirbazlık, sihir” (< *kör-*) örneklerini vermiştir (1991: 387). Karahanlı Türkçesi döneminden *örtmen* “dam”, *tegirmen* “değirmen” (DLT 622/519, 185/159), Harezmi Türkçesi döneminden *tegirmen* “değirmen” (NF 159/12), Kıpçak Türkçesi döneminden *talaşman* “haydut, yol kesen, harami” (CC 60a/27), Çağatay Türkçesi döneminden *yaman*

“kötü” (GD 970), Eski Anadolu Türkçesi dönemindeN *yaman* “fena, kötü, hoş olmayan” (SNB 188/3) örnekleri *-mAn* ekiyle türetilmiş adlardır.

3.1.19.3. Çağdaş Türk Dillerinde {-mAn} Eki

-mAn eki çağdaş Türk dillerinde işlek bir ek değildir. Eklendiği sözcük sayısı beş on örneği geçmez. Kırg. *tegirmen* “değirmen” (Yudahin 2011: 721), Tat. *azman* “azman, azgın” (Öner 2015: 42), Trkm. *değirmen* “değirmen” (Tekin vd. 1995: 142; TDDS I 2016: 257), YUyg. *tuman* “sis, duman” (Necip 2013: 426).

3.1.19.4. Çuvaşçada {-mAn} Eki

Emine Yılmaz Çuvaşça *-mAn* ekinin Eski Türkçe ve Genel Türkçeden ödünçleme bir ek olduğu bilgisini verir (2002a: 134). Çuvaşçada eklendiği sözcüklerden soyut ve somut adlar türeten bu ek işlek olmasa da kullanım alanına sahiptir.

a) Eylemin hareketiyle ilgili nesne adları yapar:

ar-man “değirmen” (ÇRS, 41) < *ar-*, *avır-* “çevirmek, döndürmek” (ÇRS, 39)

kar-man “para kesesi; kale” (ÇRS 146) < *kar-* “açmak, örtmek, doldurmak; duvarla çevirmek, germek” (ÇRS, 144)

sih-man “kaftan, elbise” < *sih-* “sokmak, soruşturmak” (ÇRS, 355)

şivar-man “su değirmeni” < *şiv ar-man* < *ar-*, *avır-* “çevirmek, döndürmek” (ÇRS, 39)

Liya Sergejevna Levitskaya *-mAn* ekini 3 grupta değerlendirir. Bunlardan ilki eylemden ad yapar: *arman* “değirmen”, *karman* “kale”, *küsmen* “kürek” gibi, ikincisi addan ad türetir: *utaman* “başbuğ”, üçüncüsü ise etimolojisi bilinmeyen bir ek, *vırman* “orman” (1976: 135).

3.1.20. {-mAr}/{-mır} Eki

Türkiye Türkçesinde *yağmur*, *kömür* gibi sınırlı sayıda adın yapısında gördüğümüz *-mUr* ekinin Çuvaşça biçimidir.

3.1.20.1. {-mXr} Ekinin Kökeni İle İlgili Görüşler

İşlek olmayan bir ektir. Gustaf John Ramstedt *-mXr* ekini Moğolcada bulunan *-buri* eki ile ilişkilendirir (1912: 72).

Annemarie von Gabain Eski Türkçede *-mir*, *-mur* şeklinde görülen ve az kullanılan bir ek olduğundan bahsetmiştir (2007: 53). Şinasi Tekin eylemin sonucunu bildiren bir ek olduğunu ve *-mur* ekindeki /u/ nun aslî olup olmadığının belirsiz olduğunu bildirmiştir (1992: 85). Marcel Erdal, *-mXr* olarak gösterdiği ekin hem geçişli hem de geçişsiz eylemlere eklenebildiğini özellikle gerçek fâillere işaret ettiğini veya onların karakteristik özelliklerine işaret ettiğini bildirmiştir (1991: 389).

3.1.20.2. Türk Dilinin Tarihsel Dönemlerinde {-mXr} Eki

Eski Uygur Türkçesi döneminden *almur* “hırs” (Maitr. 44a/15-16[98], *yagmur* “yağmur” (Maitr.18/36-38[66], Karahanlı Türkçesi döneminden *yagmur* “yağmur” (KB 118a, 5314a), *yagmur* “yağmur” (DLT 13/7), Harezmi Türkçesi döneminden *kömür* “kömür” (KE 175v-11), *tamar~tamur* “damar” (KE 61v-18), Kıpçak Türkçesi döneminde *kömür* “kömür”, *tamar* “damar” (CC 42b/20, 48a/23), Çağatay Türkçesi döneminden *tamar* “damar” (GD 1012), Eski Anadolu Türkçesinden *yagmur* “yağmur” (SNB 181/12) gibi örnekler bu ek ile türetilmiş adlardır.

3.1.20.3. Çağdaş Türk Dillerinde {-mXr} Eki

Bşk. *hıkmur* “cimri, pinti; muhafazakâr”, *üsmür* “yeni yetme, delikanlı, genç” (Özşahin 2017: 196-674), Trkm. *yagmur* “yağmur”, *oymur* “çukur, çukur olmuş yer” (Tekin vd. 1995: 669-498; TDDS II 2016: 494-171), Yak. *sohumar* “ani, ansız” (Kirişçioğlu 1999: 64).

3.1.20.4. Çuvaşçada {-mAr}/{-mır} Eki

Emine Yılmaz, Eski Türkçe ve Genel Türkçedeki dar ünlülü biçimlerinin yanında Çuvaşçadaki *-mar* eki bulunduran örnekler de belirlendiğini bildirmiştir (2002a: 135). Çuvaşçada sınırlı örnekte bu eki görmekteyiz.

a) Çuvaşçada da işlek olmayan bu ek, eylemlerden çeşitli adlar türetir:

çuk-mar “kalın sop” < *çuk-* “vurmak” (Yegorov 1964: 326)

pus-mır “baskı” < *pus-* “basmak” (ÇRS, 315)

śu-mır “yağmur” < *śu-* “yağmak” (ÇRS, 421)

Gustaf John Ramstedt’e göre ekin Klasik Moğolcadaki *-bUri*, *-mUri* ve Çağdaş Moğolcadaki *-bAr*, *-bOr*, *-vAr*, *-vOr*, *-mAr*, *-mOr* ekleriyle Eski Türkçeki *-mXr* ekinin arasındaki ilişki kesindir (1912: 72).

3.1.21. {-miş}/{-miş} Eki

Türkiye Türkçesinde asıl işlevi geçmiş zaman sıfat-fiilleri türetmek olan *-mXş* ekinin Çuvaşça biçimleridir. Bu ekin, Türkiye Türkçesinde kalıplaşarak kalıcı adlar da türettiği görülür.

3.1.21.1. {-mXş} Ekinin Kökeni İle İlgili Görüşler

Gustaf John Ramstedt’e göre bu ek, Türkçe *-miş sıfat-fiil eki* < *-m ismi + iş* “nesne, şey” (=Kor. *il* “nesne, iş”, Moğ. *üjle*, Manc. *wejle*, Yak.(< Moğ.) *ülä* ile ilgilidir (1957: 101-102).

Zeynep Korkmaz Eski Türkçede mevcut olan *-mİş* ekinin bir sıfat-fiil eki olduğunu fakat kalıplaşma ile az da olsa ad türetim işlevinin de bulunduğunu bildirmiştir (2011: 47-48).

Annemarie von Gabain eki eylemden ad yapan ekler içerisinde ele almış; etken ve edilgen nitelikli, süreç açısından belli olmayan isim-fiil sıkça da yüklem adı yaptığını *övmüş* övgü”, *atı kötrülmüş* “adı yüksek, ulu, yüce” gibi örneklerle göstermiştir (2007: 53).

Talat Tekin *+miş* olarak verdiği eki eylemden ad türeten ekler başlığı altında geçmiş zaman eylem sıfatı türeten ek olarak tanımlamış *igidmiş* “beslemiş”, *kalmış* (hayatta kalanlar”, *tägmiş* “erişme, varma” örneklerini vermiştir (2016: 89).

Muharrem Ergin eki partisip ekleri arasında değerlendirir: *okumuş* (adam) gibi geçici adlar, *dolmuş*, *yemiş* gibi kalıcı adlar türettiğini belirtmiştir (2003: 199).

Zeynep Korkmaz bu ekin esasen bir sıfat-fiil eki olduğunu ve geçmiş zamandan beri yapılmış ve sona ermiş işlere işaret eden sıfatlar türettiğini bildirmiştir. Bu sıfatların bir kısmında zaman gösterme işlevinin gittikçe zayıflayarak kalıcı sıfatlar hâline geldiklerini ve *+mİş/+mUş* ekiyle kurulan sıfat tamlamalarında ad ögesinin atılması ve sıfattaki geçmiş zaman gösterme işlevinin iyiden iyiye aşınması ile kalıcı birtakım adlar da oluşturduğunu belirtmiştir (2011: 47-48; 2017: 165).

3.1.21.2. Türk Dilinin Tarihsel Dönemlerinde {-mXş} Eki

Eski Türkçe döneminden *igidmiş* “beslemiş” (BK K 6), *tägmiş* “erişme, varma” (T 18), Karahanlı Türkçesi döneminden *küsemiş* “kişi adı”, *ögdülmüş* “kişi adı” (KB 502, A33), Harezmi Türkçesi döneminde *turmuş* “hayat, yaşam” (KE 201r-3), Eski Anadolu Türkçesi döneminde *yemiş* “meyve” (SNB 358/7) vb. örnekler bu ekle türetilmiş adlardır.

3.1.21.3. Çağdaş Türk Dillerinde {-mXş} Eki

Bşk. *bulmuş* “olay, vaka; olmuş”, *hınamış* “deneyim, görgü, tecrübe; belirti, iz”, *yazmış* “kader, yazgı, alın yazısı” (Özşahin 2017: 110-198-705), Kırg. *cazımış* “kader, takdiri ilahi”, *kılmış* “cinayet; ağır cezayı mucip olan cinayet”, *körmüş* “yenilik, yeni şey” (Yudahin 2011: 195-453-507), Tat. *tuvmuş* “doğuş, dünyaya gelme; doğan, doğmuş”,

uķımıř “bilim, öğrenim, tahsil” (Öner 2015: 502-511), *YUyg. turmuş* “hayat, ömür, geçim”, *ötmüş* “geçmiş” (Necip 2013: 427-309) gibi adlar bu ekle türetilmiştir.

3.1.21.4. Çuvaşçada {-mış}/{-mış} Eki

Emine Yılmaz Genel Türkçede kalıcı adlar da yapan bu ekin, Tatarca ve Başkurtçadan ödünçleme olduğu bilgisini verir (2002a: 135). Ekin bünyesinde bulunan -ř sesinden ötürü ödünçleme olduğu açıktır.

Ekin Çuvaşçadaki işlevleri şunlardır:

a) *-mış/-mış* eki, eylemlere gelerek kalıcı adlar türetir:

pıtrat-mış “yem” < *pıtrat-* “karıştırmak” (ÇRS, 281)

pış-mış “uç, son” (ÇRS, 293) < *pış-* “bitmek” (ÇRS, 292)

puşla-mış “başlangıç, ilk” < *puşla-* “başlamak” (ÇRS, 318)

şi-mış “meyve, yemiş” (ÇRS, 417) < *şi-* “yemek” (ÇRS, 414)

tış-mış “durum, hâl” (ÇRS, 460) < *tış-* “durmak, kalmak” (ÇRS, 457)

tuhat-mış “büyücü, sihirbaz” (ÇRS, 501) < *tuhat-* “fal açmak, büyü, sihir yapmak” (ÇRS, 500)

tultar-mış “ev sucuğu, salamı” < *tultar-* “doldurmak, yığmak” (ÇRS, 493)

b) Eylem kök ve tabanlarına gelerek insana özgü sıfatlar türetir:

yuntar-mış “karpisli, dik kafalı, inatçı” < *yuntar-* “karpis yapmak, inat etmek” (ÇRS, 640)

astar-mış “ayartıcı, iffetsiz” < *astar-* “ayartmak” (ÇRS, 45)

ilışt-mış “çekici, ayartıcı, kandırıcı” < *ilışt-* “kandırmak” (ÇRS, 111)

kultar-mış “şakacı, güldürmeyi seven” < *kultar-* “güldürmek, sevindirmek” (ÇRS, 191)

lışka-mış “geveze” < *lışka-* “boş boş konuşmak, homurdanmak” (ÇRS, 213)

tışınter-mış “şaşırtıcı, korkunç” < *tışınter-* “şaşırtmak, hayrete düşürmek” (ÇRS, 469)

yışıntar-mış “nazlı, hırçın, alingan” < *yışıntar-* “yalvartmak, nefret ettirmek, hırçınlaşmak” (ÇRS, 120)

yışınter-mış “bıktıran” < *yışınter-* “bıktırmak” (ÇRS, 128)

Mihail Romanoviç Fedotov, bu ekin bazı yer adlarına da bulunduğunu bildirmiştir: *Tïrmış* (Batırev, İbresin, Kanaş bölgesi Çuv. Cumh.), *Tatmış* (Alikov, Kanaş, Batırev Bölgesi Çuv. Cumh.), *Tukatmış* (Alikov Bölgesi Çuv. Cumh.), *Şitmış* (Urmar bölgesi Çuv. Cumh.) (1996: 340).

3.1.22. {-ne} Eki

Türkiye Türkçesinde mevcut olmayan bir eylemden ad yapım ekidir.

3.1.22.1. {-ne} Ekinin Kökeni İle İlgili Görüşler

Eylemden ad yapan *-ne* ekinin kökeni hakkında herhangi bir açıklama yapılmamıştır.

3.1.22.2. Türk Dilinin Tarihsel Dönemlerinde {-ne} Eki

Türk dilinin tarihsel dönemlerinde bulunmayan bir ektir.

3.1.22.3. Çağdaş Türk Dillerinde {-ne} Eki

Liya Sergejevna Levitskaya bu ek ile ilgili çağdaş Türk dillerinden Bşk. *birne* “kız tarafının damadın ailesine verdiği hediye” (Özşahin 2017: 93), Tat. *birne* “çeyiz” (Öner 2015: 61; Nog. *berne* “silah türü”, Karaim. *birn*’a “hediye” örneklerini vermiştir (1976: 137).

3.1.22.4. Çuvaşçada {-ne} Eki

N. A. Andreyev *-ne* eki ile türetilmiş *parne* “hediye”, *pırne* “kasa, kutu” ve *çirne* “tırnak” örneklerini vermiştir (Levitskaya 1976: 137).

Tek bir örneğine rastladığımız eylemden ad yapım ekidir.
par-ne “hediye” (ÇRS, 272) < *par-* “vermek” (ÇRS, 270)

3.1.23. {-U}/{-v} Eki

-U, -v eki, Türkiye Türkçesinde bulunmayan fakat diğer Türk dillerinde mastar eki olarak kullanılan bir eylemden ad yapım ekidir. Eylemden ad yapma eki olarak çağdaş Türk dillerinde işlek bir ek olan -U, -v, Eski Türkçe eylemden ad yapan *g/-g*, *-agu/-egü* ve *-gu/-gü* eklerinden gelişmiştir.

3.1.23.1. {-U}/{-v} Ekinin Kökeni İle İlgili Görüşler

Eski Türkçede *-g/-g*, *-agu/-egü* ve *-gu/-gü* biçiminde görülen bu ek bazı sesbiçimbilgisel değişimler geçirmiş fakat günümüze kadar gelerek çağdaş Türk dillerinin birçoğunda işlekliliğini kaybetmemiştir. Tarihi Türk dillerinden de özellikle Kıpçak Türkçesinde bu eki görebilmekteyiz.

Ali Fehmi Karamanlıoğlu Eski Türkçedeki addan eylem yapan *-g/-g* ekinin Kuzey (Batı) Türkçesinde *-v* olduğunu belirtmiştir (1994: 36).

3.1.23.2. Türk Dilinin Tarihsel Dönemlerinde{-U}/{-v} Eki

Türk dilinin tarihsel dönemlerinde birden fazla heceli kelimelerin sonunda *-g* olarak kullanıldığı durumlar olduğu gibi sızıcılaşarak *-v* şeklini aldığı da görülür.

Eski Türkçe döneminde *kapıg* “kapı” (BK D 15), *bilig* “bilgi” (KT G, 7), *tug* “engel, mani” (T 26), *isig* “aziz, sevgili” (IB 67), *ötüg* “rica, maruzat” (IB 19), *isig* “aziz, sevgili” (IB 67) eklerini görmekteyiz. Ali Fehmi Karamanlıoğlu Eski Türkçe *-g/-g* ekinin Kıpçak Türkçesi döneminde */v/ye* dönüştüğü bilgisini verir (1994: 36). Mustafa Argunşah ve Galip Güner Kıpçak dönemi eserlerinden olan Codex Cumanicus’ta *-(I, U)G*, *-(I, U)K*, *-(I, U, O)v* yan biçimleri ile görülen ekin, çoğunlukla eylemin sonucunu gösteren somut veya soyut adlar türettiğini bildirir (2015: 80). Kıpçak Türkçesi döneminden *açuv* “keder, üzüntü” (CC 70a/16), *aruv* “temiz” (CC 70a/8), *kütöv* “sürü, topluluk” (CC 63a/40), *bitik* “kitap, yazı” (CC 30a/2) gibi örnekler verilebilir. Çağatay Türkçesi döneminde *arıg* “temiz, pak” (SD: 29), *bitig* “yazı, mektup” (SD: 494), Eski Anadolu Türkçesinde *-g* sesinin eriyerek ekin önündeki ünlünün yuvarlaklaşması dikkat çekicidir. *bilü* “bilgi”

(SNB 52/3), *bitü* “yazı” (SNB 342/3), *busu/busı* “tuzak” (SNB 197/8), *öli* “cansız” (SNB 263/5), *aru* “temiz” (SNB 186/2) örneklerinde görülmektedir.

3.1.23.3. Çağdaş Türk Dillerinde {-U}/{-v} Eki

Çağdaş Türk dillerinde mastar eki olarak kullanılmaktadır. Ek, bazı Türk dillerinde sızıcılaşarak *-g/-ğ>-v>-w* şeklindeyken kimi Türk dillerinde ise ekin tamamen eriyerek uzunluk oluşturduğu görülür.

Alt. *aju* “dağ geçidi”, *amadu* “amaç, maksat, hedef”, *bürkü* “örtü; tencere kapağı; kapak” (Naskali-Duranlı 1999: 22-25-47), Kırg. *başkaruu* “başarma; başa geçme; idare”, *izdöö* “araştırma; arama”, *oyloo* “tefekür, muhakeme” (Yudahin 2011: 96-376-604), Tat. *aguv* “zehir”, *saylav* “seçim”, (Öner 2015: 26-401), Trkm. *yazuv* “yazı”, *okuv* “okuma, tahsil, eğitim; ders, konu”, *saylav* “seçme, seçiş; seçim” (Tekin vd. 1995: 686-486-566; TDDS II 2016: 525-150-273), Yak. *iaru* “acı”, *ahatuu*, *ihii* “içki”, *bağaru* “arzu, istek” (Kirişcioğlu 1999: 57) gibi örnekleri vardır.

Hakasçada bu ek, Eski Türkçedeki şekli olan *-(X)g*’yi korumuştur: *açığ* “acı, tatlı karşıtı”, *arığ* “temiz”, *ölğ* “ölu, ölmüş, ölen” (Arıkoğlu 2005: 26-50-335).

3.1.23.4. Çuvaşçada {-U}/{-v} Eki

Eski Türkçede *-ğ/-g* olan bu ek Çuvaşçada ünlülerden sonra sızılışarak *-v* şeklini almış, ünsüzlerden sonra ise yuvarlaklaşarak *-U* olmuştur. Ek Kıpçak dillerinde mevcuttur ve Çuvaşçaya Tatarca’dan ödünçlemedir.

Mihail Romanoviç Fedotov Çuvaşça bu ekin Eski Türkçe ile bağını göstermek için Çuv. *uylav* < ET *ayağ* “hürmet, saygı” < *aya-*: hürmet etmek, saymak; Çuv. *pilhav/pulhav* “dalgalanma, çalkantı” ET *bulğak* “karışıklık, isyan” < *bulğa-* karıştırmak (Fedotov 1996: 331) örneklerini vermiştir.

Ekin işlevleri şu şekilde sıralanabilir:

a) Eylem kök ve tabanlarına gelerek kalıcı adlar türetir:

çar-u “engel, gecikme” < *çar-* “engellemek” (ÇRS, 579)

çm-ü “çağrı, davet” < *çm-* “çağırma, davet etmek” (ÇRS, 54)

huna-v “filiz” < *huna-* “dallanmak” (ÇRS, 562)

huskan-u “hareket” < *huskan-* “hareketlenmek” (ÇRS, 567)

men-ü “inanç” < *men-* “inanmak” (ÇRS, 101)

kala-v “hikâye” < *kala-* “söylemek, anlatmak” (ÇRS, 136)

kışkır-u “çılgılık” < *kışkır-* “bağırma” (ÇRS, 165)

kireş-ü “mücadele, güreş” < *kireş-* “güreşmek, mücadele etmek” (ÇRS, 171)

kır-ü “damat, güvey” (ÇRS, 172) < *kır-* “girmek” (ÇRS, 170)

kıt-ü “sürü” < *kıt-* “gütmek, beklemek” (ÇRS, 174)

lar-u “oturum, toplantı” < *lar-* “oturmak” (ÇRS, 206)

muhta-v “övgü” < *muhta-* “övmek” (ÇRS, 249)

pıl-ü “bilgi, bilme” < *pıl-* “bilmek” (ÇRS, 287)

pulış-u “yardım” < *pulış-* “yardım etmek” (ÇRS, 312)

sına-v “deneme, deney” < *sına-* “denemek, sınamak” (ÇRS, 351)

sut-u “satış, ticaret” < *sut-* “satmak” (ÇRS, 385)

suyla-v “seçim” < *suyla-* “seçmek” (ÇRS, 380)

şapış-u “savaş, vuruşma” < *şapış-* “savaşmak, vuruşmak” (ÇRS, 397)

şır-u “mektup, yazı” < *şır-* “yazmak” (ÇRS, 433)

şinter-ü “galibiyet, zafer” < *şinter-* “yenmek” (ÇRS, 411)

tille-v “hedef” < *tille-* “nişan almak” (ÇRS, 470)

tüle-v “ücret, para” < *tüle-* “ödemek” (ÇRS, 502)

usra-v “saklı, gizli” < *usra-* “saklamak, gizlemek” (ÇRS, 517)

uyrıl-u “ayrılık” (ÇRS, 509) < *uy(i)rıl-u* < *uyrıl-*: ayrılmak, bölünmek (ÇRS, 508)

yıhra-v “çağrı, davet” < *yıhır-av* < *yıhra-*: çağırma, davet etmek (ÇRS, 133)

yuna-v “tehdit” (ÇRS, 640) < *yuna-* “tehdit etmek” (ÇRS, 639)

yurat-u “sevgi, aşk” < *yurat-* “sevmek” (ÇRS, 641)

b) Geçici eylem adları türetir:

hınıhtar-u “alıştırma” < *hınıhtar-* “alıştırmak” (ÇRS, 545)

- kalas-u* “konuşma” < *kalaś-* “konuşmak” (ÇRS, 137)
kilış-ü “anlaşma” < *kilış-* “anlaşmak” (ÇRS, 176)
makır-u “ağlama” < *makır-* “ağlamak” (ÇRS, 224)
śmet-ü “yenileme” < *śmet-* “yenilemek” (ÇRS, 410)
śitm-ü “olgunlaşma” < *śitm-* “büyümek” (ÇRS, 420)
tasat-u “temizleme” < *tasat-* “temizlemek” (ÇRS, 447)
ulta-v “aldatma, aldatış” < *ulta* “” (ÇRS, 511)
uyrıl-u “ayrılma” < *uyrıl-* “ayrılmak” (ÇRS, 509)
viren-ü “okuma, öğrenme” (ÇRS, 75) < *viren-* “öğrenmek” (ÇRS, 74)
vula-v “okuma” < *vula-* “okumak” (ÇRS, 84)
yır-ü “ağlama, ağlayış” (ÇRS, 130) < *yır-* “ağlamak” (ÇRS, 128)
yusa-v “düzeltme, iyileşme” < *yusa-* “düzeltmek, onarmak” (ÇRS, 642)

c) Eylemin hareketiyle ilgili sıfatlar türetir:

- usra-v* “saklı, gizli” < *usra-* “tutmak, bulundurmak, saklamak, korumak” (ÇRS, 517)
ürke-v “tembellik, uyuşukluk” < *ürken-* “tembellik etmek, üşenmek” (ÇRS, 523)
vaska-v “ivedilik, acillik” < *vaska-* “acele etmek” (ÇRS, 65)

Mihail Romanoviç Fedotov -*U/-v* ekinin Çuvaşçada bugün de yeni sözcüklerin türetiminde de rol oynadığını bildirmiştir: *vışev* “uçuş” (ÇRS, 76) < *vış-* “uçak”, *tıpçev* “araştırma” (ÇRS, 474) < *tıpçe-* “araştırmak”, *puplev* “konuşma, teklif” (ÇRS, 314) < *puple-* “konuşmak” (1996: 344).

SONUÇ

Bu çalışmada Çuvaşçada ad türetiminde görülen toplam altmış iki yapım eki incelenmiştir. Bunlardan otuz dokuzu addan ad yapım eki, yirmi üçü ise eylemden ad yapım ekidir. Ekleri incelemede kullanılan yöntem şöyledir: Öncelikle incelenen ekin Türkiye Türkçesinde de örnekleri varsa bunlara değinilmiş, daha sonra sırasıyla ilgili eke dair köken bilgisi, ekin Türk dilinin tarihsel dönemleri ile çağdaş Türk dillerindeki durumu, son olarak da Çuvaşçadaki durumu üzerinde durulmuştur. Bu eklerden çoğunun, Türk dilinin tarihsel dönemlerinde ve çağdaş Türk dillerinde de ad türetiminde kullanıldığı tespit edilmiştir. Çuvaşçada addan ad türetiminde kullanılan ve Türk dilinin tarihsel dönemleri ile çağdaş Türk dillerinde de tanıklanan ekler aşağıdaki gibidir.

Addan Ad Yapan Ekler		
Çuvaşça	Türk Dilinin Tarihsel Dönemleri	Çağdaş Türk Dilleri
$\{+(A)k\}/\{+k\}$: <i>varak</i> “küçük çukur”	$\{+Ak\}/\{+Xk\}$: <i>yulak</i> “küçük çay, derecik”	$\{+Ak\}/\{+Ok\}$: <i>koyonok</i> “tavşan yavrusu” (Alt.)
$\{+Aş\}/\{+(a)ş\}/\{+(a)ç\}$: <i>tulaş</i> “dış tabaka, dıştan”	$\{+Aç\}$: <i>kulaç</i> “kulaç”	$\{+Aç\}$: <i>kıraç</i> “kıraç” (TT)
$\{+çAn\}$: <i>ışcan</i> “çalışkan”		$\{+çAn\}$: <i>süzçen</i> “konuşkan” (Tat.)
$\{+çik\}/\{+çik\}$: <i>ençik</i> “kese, para torbası”	$\{+ÇXk\}$: <i>yançuk</i> “torba, kese”	$\{+çXk\}$: <i>balçık</i> “balçık”
$\{+hA\}/\{+kA\}$: <i>pike</i> “hanımefendi”	$\{+kA\}$: <i>begkâ</i> “bey”	$\{+kA\}$: <i>bike</i> “hanımefendi” (Tat.)
$\{+hi\}$: <i>kerhi</i> “güzün, güze ait”	$\{+KI\}$: <i>burunkı</i> “önceki”	$\{+kX\}$: <i>akşamki</i> “akşamki” (TT)
$\{+i\}$: <i>yalti</i> “köydeki”	$\{+dAkI\}$: <i>tagdaki</i> “dağdaki”	$\{+dAkI\}$: <i>adatudaki</i> “olağan, her zamanki” (Trkm.)

{+(i)n}/{+(i)n}/{+n}: <i>hĩĩĩ</i> : “kışın, kış süresince”	{+Xn}: <i>küzün</i> : “güzün”	{+Xn}: <i>kışın</i> “kış süresince” (TT)
{+kAl}/{+kĩl}/{+kĩl}: <i>tĩvatkal</i> “dört köşeli, kare”	{+gXl}: <i>törtgil~</i> <i>törtgül</i> “kare biçiminde olan”	
{+kAy}: <i>şarakkay</i> “dilenci”		{+kAy}: <i>malaykay</i> “çocuk” (Bşk.)
{+lA}/{+llA}: <i>kunla</i> “her gün”	{+lA}: <i>tünle</i> “geceleyin”	{+lA}: <i>birdinla</i> “birdenbire, ani” (YUyg.)
{+lAk}/{+tAk}: <i>pĩrlak</i> “buz tutmuş”	{+lAG}{+lAk}: <i>kuşlak/kuşlağ</i> : kuşu çok olan yer”	{+lAk}/{+dAk}: <i>sulak</i> “sulak” (TT)
{+lĩ}/{+lĩ̃}/{+llĩ̃}/{+llĩ̃}: <i>islĩ</i> “akıllı”	{+lX}: <i>ögli</i> “düşünceli”	{+lX}: <i>gönüllü</i> “gönüllü” (TT)
{+lĩh}/{+lĩ̃h}/{+lĩk}: <i>hĩyulĩh</i> “yüreklilik, cesaret”	{+lXG}: <i>küçlig</i> “güçlü”	{+lXk}: <i>dostluk</i> “dostluk” (TT)
{+rAh}/{+tArAh}: <i>aslĩrah</i> “daha büyük”	{+rAK}: <i>süçigrek</i> “daha tatlı”	{+rAk}/{+rOk}: <i>cakşıraak</i> “daha iyi” (Kırg.)
{+sA}/{+s̃A}: <i>mĩysa</i> “boyunluk”		{+sA}: <i>boyinsa</i> “boyunduruk” (Kmk.)
{+sAr}: <i>hurĩnsar</i> “kayın ormanı”	{+zâr}/{+sâr}: <i>sengsâr</i> “taşlık” (Osm.)	{+sAr}: <i>kayınsar</i> “kayınlık ” (Tat.)
{+sĩr}/{+s̃ĩr}: <i>namĩssĩr</i> “utanmaz, namussuz”	{+sXz}: <i>idisiz</i> “sahipsiz”	{+sXz}: <i>güçsüz</i> “güçsüz”
{+şkA}: <i>şemşeşke</i> “zayıf, güçsüz”	<i>abişka, abuça</i>	{+şkA}: <i>abişka</i> (Bşk.)
{+şkAl}: <i>manaşkal</i> “bana benzer”		<i>şikelle</i> “gibi” (Tat.)

{+śah}/{+çah}/{+çak}: <i>huruśah</i> “korkak”	{+çAk}: <i>yalıncak</i> “çıplak, yalın”	{+çAk}: <i>irençek</i> “tembel” (Tat.)
{+ṥ}/{+ṥī̇}/{+ṥī̇}, {+ṥéṡ}/{+ṥéṡī̇}: <i>pěçěkse(ṥ)ṥé</i> : “küçücük”	{+Xç}: <i>ataç</i> “babacık”	{+ş̇}: <i>Nog. abaşım</i> “anacığım”
{+ṥ}/{+ṥī̇}/{+ṥī̇}, {+ī̇ṥ}/{+ī̇ṥ}: <i>ş̇ī̇ṗī̇ṙṡī̇</i> “çalgıcı”	{+ÇI}: <i>bedizçi</i> “ressam, heykeltıraş”	{+CI}: <i>balıkçı</i> “balıkçı”
{+ṥkA}: <i>ṁī̇sk̇ṁṥke</i> “zavallı”		{+ş̇kA}: <i>yaraşka</i> “sevgili, arkadaş” (Tat.)
{+tAş̇}: <i>huṙntaş̇</i> “kardeş”	{+DAş̇}: <i>karındaş̇</i> “kardeş”	{+DAş̇}: <i>arkadaş̇</i> “arkadaş”
{+tAy}: <i>ṁī̇nttay</i> “büyük, kaba”	<i>tag/teg: antag</i>	{+Day}: <i>apatay</i> “anneciğim” (Kzk.)
{+tīk̇}: <i>kantīk</i> “cam, çerçeve, pencere çerçevesi”	{+tXk̇}: <i>koltık</i> “koltuk altı”	{+tIk̇}: <i>kultık</i> “koltuk altı, geçit” (Tat.)

Aşağıdaki eklere Çuvaşça dışında rastlanmamıştır:

{+A}: *ṁī̇ya* “boyunluk, kolye” < *ṁī̇y* “boyun”

{+AkA}: *ṥavraka* “yuvarlak” < *ṥavra* “yuvarlak”

{+(y)Al}: *ayal* “alt taraf” < *ay* “alt, aşağı”

{+Aṡ}: *ṥilles* “öfkeli, hiddetli” < *ṥil̇ī̇* “öfke”

{+(ī̇)ḣ}/{+(ī̇)ḣ}/{+(ī̇)k̇}/{+(ī̇)k̇}: *k̇ī̇mṙī̇k* “kömür” < *k̇ī̇ṁī̇r* “kömür”

{+(ī̇)ş̇}/{+(ī̇)ş̇}, {+ş̇ī̇}/{+ş̇ī̇}/+ş̇}: *taṙī̇ṅī̇ş̇* “derinlik” < *taṙī̇n* “derin”

{+k̇ī̇}/{+k̇ī̇}: *l̇ī̇pk̇ī̇* “dingin, huzurlu, sakin” < *l̇ī̇p* “sessiz”

{+k̇ī̇ç̇(ī̇)}/{+k̇ī̇ṥ(ī̇)}: *ṁī̇yk̇ī̇ç̇/ṁī̇yk̇ī̇ṥ* “tasma, bağ, kement; engel” < *ṁī̇y* “boyun”

{+ṁ}/+Am}: *v̇ī̇tam* “orta” < *v̇ī̇ta* “orta, ortanca”

{+mAṡ}/+ṁī̇ṥ}: *ṥaramas* “çıplak” < *ṥara* “çıplak”

{+ṁī̇ş̇}: *v̇ī̇ṫī̇rṁī̇ş̇* “otuzuncu” < *v̇ī̇ṫī̇r* “otuz”

{+skA}: *ṫī̇meske* “tümsek” < *time* “küçük tepe, tümsek”

Aşağıdaki eklerle Çuvaşçada tek bir örnekte rastlanmıştır:

{+anki̯}/{+enkī̯}: *kīpşankī* “hamamböceği”

{+As̯}: *šilles* “öfkeli, hiddetli” < *šilī̯* “öfke”

{+kAl̯}/{+kīl̯}/{+kī̯l̯}: *tīvatkal* “dört köşeli, kare” < *tīvatī̯* “dört”

{+kAy̯}: *šarakay* “dilenci” < *šara* “çıplak”

{+skA̯}: *tīmeske* “tümsek” < *tīme* “küçük tepe, tümsek”

Çuvaşçada eylemden ad türeten ve Türk dilinin tarihsel dönemleri ile çağdaş Türk dillerinde de tanımlanan ekler ise şu şekildedir:

Eylemden Ad Yapan Ekler		
Çuvaşça	Türk Dilinin Tarihsel Dönemleri	Çağdaş Türk Dilleri
{-A}: <i>tavra</i> “çevre, etraf”	{-A}/{-I}/{-U}: <i>öge</i> “şöhret”	{-A}/{-I}/{-U}: <i>çövre</i> “ters yüz, arka yüz”
{-AkAn}: <i>pīhakan</i> “bakan”	{-AgAn}: <i>içegen</i> “sürekli içen, içici”	{-AgAn}: <i>çapagan</i> “iyi koşan, çevik” (Trkm.)
{-An} Eki: <i>avtan</i> “horoz”	{-gAn}: <i>yaratgan</i> “Allah”	{-An}: <i>yılan</i> “yılan”
{-çik̯}/{-çik̯̃}: <i>muhtançik̯</i> “övüngen”	{-cAk̯}/{-çAk̯̃}: <i>erincek/irinçek</i> “tembel, tembellik”	{+çAk̯̃}: <i>küñelçek</i> “alçak gönüllü” (Tat.)
{-i̯}/{-ĩ̯}: <i>hitī</i> “sıkı, sağlam”/ <i>kulī</i> “gülüş”	{-(I)G̯}: <i>katıg̯</i> “katı” {-GI̯}: <i>külgü</i> “gülme, gülüş”	{-I̯}/{+U̯}/{-(X)g̯}: <i>katı</i> “katı” (TT), <i>ölüg</i> “ölü” (Tuv.)
{-(i̯)k̯}/{-(ĩ̯)k̯}/{-(A)k̯}: <i>pīsik</i> “bozuk”	{-k+}/{-(X)k̯}: <i>egsük</i> “eksik”	{-k̯}/{-(X)k̯}: <i>yırık</i> “yarık” (Bşk.)
{-(i̯)ş̯}/{-(ĩ̯)ş̯}: <i>tupış̯</i> “gelir, kâr”	{-(X)ş̯}/{-ş̯}: <i>alkış</i> “alkış, dua”	{-(X)ş̯}/{-ş̯}: <i>buluş</i> “keşif, buluş” (TT)

{-(ĩ)š}/{-(ĩ)š}: <i>savĩnĩš</i> “sevinç”	{-(X)nç}: <i>ötünç</i> “rica, maruzat”	{-(X)nç}: <i>begenç</i> “sevinç, memnunluk” (Trkm.)
{-kA}/{-hA}: <i>kaska</i> “kütük”	{-gA}: <i>kısga</i> “kısa”	{-gA}: <i>damga</i> (< tamga) “damga” (TT)
{-kĩ}/{-kĩ̇}/{-hĩ̇}/{-hĩ̇̇}: <i>çışkĩ</i> “yumruk”	{-GX}: <i>içkü</i> “içki”	{-GX}/{-kX}: <i>depgi</i> “tekme” (Trkm.)
{-kĩn}/{-kĩ̇n}: <i>askĩn</i> “azgın”	{-GXn}: <i>tutkun</i> : “esir”	{-GXn}: <i>kaçkun</i> “kaçak, firari” (YUyg.)
{-kĩç}/{-kĩ̇ç}, {-kĩ̇š}/{-kĩ̇ṧ}: <i>mĩykĩç</i> “tasma, bağ, kemet”	{-gAç}/{-gXç}: <i>olturguç</i> “sandalye”	{-gAç}/{-gXç}: <i>açkuç</i> “anahtar” (YUyg.)
{-(ĩ)m}/{-(ĩ)̇m}/{-m}: <i>utĩm</i> “adım”, <i>pětẽm</i> “bütün”	{-Xm}/{-m}: <i>kedim</i> “giyim”	{-Xm}: <i>ölũm</i> “ölũm” (TT)
{-l}: <i>usal</i> “kötülük”	{-l}: <i>amul</i> “sakin, yavaş”	{-l}: <i>çidal</i> “sabır”
{-mA}: <i>pũlme</i> “bölme, oda”	{-mA}: <i>tũgme</i> “dũğme”	{-mA}: <i>çarba</i> “yarma, dövme” (Hak.)
{-mAk}/{-mAh}: <i>puşmak</i> “ayakkabı”	{-mAk}: <i>ukmak</i> “akıl, görüş, fikir”	{-mAk}: <i>tabışmak</i> “bilmece” (Kırg.)
{-mAn}: <i>arman</i> “değirmen”	{-mAn}: <i>tuman</i> “sis, duman”	{-mAn}: <i>değirmen</i> “değirmen”
{-mar}/{-mĩr}: <i>şumĩr</i> “yağmur”	{-mUr}: <i>almĩr</i> “hırs”	{-mUr}: <i>kõmũr</i> “kõmũr” (TT)
{-mĩş}/{-mĩ̇ş̇}/{-mĩ̇ṧ}: <i>şimĩš</i> “yemiş, yiyecek”	{-mIş}: <i>turmiş</i> “hayat, yaşam”	{-mXş}: <i>yazmĩş</i> “kader, yazgı, alın yazısı” (Bşk.)
{-ne}: <i>parne</i> : hediye		{-ne} <i>birne</i> “çeyiz” (Bşk.)
{-U}/{-v}: <i>yuratu</i> “sevgi”	{-X)g}/{-gI}: <i>ölũg</i> “ölũ”	{-X)g+}/{-gX}/{-v}/{-I}/{-U}: <i>acı</i> (< <i>acıg</i> “acı” (TT), <i>ölũg</i> “ölũ” (Tuv.)

Aşağıdaki eklere Çuvaşça dışında rastlanmamıştır:

{-kĩm}/{-kĩ̇ṁ}/{-kam}/{-kem}/{-kan}: *sıpkĩm* “yudum” < *sıp-* “içmek”

{-AkA}: *sarlaka* “geniş” < *sarıl-* “genişlemek”

Aşağıdaki ekler Çuvaşçada tek bir örnekte rastlanmıştır:

{-ne}: *parne* “hediyeye” < *par* “vermek”

{-l}: *usal* “kötülük”

Çuvaşçada eylemden ad yapımındaki eklerin büyük bir kısmı tarihî Türk dillerinde ve çağdaş Türk dillerinde de tanıklanmaktadır.

Çuvaşçada ad türetiminde görülen altmış iki yapım ekinin on yedi ekinin, Tatarca, Marice ve Genel Türkçeden ödünçleme olduğu, Çuvaşçanın ses bilgisel kuralları çerçevesinde değerlendirilerek açıklanmaya çalışılmıştır. İncelenen eklerin Çuvaşçaya çoğunlukla Genel Türkçeden ve yakın çevre dili olan Tatarcadan ve Başkurtçadan ödünçlendiği tespit edilmiştir.

Ödünçleme Olduğu Tespit Edilen Çuvaşça Ek	Verici Dil
{+(A)k}/{+{A}h}/{+k}: <i>pılak</i> “ballı, bal tadında”	<i>Genel Türkçe yolak</i> “patika, kırlarda bulunan küçük yol”
{+As}: <i>kıntamas</i> “beceriksiz, biçimsiz, tembel”	<i>Marice</i> {+s}: <i>loptires</i> “tutarsız, abuk sabuk”
{+Aş}/{+(a)ş}/{+(a)ç}: <i>malaş</i>	<i>Genel Türkçe</i> {+Aç}: <i>kulaç</i> “kulaç”
{+çAn}: <i>vırşçan</i> “kavgacı, sinirli”	<i>Tatarca</i> {+çAn}: <i>suğışçan</i> “savaşçı”
{+çik}/{+çik}: <i>hılçik</i> “kılçık”	<i>Genel Türkçe</i> {+çXk}: <i>kabarcık</i> “kabarcık” (TT)
{+sAr}: <i>yumansar</i> “meşe ormanı”	<i>Tatarca</i> {+sAr}: <i>imensar</i> “küçük meşelik”
{+şkA}: <i>şüheşke</i> “incecik”	<i>Tatarca</i> {+şkA}: <i>abişka</i> (Bşk.)
{+şkAl}: <i>şaknaşkal</i> “böyle, böylece”	<i>Tatarca</i> <i>şikelle</i> “gibi” bizinki şikelle “bizim gibi”
{+şah}/{+çah}/{+çak}: <i>şırçah</i> “inatçı”	<i>Tatarca</i> {+çAk}: <i>irənçek</i> “tembel”

{+tAş}: <i>hurıntaş</i> “akraba, hısım”	<i>Genel Türkçe</i> {+DAş}: kardeş “kardeş”
{-çik}/{-çik̃}: <i>muhtançik</i> “kibirli, övünge”	<i>Tatarca</i> {-çIk}: <i>ciyırçık</i> “kabarcık, buruşuk, kırışık”
{-(i)ş}/{-(i)ş̃}: <i>sıvliš</i> “hava, nefes”	<i>Eski Türkçe ve Genel Türkçe</i> {-(I)ş}: <i>bakiş</i> “bakış, bakma”
{-kic̃}/{-kic̃̃}, {-kiš̃}/{-kiš̃̃}: <i>hiškic̃</i> “kıskacı, mengene”	<i>Tatarca</i> {-gIç}/{-kIç}: <i>kırgıç</i> “rende”
{-kīn }/{-kīm̃}: <i>askīn</i> “azgın”	<i>Eski ve Genel Türkçe</i> {-gIn}: <i>azgın</i> “azgın”
{-mAk}/{-mAh}: <i>tukmak/tokmak</i> “tokmak”	<i>Eski ve Genel Türkçe</i> {-mAk}: almak “alma, elde etme”
{-mAn}: <i>arman</i> “değirmen”	<i>Eski ve Genel Türkçe</i> {-mAn}: tuman “duman”
{-miš̃}/{-miš̃̃}/{-miš̃̃̃}: <i>tuhatmiš̃</i> “büyücü, sihirbaz”	<i>Tatarca ve Başkurtça</i> {-mIş̃}: <i>tuvmiš̃</i> “doğma, doğuş”
{-U}/{-v}: <i>muhtav</i> “övgü”	<i>Tatarca</i> {-v}: <i>yazuv</i> “yazma, yazmak”

Giriş bölümünde yer verdiğimiz ve bu tez çalışmasında yararlandığımız Çuvaşça üzerine yapılmış biçimbilgisi çalışmalarında bulunan Çuvaşça ad yapım eklerinin bu tez çalışması ile sayı bakımından karşılaştırması ise şöyledir (Bazı araştırmacılar bazı eklerin yanbiçimlerini ayrı başlıklarda değerlendirmiştir. Bu durum sayıya dâhil edilmemiştir):

Yazar ve Eser Adı	Çalışmaya Dâhil Edilen Addan Ad Türeten Ek Sayısı	Çalışmaya Dâhil Edilen Eylemden Ad Türeten Ek Sayısı
<i>Bu Tez çalışmasında</i>	39	23
<i>Guilelmus Schott- De Lingua Tschuwaschorum</i>	1	-
<i>Liya Sergejevna Levitskaya-İstoriçeskaya</i>	30	15

<i>Morfologiya Çuvaşskogo Yazıka</i> (1976)		
İvan Andreyevich Andreyev vd. – <i>Çuvaşsko-Russkiy' Slovar</i> (1985)	30	17
Mihail Romanoviç Fedotov- <i>Çuvaşskiy Yazık</i> (1996)	37	38
Emine Yılmaz- <i>Çuvaşça Çok Zamanlı Morfoloji</i> (2002)	33	16
Feyzi Ersoy- <i>Türk-Moğol Dil İlişkisi ve Çuvaşça</i> (2008)	15	11
Feyzi Ersoy- <i>Çuvaş Türkçesi Grameri</i> (2010)	20	19
Ivan Pavlovich Pavlov- <i>Sovremenniy Çuvaşskiy Yazık</i> (2014)	26	35

KAYNAKÇA

- ABH= Gulcalı, Z. (2015). *Eski Uyurca Altun Yaruk Sudur'dan "Aç Bars" Hikâyesi*. Ankara: TDK Yay.
- Alt.= Naskali, G. E. ve Duranlı, M. (1999). *Altayca- Türkçe Sözlük*. Ankara: TDK Yay.
- Bşk. = Özşahin, M. (2017). *Başkurt Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: TDK Yay.
- CC= Argunşah, M. ve Güner, G. (2015). *Codex Cumanicus*. İstanbul: Kesit Yay.
- ÇRS= Andreyev, İ. A. vd. (1985). *Çuvaşsko-Russkiy Slovar'*. Moskva
- DK= Ergin, M. (2009). *Dede Korkut Kitabı 2 İndeks-Gramer*. Ankara: TDK Yay.
- DLT= Ercilasun, A. B.ve Akkoyunlu Z. (2014). *Kâşgarlı Mahmud Dîvânı Lugâti't- Türk Giriş- Metin-Çeviri- Notlar- Dizin*. Ankara: TDK Yay.
- Gag.= Pokrovskaya, L. A. (1991). *Gagavuz Türkçesinin Sözlüğü* (çev. İsmail Kaynak ve Mecit Doğru). Ankara: TDK Yay.
- GD= Uçar Erdem, F. M. (2015). *Gedâyî Dîvânı İnceleme-Metin-Dizin-Tıpkibasım*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Hak.= Arıkoğlu, E. (2005). *Örnekli Hakasça-Türkçe Sözlük*. Ankara: Akçağ Yay.
- IB= Yıldırım, F. (2017). *İrk Bitig ve Orhon Yazılı Metinlerin Dili*. Ankara: TDK Yay.
- KE= Ata, A. (1997). *Nâsirü'd-dîn Bin Burhânü'd-dîn Rabgûzî Kısasü'l-Enbiyâ (Peygamber Kıssaları)*. Ankara: TDK Yay.
- KE= Yılmaz, E. ve Demir, N. (2013). *Kısas-ı Enbiya*. Ankara: TDK Yay.
- KB= Arat, R. R. (1979). *Kutadgu Bilig III indeks*. İstanbul: TKAE Yay.
- KKırg.= Yudahin, K. K. (2011). *Kırgız Sözlüğü* (çev. Abdullah Taymas). Ankara: TDK Yay.
- Kmk.= Pekacar, Ç. (2011). *Kumuk Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: TDK Yay.

- LD= Karaağaç, G. (1997). *Mevlana Lutfî Dîvânı Giriş-Metin-Dizin-Tıpkıbasım*. Ankara: TDK Yay.
- NF= Tezcan, S., Zülfikar, H. ve Ata, A. (2014). *Nehcü'l-Ferâdîs*. Ankara: TDK Yay.
- OY (BK D, BK G, KT D, KT G, KT K)= Tekin, T. (2014) *Orhon Yazıtları*. Ankara: TDK Yay.
- SD= Eraslan, K. (1999). *Mevlâna Sekkâkî Divanı*. Ankara: TDK Yay.
- SNB= Cin, A. (2012). *Süheyl ü Nev-Bahar İnceleme-Metin-Dizi*. Konya: Eğitim Kitabevi
- Şor. = Tannagaseva, N. N. K. ve Akalın, Ş. H. (1995). *Şor Sözlüğü*. Adana: Çukurova Üniversitesi Basımevi.
- ŞTe = Ölmez, Z. (1996). *Ebulgazi Bahadır Han, Şecere-i Terâkime* (Türkmenlerin Soy Kütüğü). Ankara: Simurg Kitapçılık.
- Tat.= Öner, M. (2015). *Kazan-Tatar Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: TDK Yay.
- TLG= Ercilasun, A. B. (Ed.) (2007). *Türk Lehçeleri Grameri*. Ankara: Akçağ Yay.
- Trkm.= Tekin, T., Ceylan, E., Eker, S., Ölmez, M. ve Ölmez, Z. (1995). *Türkmence-Türkçe Sözlük*. Ankara: Şafak Matbaacılık.
- TDDS I-II= *Türkmen Diliniñ Düşündirişli Sözlüğü I-II* (2016). Aşgabat: Türkmen döwlet neşiryat gullugı.
- Tuv.= Arıkoğlu, E. ve Kuular, K. (2003). *Tuva Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: TDK Yay.
- Yak.= Vasiliev, Y. (1995). *Türkçe-Sahaca (Yakutça) Sözlük*. Ankara: TDK Yay.
- YUyg.= Necip, E. N. (2013). *Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğü* (çev. İklil Kurban). Ankara: TDK Yay.
- Argunşah, M. ve Yüksekaya, G. (2018). *Karahanlıca Harezmece Kıpçakça Dersleri*. İstanbul: Kesit Yay.

- Aşmarin, N. İ. (1898). *Materialı dlya İssledovaniya Çuvaşskogo Yazıka*. Kazan: Tipolitografiya İmperatorskago Universiteta.
- Aşmarin, N. İ. (1928). *Morfologiçeskih Kategoriyah Podrayaniy v Çuvaşskom Yazıke*. Kazan.
- Bang, W. (1918-1919). Aus türkischen Dialekten. *Keleti Szemle*, 1918-1919, C. 18, 7-28.
- Bang, W. (1980). *Berlindeki Macar Enstitüsünden Türkoloji Mektupları 1925-1934* (çev. Şinasi Tekin). Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- Banguoğlu, T. (2015). *Türkçenin Grameri*. İstanbul: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Bayram, B. (2007). *Çuvaş Türkçesi-Türkiye Türkçesi Sözlük*. Konya: Tablet Yayınları.
- Bayram, B. (2013). *Ulp Çuvaş Destanı*. Ankara: Öncü Basımevi.
- Benzing, J. (1959). Das "Tschuwaschische. *Philologiae Turcicae Fundamenta*. Wiesbaden.
- Bilgen, İ. (1989). *Divânu Luğâti't-Türk'te Söz Yapımı*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Doktora Tezi).
- Brockelmann, C. (1954). *Osstürkische Grammatik Der İslamischen Litteratur-Sprachen Mittelasiens*. Leiden: Brill.
- Caferoğlu, A. (2015). *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: TDK Yay.
- Ceylan, E. (1996a). *Çuvaş Atasözleri ve Deyimleri Çuvaşça-Türkçe /Türkçe-Çuvaşça Sözlük*. Ankara: Simurg Yay.
- Ceylan, E. (1996b). Biler Şehrinin Fethi, Çuvaş Halk Destanı. *Türk Dilleri Araştırmaları* 5, 211-225, Ankara.
- Ceylan, E. (1997). *Çuvaşça Çok Zamanlı Ses Bilgisi*, Ankara: TDK Yay.
- Clark, L. (1998). Chuvash, *The Turkic Languages* (Ed. Lars Jahonson ve Eva Agnes Csato). London and New York: Routledge, 434-453.

- Clauson, S. G. (1962). *Turkish and Mongolian Studies*. London: Luzac and Company Limited.
- Clauson, S. G. (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*. Oxford: Oxford University Press.
- Clauson, S. G. (2002). *Studies in Turkish and Mongolian Linguistics*. London and New York.
- Clauson, S. G. (2007). Türkçede Sekizinci Yüzyıldan Önce Kullanılan Ekler (çev. Uluhan Özalan). *Dil Araştırmaları Dergisi*, 185-196.
- Çakmak, V. (2018). *Çuvaşçada Eylem Yapımı*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi).
- Çengel, K. H. (2017). *Kırgız Türkçesi Grameri*. Ankara: TDK Yay.
- Deny, J. (1941). *Türk Dili Grameri*. İstanbul: Maarif Matbaası.
- Deny, J. (2012). *Türk Dil Bilgisi* (çev. Ahmet Benzer). İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Dietrich, P. A. (2001). *Dictionary of Linguistic Terms English-Russian-Turkish*. İstanbul: Multilingual Yabancı Dil Yay.
- Durmuş, O. (2009). *Çuvaşçanın Şekil Bilgisi*. Edirne: Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Doktora Tezi).
- Eckmann, J. (1953). Türkçede -Rak, -Rek Ekine Dair. *TDAY-Belleten*, 49-52.
- Eckmann, J. (2017). *Çağatayca El Kitabı* (çev. Günay Karaağaç). İstanbul.
- Eckmann, J. (2011). *Harezmi, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi Üzerine Araştırmalar* (Haz. Osman Fikri Sertkaya). Ankara: TDK Yay.
- Ercilasun, A. B. (2008). La Enklitiği ve Türkçe Bir 'Pekiştirme Enklitiği Teorisi'. *Dil Araştırmaları Dergisi* 2, 35-56.
- Eraslan, K. (2012). *Eski Uygur Türkçesi Grameri*. Ankara: TDK Yay.

- Erdal, M. (1991). *Old Turkic Word Formation I, II*. Wiesbaden: O. Harrassowitz.
- Erdal, M. (2004). *A Grammar of Old Turkic*. Leiden-Boston.
- Ergin, M. (2003). *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Bayrak Basım-Yayın-Dağıtım.
- Ersoy, F. (2009). *Çuvaş Alp Hikâyeleri Ulıp Halapisem*. Ankara: TDK Yay.
- Ersoy, F. (2010). *Çuvaş Türkçesi Grameri*. Ankara: TDK Yay.
- Ersoy, F. (2012). *Türk-Moğol Dil İlişkisi ve Çuvaşça*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Ersoy, F. (2013). Çuvaş Türkçesindeki +IA Eki Üzerine. *Dil Araştırmaları* 13, 57-71.
- Ersoy, F. (2018). *Çağdaş Moğolca El Kitabı*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Fedotov, M. R.(1996). *Çuvaşskiy Yazık, İstoki Otnoşeniye k Altayskim i Finno-Ugorskim Yazıkam İstoriçeskaya Grammatika*. Çeboksarı.
- Gabain, A. v. (2007). *Eski Türkçenin Grameri* (çev. Mehmet Akalın). Ankara: TDK Yay.
- Ganiyev, F. (2013). *Bugünkü Tatar Türkçesi Söz Yapımı* (çev. M.urat Özşahin). Ankara: TDK Yay.
- Gülsevin, G. ve Boz, E. (2010). *Eski Anadolu Türkçesi*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Gülsevin, G. (2011). *Eski Anadolu Türkçesinde Ekler*. Ankara: TDK Yay.
- Hacıeminoğlu, N. (2008). *Karahanlı Türkçesi Grameri*. Ankara: TDK Yay.
- Karamanlıoğlu, A. F. (1994). *Kıpçak Türkçesi Grameri*. Ankara: TDK Yay.
- Karaoğlu, S. (2016). *Eski Anadolu Türkçesinde (14.yy) Türetim ve Söz Yapımı*. Eskişehir: Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Doktora Tezi).
- Károly, L. (2007). *Yakut Derivational Morphology an Historical Approach Deverbal Nominals, Szeged* (PhD Dissertation).
- Kirişçioğlu, M. F. (1999). *Saha (Yakut) Türkçesi Grameri*. Ankara: TDK Yay.

- Kononov, A. N. (1968). İsimlerin ve Sıfatların Küçültme Şekilleri ve Söz Yapımı. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, 81-88, Ankara: TDK Yay.
- Korkmaz, Z. (1995). Türkçede -l Eki (-al/-el, -ıl/-il, -ul/-ül, -sal/-sel) I. *Türk Dili Üzerine Araştırmalar*, Ankara, 133-138.
- Korkmaz, Z. (2017). *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi*. Ankara: TDK Yay.
- Krueger, J. R. (1961). *Chuvash Manual*. Bloomington: İndiana University Publications, Uralic and Altaic Series vol. 7.
- Kuznetsov, P. İ. (1997). Türkiye Türkçesinin Morfoetimolojisine Dair. *TDAY-Belleten*, Ankara, 193-262.
- Levitskaya, L. S. (1976). *Istoriçeskaya Morfologiya Çuvaşskogo Yazıka*. Moskva: Akademiya Nauk, Insitut Yazıkoznaniya.
- Matveyev, T. M. (1919). *Grammatika Çuvaşskogo Yazıka*. Simbirsk: Tipo Litografiya Gubsovnaarhoza.
- Önler, Z. (1996). Türkçede -lA Zarf Eki. *Uluslararası Türk Dili Kongresi Bildirileri*.
- Önler, Z. (2004). Türkçede +lX Eki. *V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri*.
- Paasonen, H. (1950). *Çuvaş Sözlüğü*. İstanbul: Horoz Basımevi.
- Pavlov, İ. P. (2014). *Sovremenniy Çuvaşskiy Yazık v 2 Tomah*. Çeboksarı.
- Poppe, N. (1992). *Moğol Yazı Dilinin Grameri* (çev. Günay Karaağaç). İstanbul: Fatih Ofset.
- Ramstedt, G. J. (1912). *Zur Verbstammbildungslehre Der Mongolisch-Türkischen Sprachen*. Helsingfors.
- Ramstedt, G. J. (1922). Zur Frage nach der Stellung des Tschuwassischen. *JSFO*, 38, 3-34.

- Ramstedt, G. J. (1957). *Vvedeniye v Altayskoye Yazıkoznaniye Morfologiya*. Helsinki: İzdatel'stvo İnostrannoy Literaturı.
- Räsänen, M. (1957). *Materialen zur Morphologie der Türkischen Sprachen*. Helsinki: Studia Orientalia Edidit Societas Orientalis Fennica.
- Róna-Tas, A. (1987). *Csuvas Nyelv Vázlatos Nyelvtana*. Budapest.
- Serebrennikov, B. A. ve Gadjiyeva, N. Z. (2011). *Türk Yazı Dillerinin Karşılaştırmalı Tarihi Grameri* (çev. Tefik Hacıyev-Mustafa Öner). Ankara: TDK Yay.
- Sevortyan, E. V. (1966). *Affiksı İmennogo Slovoobrazovaniya v Azerbaydcanskom Yazıke*. Moskva.
- Taş, İ. (2009). *Kutadgu Bilig'de Söz Yapımı*. Ankara: TDK Yay.
- Tekin, T. (1988). *Volga Bulgar Kitabeleri ve Volga Bulgarcası*. Ankara: TDK Yay.
- Tekin, T. (2016). *Orhon Türkçesi Grameri*. Ankara: TDK Yay.
- Tekin, Ş. (1992). Eski Türkçe. *Türk Dünyası El Kitabı*. C. II, Ankara, 69-119.
- Teres, E. (2009). *Çağataycada Söz Yapımı*. İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Doktora Tezi).
- Yegorov, V. G., Andreyev, N. A. ve Pavlov, İ. P. (1957). *Materialı po Grammatike Sovremennogo Çuvaşskogo Yazıka*. Çeboksarı: Çuvaşgosizdat.
- Yegorov, V. G. (1964). *Etimologičeskiy Slovar' Çuvaşskogo Yazıka*. Çeboksarı: Çuvaşskoe Knijnoe İzdatel'stvo.
- Yılmaz, E. (2002a). *Çuvaşça Çok Zamanlı Morfoloji, Bir Deneme*. Ankara: Grafiker Yay.
- Yılmaz, E. (2002b). Çuvaşlar ve Çuvaşça. *Türkler*, C 20, Ankara: Yeni Türkiye Yay. 110-118.
- Yılmaz, E. ve Demir, N. (2002c). Asker Karısı (Çuvaşça Bir Öykü). *Türkbilig* 4, Ankara.
- Yılmaz, E. (2006). *Narspi*. Ankara: TDK Yay.

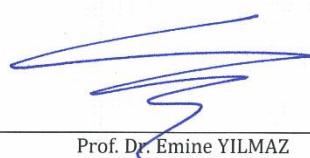
Yılmaz, E. (2013). Karşılaştırmalı Türk Dilbilimi Çalışmalarında Çuvaşçanın Yeri II: Biçimbilgisi. *Bengü Belek Ahmet Bican Ercilasun Armağanı* (Ed. Bülent Gül), Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay. 483-490.

Yılmaz, E., Demir, N. ve Küçük, M. (2013). *Kısas-ı Enbiya*. Ankara: TDK Yay.

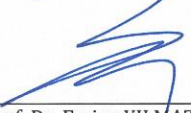
EK 1. TÜRKÇE TEZ ORJİNALLİK RAPORU

 <p>HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ YÜKSEK LİSANS TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU</p>
<p>HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ ÇAĞDAŞ TÜRK LEHÇELERİ VE EDEBİYATLARI ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA</p>
<p>04/07/2019</p>
<p>Tez Başlığı : ÇUVAŞÇADA ART ZAMANLI AD YAPIMI</p> <p>Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 167 sayfalık kısmına ilişkin, 04/07/2019 tarihinde şahsım/tez danışmanım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından aşağıda işaretlenmiş filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 5 'tir.</p> <p>Uygulanan filtrelemeler:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1- ☐ Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç 2- ☒ Kaynakça hariç 3- ☒ Alıntılar hariç 4- ☐ Alıntılar dâhil 5- ☐ 5 kelimededen daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç <p>Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.</p> <p>Gereğini saygılarımla arz ederim.</p> <p style="text-align: right;"> 04/07/2019 </p> <p> Adı Soyadı: AYŞE ERDOĞAN Öğrenci No: N16124568 Anabilim Dalı: ÇAĞDAŞ TÜRK LEHÇELERİ VE EDEBİYATLARI Programı: ÇAĞDAŞ TÜRK LEHÇELERİ VE EDEBİYATLARI </p>
<p><u>DANIŞMAN ONAYI</u></p> <p style="text-align: center;">UYGUNDUR.</p> <p style="text-align: center;"> Prof. Dr. Emine YILMAZ </p>

EK 2. İNGİLİZCE TEZ ORIJINALLIK RAPORU

 <p>HACETTEPE UNIVERSITY GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES MASTER'S THESIS ORIGINALITY REPORT</p>
<p>HACETTEPE UNIVERSITY GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES MODERN TURKIC LANGUAGES AND LITERATURES DEPARTMENT</p>
<p>04/07/2019</p>
<p>Thesis Title: DIACHRONIC NOUN FORMATION IN CHUVASH</p>
<p>According to the originality report obtained by myself/my thesis advisor by using the Turnitin plagiarism detection software and by applying the filtering options checked below on 04/07/2019 for the total of 167 pages including the a) Title Page, b) Introduction, c) Main Chapters, and d) Conclusion sections of my thesis entitled as above, the similarity index of my thesis is 5 %.</p>
<p>Filtering options applied:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. ☐ Approval and Declaration sections excluded 2. ☒ Bibliography/Works Cited excluded 3. ☒ Quotes excluded 4. ☐ Quotes included 5. ☐ Match size up to 5 words excluded
<p>I declare that I have carefully read Hacettepe University Graduate School of Social Sciences Guidelines for Obtaining and Using Thesis Originality Reports; that according to the maximum similarity index values specified in the Guidelines, my thesis does not include any form of plagiarism; that in any future detection of possible infringement of the regulations I accept all legal responsibility; and that all the information I have provided is correct to the best of my knowledge.</p>
<p>I respectfully submit this for approval.</p>
<p> 04/07/2019</p>
<p>Name Surname: AYŞE ERDOĞAN</p> <p>Student No: N16124568</p> <p>Department: MODERN TURKIC LANGUAGES AND LITERATURES</p> <p>Program: MODERN TURKIC LANGUAGES AND LITERATURES</p>
<p><u>ADVISOR APPROVAL</u></p> <p style="text-align: center;">APPROVED.</p> <p style="text-align: center;"></p> <p style="text-align: center;">Prof. Dr. Emine YILMAZ</p>

EK 3. TÜRKÇE ETİK KOMİSYON MUAFİYETİ FORMU

 <p>HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ TEZ ÇALIŞMASI ETİK KOMİSYON MUAFİYETİ FORMU</p>
<p>HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ ÇAĞDAŞ TÜRK LEHÇELERİ VE EDEBİYATLARI ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA</p> <p style="text-align: right;">14/06/2019</p> <p>Tez Başlığı: Çuvaşçada Art Zamanlı Ad Yapımı</p> <p>Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmam:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. İnsan ve hayvan üzerinde deney niteliği taşımamaktadır, 2. Biyolojik materyal (kan, idrar vb. biyolojik sıvılar ve numuneler) kullanılmasını gerektirmemektedir. 3. Beden bütünlüğüne müdahale içermemektedir. 4. Gözlemsel ve betimsel araştırma (anket, mülakat, ölçek/skala çalışmaları, dosya taramaları, veri kaynakları taraması, sistem-model geliştirme çalışmaları) niteliğinde değildir. <p>Hacettepe Üniversitesi Etik Kurullar ve Komisyonlarının Yönergelerini inceledim ve bunlara göre tez çalışmamın yürütülebilmesi için herhangi bir Etik Kurul/Komisyon'dan izin alınmasına gerek olmadığını; aksi durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.</p> <p>Gereğini saygılarımla arz ederim.</p> <p style="text-align: right;"> 14/06/2019 </p> <p>Adı Soyadı: AYŞE ERDOĞAN</p> <p>Öğrenci No: N16124568</p> <p>Anabilim Dalı: ÇAĞDAŞ TÜRK LEHÇELERİ VE EDEBİYATLARI</p> <p>Programı: ÇAĞDAŞ TÜRK LEHÇELERİ VE EDEBİYATLARI</p> <p>Statüsü: ☒ Yüksek Lisans ☐ Doktora ☐ Bütünleşik Doktora</p>
<p><u>DANIŞMAN GÖRÜŞÜ VE ONAYI</u></p> <p style="text-align: center;"> Uygundur. </p> <p style="text-align: center;"> Prof. Dr. Emine YILMAZ </p> <p style="text-align: center;"> Detaylı Bilgi: http://www.sosyalbilimler.hacettepe.edu.tr Telefon: 0-312-2976860 Faks: 0-3122992147 E-posta: sosyalbilimler@hacettepe.edu.tr </p>

EK 4. İNGİLİZCE ETİK KOMİSYON MUAFİYETİ FORMU

**HACETTEPE UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES
ETHICS COMMISSION FORM FOR THESIS**

**HACETTEPE UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES
MODERN TURKIC LANGUAGES AND LITERATURES DEPARTMENT**

14/06/2019

Thesis Title: Diachronic Noun Formation in Chuvash

My thesis work related to the title above:

1. Does not perform experimentation on animals or people.
2. Does not necessitate the use of biological material (blood, urine, biological fluids and samples, etc.).
3. Does not involve any interference of the body's integrity.
4. Is not based on observational and descriptive research (survey, interview, measures/scales, data scanning, system-model development).

I declare, I have carefully read Hacettepe University's Ethics Regulations and the Commission's Guidelines, and in order to proceed with my thesis according to these regulations I do not have to get permission from the Ethics Board/Commission for anything; in any infringement of the regulations I accept all legal responsibility and I declare that all the information I have provided is true.

I respectfully submit this for approval.

A. Em
14/06/2019

Name Surname: AYŞE ERDOĞAN

Student No: N16124568

Department: MODERN TURKIC LANGUAGES AND LITERATURES

Program: MODERN TURKIC LANGUAGES AND LITERATURES

Status: MA Ph.D. Combined MA/ Ph.D.

ADVISER COMMENTS AND APPROVAL

Approved

Prof. Dr. Emine YILMAZ